

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAYIT DIŞI EKONOMİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI
(1990-2005)**

**Tezi Hazırlayan
Murat KARASU**

**Tezi Yöneten
Prof. Dr. Mustafa SAATÇI**

**İktisat Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Ocak - 2011
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAYIT DIŞI EKONOMİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI
(1990-2005)**

**Tezi Hazırlayan
Murat KARASU**

**Tezi Yöneten
Prof. Dr. Mustafa SAATÇI**

**İktisat Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Ocak - 2011
KAYSERİ**

Prof. Dr. Mustafa SAATÇI danışmanlığında Murat KARASU tarafından hazırlanan "Kayıt Dışı Ekonomi Ve Türkiye Uygulaması (1990-2005)" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

19/01/2011

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Mustafa SAATÇI

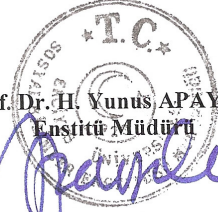
Üye : Prof. Dr. M. Ali BİLGİNOĞLU

Üye : Doç. Dr. Ferit KULA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunu 28.01.2011 tarih ve 02.. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bir çok çalışmada olduğu gibi bu tezin hazırlanmasında ve ortaya çıkmasında bir çok kiőinin katkıları olmuştur. Bu nedenle bu tezin ortaya çıkmasında katkıları bulunan kiőilere teőekkürlerimi sunmak istiyorum.

Öncelikle çalıőmamı büyük bir sabır ve titizlikle yöneten hem akademik hayatı ile hem de özel hayatı ile kendime örnek olarak aldığım kişilerden biri olan tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa SAATÇI' ye teşekkür etmek istiyorum.

Erciyes Üniversitesi mezunu olmak ve Erciyes üniversitesinin çok değerli hocalarından ders almanın ayrıcalığını hayatım boyunca ve bu çalıőmamda bir kez daha net olarak gördüm. Gerek lisans eğitimim sırasında, gerekse yüksek lisans eğitimim sırasında ders alma fırsatını yakaladığım çok değerli hocalarıma ayrıca teőekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak değerli eőim Emine KARASU' ya yoğun işleri arasında bana çalıőmam esnasında göstermiş olduğu destekten dolayı teşekkür ederim.

KAYIT DIŞI EKONOMİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI (1990-2005)

Murat KARASU

ÖZET

Türkiye ekonomisinin en önemli yapısal sorunlarından biri olan kamu maliyesi alanında vergi ve harcama reformlarının yapılamaması, 1990'ların başından başlayarak kamu açıklarının yeniden yükselmesine neden olmuş ve makroekonomik dengeleri bozmuştur. Makroekonomik istikrarsızlık ortamı, firma ve bireyleri kısa vadeli kararlar almaya yönlendirerek ekonomide kaynak ve gelir dağılımını bozmuş ve ekonominin üretken kapasitesinin gelişmesini engellemiştir. Diğer yandan, ekonomik dengelerin zayıf olduğu bir ortamda sermaye hareketlerinin kontrolsüz bir biçimde serbest bırakılması, ekonomide kırılganlıkları artırmış ve Türkiye ekonomisini bugün de içinde olduğumuz kısa vadeli sermaye hareketlerinin belirleyiciliğinde oluşan reel faiz ve düşük kur döngüsüne sokmuştur.

İlk olarak küreselleşme evresi 1980-1983 dönüşümü ile başlamış, 1989-1990'da da tamamlayan Türkiye ekonomisinde öncelikle mal piyasaları dış pazara açılmış ve ticaret kotaları altındaki ithalat politikası serbestleştirilmiştir. Döviz kuru yüksek bir devalüasyonla esnekleştirilmiş ve teşviklerle sanayi ihracata yönlendirilmeye çalışılmıştır. 1990'lı yıllardan sonra ülke ekonomisi tamamen dışarı açık konuma gelmiştir. Özellikle 1990 yılından sonra kayıt dışı ekonominin hacmi hızla büyümeye başlamıştır. 1995 yılında kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye oranı %31 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır. 1998'te %29, 1999'da ise %26 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı itibarıyla Türkiye'de kayıt dışı ekonominin hacmi 38 katrilyon iken, resmi ekonomiye olan oranı da %24,7 olarak hesaplanmıştır. Her ne kadar Türkiye ekonomisi için yapılan bu kayıt dışı ekonomi hesaplamaları, sınırlı bir tahmin sağlasa da, bu büyüklüğün oldukça geniş bir alanı kapsadığını ve artarak önemli bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Sonuç olarak 1990-2005 döneminde kayıt dışı ekonominin pozitif faydalarına rağmen, ekonomik ve sosyal yapı üzerinde yaratacağı tahribatlar göz önünde bulundurulduğunda, kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınması ve bu büyüklüğün azaltılması Türkiye ekonomisi açısından da son derece önem kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Yüğü, Refah Kaybı, Kaynak Dağılımının Bozulması

UNRECORDED ECONOMY AND TURKEY CASE (1990-2005)**Murat KARASU****ABSTRACT**

One of the most important structural troubles that can not be done about tax and expenditure reforms in the field of public finance in Turkey's economy has led to is public deficits and unbalanced the macro economics since the very early days of 1990s. The instability environment of macroeconomic has violated the resource and income distribution and it blocked the development of productive capacity of economy via leading the firms and individuals to make them short-term decisions. Furthermore, setting free motion of wealth movement in a weak balanced economy has increased the sadness in the economy and put the real interest and low exchange rate by occurring short-terms movement in today's Turkey's economy.

First of all, the globalization started the conversion from 1980 to 1983 and the completed goods opened their doors to foreign markets, and the import politics under the trade quotes were settled free in 1989 and 1990. The exchange rate has been flexibled with a high rate devaluation and there has been great efforts about industry so as to direct it to import. After 1990s, the country's economy opened his doors to foreign policy completely. The volume of unregistered economy began to grow rapidly, especially after the year of 1990, the informal economy rate reached such a high level as 31%. It was 29% in 1998 and it was 26% in 1999. The volume of unregistered economy in Turkey was 38 quadrillion in 2000 while economy rate was calculated as 24.7%. Although there have been some limited guesses about these calculations of the informal version in Turkey's economy, it shows that this greatness covers a wide area and reaches an important size increasingly.

As a result, from 1990 to 2005 during the informal economy, the positive benefits, despite the economic and social structures on will create havoc and keep in mind, the informal activities are recorded and the size reduction of Turkey's economy in terms of highly become important.

Key Words: Unrecorded Economy, Tax Burden, Welfare Loss, Deformation of Resource Allocation

İÇİNDEKİLER

ONAY	:	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TEŞEKKÜR	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI	4
1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN SINIFLANDIRILMASI	5
1.2.1. Beyan Dışı Ekonomi	6
1.2.2. Enformel Ekonomi	8
1.2.3. Yasadışı Ekonomi	9
1.3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ	12
1.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Nizamsız Olması	12
1.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmemiş Olması	13
1.3.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesinin Zor Olması	14
1.4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN UNSURLARI	16
1.4.1. Yeraltı Ekonomisinin Unsurları	17
1.4.2. Yarı Kayıtlı Ekonominin Unsurları	17
1.4.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonominin Unsurları	18
1.5. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKMA NEDENLERİ	19
1.5.1. Ekonomik Nedenler	19
1.5.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler	21
1.5.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler	22
1.5.4. Sosyal Nedenler	23
1.5.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler	24
1.5.6. Psikolojik Nedenler	24
1.6. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ	25

1.6.1. Doğrudan Ölçme Yöntemi.....	26
1.6.2. Kayıtdışı Ekonomiyi Dolaylı Yoldan Ölçme Yöntemleri	26
1.6.2.1. GSMH Yaklaşımı	26
1.6.2.2. İstihdam Yaklaşımı.....	27
1.6.2.3. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı	27
1.6.2.4. Parasalcı Yaklaşım	28
1.6.2.4.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı	29
1.6.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı	29
1.6.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım	30

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME-KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SONUÇLARI

2.1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI.....	31
2.2. EKONOMİK BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN ETKENLER	33
2.2.1. Sermaye Birikimi	33
2.2.2. Teknolojik Gelişme	34
2.2.3. Nüfus ve İstihdam Artışı	34
2.3. EKONOMİK BÜYÜME VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ	35
2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SONUÇLARI	39
2.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları	39
2.4.1.1. Ekonomik Sonuçlar	39
2.4.1.1.1. İşsizlik Oranı	43
2.4.1.1.2. Enflasyon Oranı.....	44
2.4.1.1.3. Refah Kaybı	45
2.4.1.1.4. Diğer Göstergeler	48
2.4.1.2. Mali Sonuçlar	49
2.4.1.2.1. Resmi İstatistiklerde Meydana Gelen Bozulmalar	50
2.4.1.2.2. Kamu Maliyesine İlişkin Göstergelerde Meydana Gelen Bozulmalar	50
2.4.1.3. Sosyal Sonuçlar	52
2.4.1.4. Çalışma Hayatına Yönelik Sonuçlar	54
2.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Sonuçları	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ VE 1990–2005 ARASI TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE SON YILLARDAKİ DURUMU

3.1. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ.....	59
3.1.1. ABD’de Kayıt Dışı Ekonomi.....	63
3.1.2. Avrupa Birliği’nde Kayıtdışı Ekonomi	64
3.1.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi	65
3.2. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİYE GENEL BAKIŞ	66
3.3. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖNEMLİ NEDENLERİ	68
3.4. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI	71
3.4.1. Doğrudan Ölçme Yöntemine Göre Tahminler	72
3.4.2. Dolaylı Ölçme Yöntemine Göre Tahminler	73
3.5. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ.....	75
3.5.1. Büyüme Üzerindeki Etkileri	75
3.5.2. İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Vergi Yüğü	76
3.5.3. Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi.....	79
3.5.4. Sosyal Güvenlik ve Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkisi	81
3.5.5. Rekabetçi Piyasa Yapısı Üzerindeki Etkileri.....	82
3.5.6. Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Etkisi	83
3.5.7. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Adalet ve Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkisi.....	84
3.5.8. Kayıt Dışı Ekonominin Devlet Yönetimi Üzerindeki Etkisi	85
3.6. 1990–2005 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİ	86
SONUÇ	95
KAYNAKÇA.....	98
EKLER	108
ÖZGEÇMİŞ	113

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo 2.1: GSMH' nın Büyüme ve Kayıt Dışı Ekonominin Karşılaştırılması (1990-2000).....	37
Tablo 3.1: GSMH' nın Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi	60
Tablo 3.2: AB Ülkelerinde GSMH' nın Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi	63
Tablo 3.3: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünü Ölçmeye Yönelik Yapılmış	73
Tablo 3.4: Vergi İnceleme Sonuçları, 1990–2000	86
Tablo 3.5: Ana Sektörler İtibariyle GSMH' nın Değişimi.....	87
Tablo 3.6: Türkiye'de Vergi Esneklikleri	88
Tablo 3.7: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü.....	89
Tablo 3.8: GSMH' nın ve Kayıtlı/Kayıt Dışı Ekonomi Oranının Yıllar İtibariyle Gelişimi.....	90
Tablo 3.9: Türkiye'de Vergi İncelemeleri Yolu ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi	91
Tablo 3.10: Parasal Oran Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü	92
Grafik 3.1: Kayıt Dışı Ekonominin GSMH' ya Oranı Yüzde.....	65

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GMSİ	: Gayri Menkul Sermaye İradı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GV	: Gelir Vergisi.
İ.İ.B.F.	: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İSMMMOM	: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası
KDE	: Kayıt Dışı Ekonomi
MG	: Milli Gelir
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TESAV	: Toplumsal Ekonomi Siyasal Araştırmalar Vakfı
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

Dünya ülkeleri küreselleşmeyle birlikte, ekonomik alandaki gelişmeye bağlı bir takım sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu sorunların başında ise sosyal ve ekonomik düzen kurabilmenin temel şartlarından birisi olan toplumda, yasadışı yollardan elde edilen gelirlerin ekonomiye etkisidir. Nitekim ekonomik ve mali göstergeler bireyler ve şirketler için ne kadar önemli ise devlet hayatı için de en az o kadar önemlidir. Zira ülkelerin ekonomik ve mali durumunun olumlu işleyişi kayıt altındaki ekonomi ile mümkün olacaktır.

Söz konusu sorunda yasa dışı faaliyetlerin bir suç ekonomisi olmasından ve yasal faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin kayıt altına alınmamasından dolayı ortaya çıkan Kayıt Dışı Ekonomi (KDE)' dir. KDE son yüzyılın en önemli ekonomik problemlerinden birisidir. Yasal ve yasadışı ekonomik faaliyetlerden ortaya çıkmasından dolayı temelde iki farklı alanda incelenmektedir. Yasa dışı faaliyetlerin yapılması şeklinde ortaya çıkan KDE, hem topluma hem de devlete zarar vermekte, hem ekonomik hem de sosyal sorunlara yol açmaktadır. Oysa yasal faaliyetlerin kayıt altına alınmadan yapılması sonucu ortaya çıkan KDE, devlete ve dolaylı olarak devleti oluşturan topluma ve bireylere ekonomik anlamda zarar vermektedir.

KDE, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, KDE' nin kayıt altına alınması hem gelişmekte olan ülkeler için hem gelişmesini tamamlamış ülkeler için çözümlenmesi gereken ciddi bir sorun olmaktadır. KDE aynı zamanda yarattığı ekonomik ve mali olumsuz sonuçları bakımından özellikle gelişmekte olan ülkelerde acilen çözüme kavuşturulması gerekli sorunlarından biri olarak da değerlendirilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında olan Türkiye' nin de en önemli mali sorunlarından biri olan bütçe açıklarının bir boyutu hızla artan kamu harcamaları iken diğer boyutu kamu

gelirlerindeki yetersizliktir. Türkiye’de KDE nedeniyle ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve idari nedenlerle, kamu harcamalarını karşılayacak kadar vergi toplanamamasının sebeplerindedir. Kısacası vergi gelirlerinin yetersiz oluşundaki en önemli faktördür. KDE, sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada yoğun bir şekilde tartışılan, boyutlarını olabildiğince küçültmek için öneriler getirilen güncel ve çok önemli bir kavramdır.

Ekonomik büyümenin sağlanması tüm ülkelerde önemli bir konu olmakla birlikte, özellikle gelişmekte olan Türkiye için ön plana çıkan temel ekonomik amaçlardan biri olmuştur. Çünkü gelişmiş ülkeler belli bir büyüme hızını korumaya çalışırken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise belli bir büyüme seviyesine ulaşma çabasına girmişlerdir. Nitekim ülke ekonomileri ve Türkiye için birçok olumsuz etkilere sahip KDE günümüz ekonomilerinde mücadele edilmesi gereken sorunların başında gelmektedir.

KDE için gerekli tedbirlerin alınmaması ekonomik problemlerin kronik hale gelmesine yol açacaktır. Bu çalışma ile KDE’ nin genel değerlendirmesi ve 1990–2005 yılları arası Türkiye’de KDE incelenmiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak Türkiye’de KDE’ nin son yıllardaki durumu ele alınarak önemli bir araştırma yapılmıştır. Bu açıdan bu çalışma önem taşımaktadır.

Araştırmamızda temel amacımız 1990-2005 yılları arasında Türkiye’ deki kayıt dışı ekonominin boyutlarının gözler önüne serilmesi ve değişik yıllarda yapılan çalışmalar arasında mukayese yapma imkanının sunulması konjonktürel gelişmelerle KDE arasındaki ilişki hakkında bilgi vermektir.

Araştırma, ekonomi ile ilgili olan KDE olup kavramın tanımı, etkileri ve Türkiye’deki belirli yıllar arasında sınırlandırılmıştır. Bu konu sadece teorik bir çerçevede ele alınmıştır. Araştırmada alan araştırması, anket yada mülakat yapılmamış üniversite kütüphaneleri, internet ve süreli yayınlar takip edilerek yürütülmüştür.

Araştırmanın birinci bölümünde KDE ile alakalı kavramsal çerçeve ele alınmıştır. İkinci bölümde ise ekonomik büyüme ile KDE ilişkisi ve KDE’ nin sonuçları incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise dünyada KDE’ ye veriler ışığında değinilmiş ve 1990–2005 yılları arasında Türkiye’de KDE incelenmiştir. Bölümün sonunda ise son yıllarda

Türkiye’de KDE incelenerek konu üzerine yapılan çalışmalarla araştırmanın farkı ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI

KDE tanımı ile ilgili olarak hem fikir olunan temel varsayım ortak bir kavrama ulaşmanın mümkün olmadığıdır. Bu nedenle birçok kaynakta kayıt dışı ekonomi kavramı farklı şekillerde ifade edilmeye çalışılmaktadır.¹ İktisadi faaliyetlerin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması olarak nitelendirilen kayıt dışı ekonomi, kamu idarelerinin denetimi dışında kalan her türlü ekonomik işlem ve faaliyetlerdir. Diğer bir ifadeyle, kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarıncı normal kurallar çerçevesinde kontrol edilemeyen ve milli gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tamamıdır.²

Kayıt dışı ekonomi, hiçbir belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın devletten ve işletme ile ilgili diğer kişilerden tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı ekonominin dışına taşınması³ olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak bir tanım yapmak gerekirse, kayıt dışı ekonomi, gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür.⁴

Genel olarak kayıt dışı ekonomi farklı bir tanımında, milli geliri hesaplamada kullanılan

¹ Sedat Yetim, *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1999, s.3

² Mustafa Ali Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler” *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 41, 2002, s.31

³ Osman Aytuğ, “Kayıtdışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı”, *TÜSİAD Yayın Organı*, Mart, Sayı:14, İstanbul, 1994, s.15

⁴ Türkmen Derdiyok, “Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini”, *Türkiye İktisat Dergisi*, Mayıs, 1993, s. 54

istatistiki yöntemlere göre tahmin edilemeyen, gelir yaratıcı, mevcut tekniklerle ölçülemeyen, beyan edilmemiş, resmi istatistiklere girmeyen veya eksik yansıtılmış, yasal ve yasal olmayan faaliyetler olarak nitelenir.⁵ Buna göre Kayıt dışı ekonomi, resmi istatistiklere yansımayan yasal-yasadışı, bütün üretim faaliyetlerini kapsar. Burada üretim kavramının sınırı kumar, uyuşturucu ticareti gibi ekonomik değer yaratan faaliyetleri, paranın değişim aracı olarak kullanılmadığı mal veya hizmet değişimini ve üreticinin kendi tüketimi için ürettiği mal ve hizmetleri kapsarken, hırsızlık ve gasp gibi ekonomide katma değer yaratmayan faaliyetleri kapsamaz.⁶

Kayıt dışı ekonomi makro ekonomik bir kavram olup, devletin piyasa ekonomisine aşırı müdahalesi ve özellikle kayıt dışı vergilere başvurusu sonucunda ekonomide yaratılan reel milli gelirin, siyasal iktidarında izniyle, milli gelir hesaplarında muhasebeleştirilemeyen diğer bir ifadeyle görülmeyen kısmıdır. Dolayısıyla bir ülkede kayıt dışı ekonomiden bahsedebilmek için, (i) devletin piyasa ekonomisine aşırı müdahalesi söz konusu olmalı ve (ii) bu müdahale özellikle kayıt dışı vergilere yönelmeli, (iii) bu yüzden reel milli gelirin bir bölümünün kayıp bulunması gerekmele birlikte, bu durumun ortaya çıkabilmesi, (iv) siyasal iktidarın bu sorunu tolere etmesine ihtiyaç gösterir. Böylece bir ekonomide kayıt dışı ekonomiden söz edebilmek için sayılan bu dört ögenin var olabilmesi gerekmektedir.⁷

1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN SINIFLANDIRILMASI

Kayıt dışı ekonomi yasal alandan yasadışı alana kadar çok çeşitli faaliyetleri bünyesinde bulundurur. Bu faaliyetlerin arasında içsel ilişkinin de olması faaliyetlerin sınıflandırılmasında güçlük yaratır. Her ne kadar iç içe geçmiş şeyleri birbirinden ayırt etmeye çalışmak zor ve birtakım sıkıntıları beraberinde getirebilecek olsa da ortak bazı özelliklerinden hareketle kayıt dışı ekonomi için olan ekonomik faaliyetler üç grupta toplanabilmektedir;

- Beyan dışı (unreported) ekonomik faaliyetler,
- Enformel ekonomik faaliyetler ve

⁵ Yetim, s.4

⁶ Ufuk Bakkal, *Kayıtdışı Ekonomi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s.7

⁷ Güneri Akalın, "Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı I", *Vergi Dünyası*, Sayı:178, Haziran 1996, s.29

- Yasadışı (İllegal-Criminal) ekonomik faaliyetler.⁸

1.2.1. Beyan Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi kapsamında, onun bir parçasını oluşturan beyan dışı ekonomi, “vergi yasalarınca konulmuş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen faaliyetlerle bunlar sonucu elde edilen gelirler” olarak tanımlanmıştır. Yani beyan dışı ekonominin içine, gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerden vergi kanunlarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyenler girmektedir. Beyan dışı ekonominin bu şekilde tanımlanması beyan dışı ekonominin dar anlamda ele alınması sonucunu doğurmuştur. Vergi istisnası ve muafiyeti kapsamında olan gelirler de, tıpkı beyan dışı ekonomi de yer alan gelirler gibi, vergi idaresine bildirilmemekte ve devlete vergi kaybettirmektedir. Ancak buradaki nüans; beyan dışı ekonomik faaliyetlerin yasalara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirleri içerdiği, vergi istisna ve muafiyetliklerinin ise vergi yasalarında yer almak suretiyle kapsamına aldıkları gelirleri kısmen veya tamamen beyan ve vergi dışına çıkardıklarıdır. Biri suçtur ve vergi kaçakçılığı olarak ifade edilir, diğeri suç değildir ve vergiden kaçınma olarak ifade edilir. Ortak noktaları ise vergi kaybı yaratıyor olmalarıdır. Beyan dışı ekonomik faaliyetler hukuki ve ekonomik anlamda vergi kaybı yaratmakta, vergi istisna ve muafiyetleri ise sadece ekonomik anlamda vergi kaybı yaratmaktadırlar. Vergi istisna ve muafiyetlikleri kapsamında olduğu için beyan dışı kalan gelirlerle, kanunlara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen servet unsurları ve harcamalar ise geniş anlamda beyan dışı ekonomi kapsamında ele alınmaktadır. Geniş anlamda beyan dışı ekonomi, milli gelirden hareketle hesaplanan vergi matrahı ile beyan edilen matrah arasındaki farkı oluşturmaktadır. Geniş anlamda beyan dışı ekonomi kavramı, ekonomik ve hukuki anlamdaki vergi kayıplarının tamamını kapsamına alırken, dar anlamda beyan dışı ekonomi sadece gelir vergisi (GV) bakımından hukuki anlamda vergi kaybını içermektedir. Dar anlamdaki beyan dışı ekonomi ile geniş anlamdaki beyan dışı ekonomi arasındaki fark bir örnek ile daha açık bir şekilde ortaya konulabilir:

Kaçak inşaat yapımı, bir taraftan devletten gerekli izinler (ruhsat) alınmadan yapıldığı

⁸ Gülay Akgül Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İSMMMO, İstanbul, 2006, s.27–28

için kurallara uygun gerçekleştirilmemiş olması sebebiyle enformel, diğer taraftan vergi yasaları gereğince vergi idaresine bildirilmesi gerektiği halde gelirin bildirim dışı kalması sebebiyle beyan dışı ekonomik faaliyet olup, kayıt dışı ekonomi kapsamındadır. İnşaatın tamamlanması sonunda daire sahibi olanların, emlak vergisi beyannamesini hiç vermemeleri veya beyannamede emlakın değerini düşük beyan etmeleri vergi kaybı doğurur, ancak bu durum dar anlamda beyan dışı ekonomi ve bu bağlamda kayıt dışı ekonomi kapsamına girmez, geniş anlamda beyan dışı ekonomi kapsamında değerlendirilir. Kaçak inşa edilmiş olan binada daire sahibi olanların dairelerini kiraya vermeleri durumunda elde ettikleri kira gelirlerinin Gayri Menkul Sermaye İradı (GMSİ) olarak beyan edilmemesi durumu, beyan dışı ekonomi kapsamında ve bu bağlamda kayıt dışı ekonomide yer alır. Özetle;

- Kaçak bina inşaatı; enformel + beyan dışı ve dolayısıyla kayıt dışı ekonomik faaliyettir.
- Bina ile ilgili emlak vergisi beyannamesinin verilmeyip, emlak vergisinin ödenmemesi; geniş anlamda beyan dışılıktır. Vergi kaybı doğurur ancak kayıt dışı ekonomi içinde yer almaz.
- Binanın kiraya verilmesi sonucu elde edilen GMSİ beyan edilmediğinde, beyan dışı ekonomik faaliyet sayılır, kayıt dışı ekonomi içinde yer alır.

“Beyan dışı ekonomi” ile “vergi kaçakçılığı” da tam anlamıyla örtüşen kavramlar değildir. Çünkü vergi kaçakçılığı tüm vergiler bakımından doğabilir, ancak beyan dışı ekonomi sadece gelir vergisi bakımından söz konusudur. Beyan dışı ekonomi geniş anlamda ele alındığında da vergi kaçakçılığı kavramı ile tam anlamıyla aynı şeyi ifade etmezler, çünkü bu defa da beyan dışı ekonomi kapsamına vergi istisna ve muafiyetlerin sebep olduğu beyan dışılıklar da girer ki bunlar vergi kaybı yaratmakla beraber vergi kaçakçılığı kapsamına girmezler. Kayıt dışı ekonomi kapsamında dikkate alınacak olan dar anlamda beyan dışı ekonomidir.⁹

Çok sayıdaki beyan dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin şu örnekler verilebilir;

- Resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışmayacak olanların gerçekleştirdikleri

⁹ Yılmaz, s.28-31

faaliyetler; emekli maaşı olan emeklilerin, malul aylığı alan sakat işçilerin, öğrenim kredisi alan öğrencilerin gerçekleştirdikleri faaliyetler.

- Ek iş şeklindeki ekonomik faaliyetler; özel ders vermek, evde büro işleri yapmak, bilgisayar ve daktilo ile yazı işleri evde çeviri yapmak, evde muhasebe defteri tutmak, evde fason imalat yapmak, v.s.

- Mal veya hizmetin takas edilmesi,

- Menkul değerlerde kira bedelinin beyan edilmemesi,

- Faturasız mal veya hizmet alımı-satımı,

- Kural dışı serbest meslek faaliyeti¹⁰

1.2.2. Enformel Ekonomi

Enformel ekonomi, “yasalarda konulmuş resmi kurallarca ya tanımlanmamış ya da belirlenmiş olan kuralların dışında kalan ekonomik faaliyetler” den oluşmaktadır. Bir taraftan yasalar ve idari düzenlemelerin getirdiği maliyetleri ortadan kaldırırken diğer taraftan yine bunların mülkiyet ilişkileri, ticari lisanslar, iş sözleşmeleri, işçilerle yapılan iş akitleri, finansal kredi ve sosyal güvenlik sistemi aracılığı ile sağladığı haklar ve faydaların da dışında kalan, bunlardan yararlanamayan ekonomik faaliyetlerdir. Enformel ekonomi değişik nitelikteki faaliyetleri bünyesinde bulundurur.

Bir kısmı pazar içinde cereyan eder ve para bir araç olarak kullanılarak yapılır. Burs alan öğrencilerin aynı zamanda çalışmaları, emeklilerin çalışmaları, ikinci iş olarak yapılan faaliyetler, marjinal işler denilen türde gerçekleştirilen faaliyetler, küçük ölçekli işletmelerde kayıtsız faaliyetler, yasadışı göçmenlerce gerçekleştirilen faaliyetler, küçük çocukları çalıştırarak gerçekleştirilen faaliyetler, büyük firmalarla gerçekleştirilen alt sözleşmeye dayalı mal veya hizmet üretimi, kadınların evlerde üretimin belli aşamalarını gerçekleştirmeleri gibi faaliyetleri bu grupta saymak mümkündür.

Bir kısmıysa pazar içinde cereyan etmez, para araç olarak kullanılmaz, pazar dışı (non

¹⁰ Gülay Akgül Yılmaz, *Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s.9

market) olarak nitelendirilen, mal ve hizmet üreten ekonomik faaliyetlerdir. Bu gruba giren faaliyetler; “hane halkı ekonomisi”, “sosyal ekonomi” ve “yerel ekonomi” olarak bilinirler. Bunların her birinde yer alan faaliyetlerin bazıısı yasal iken bazıısı yasadışı özellik taşır.

Hane halkı ekonomisi; ailenin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik mal ve hizmetlerin aile içinde üretimi ve takas suretiyle değişimi faaliyetlerinden ibarettir. Kendi tüketimi için çiftlik ürünü üretmek, bahçe tarımı, evde giysi dikmek, kendi televizyonunu tamir etmek, kullanılmış ev eşyalarının satımı, vakıf hizmetleri bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Sosyal ekonomi; ihtiyaçların belli bir topluluk içindeki kişiler arasında yardımlaşma suretiyle giderilmesine yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerdir.

Yerel ekonomi ise; ihtiyaçların aile içindeki üretim yoluyla giderildiği veya bir bölgedeki insanların birbirleriyle ihtiyaçlarını giderecek şekilde malları üretilip dağıttıkları durumu ifade eder. Pazar içinde cereyan etmeyen ve parasal değişime konu teşkil etmeyen bu faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminleri dışında tutulmaktadır.¹¹

1.2.3. Yasadışı Ekonomi

Yasadışı ekonomik faaliyetler veya yeraltı ekonomisi ile esas olarak yasalarla yasaklanmış faaliyetler kastedilmektedir. Burada önemli olan, faaliyetin yasaların öngördüğü bir şekilde yapılmaması değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olmasıdır. Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri; silah veya uyuşturucu ticareti, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport ve vize ticareti, gayri yasal iş takibi, çek-senet tahsilatı, tefecilik ve rüşvet gibi faaliyetler olarak saymak mümkündür.¹²

Hiçbir ülkede, yukarıda belirtilen türden faaliyetleri tam olarak kavramak mümkün değildir. Tam olarak kavranması bir yana, boyutları hakkında tahmin yapmak bile son derece zordur. Çünkü yasak faaliyetlerin iz bırakmaması esastır ve tüm toplumlarda

¹¹ Yılmaz, s.32-33

¹² Şinasi Aydemir, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (II)”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 162, Şubat 1995, s.11

amaç bu tür faaliyetlerin varlığını sona erdirmektir. Bu yapılamadığında ise, bu faaliyetlerden elde edilen gelirin kayda geçirilmesini ve vergilendirilmesini beklemek anlamsızdır. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin bir unsuru olan ve milli gelirin tam olarak hesaplanması açısından önem taşıyan yasadışı ekonomik faaliyetleri, vergi tabanının belirlenmesine yönelik politikalarda anlamlı bir parametre olarak dikkate almak doğru değildir.¹³

Ayrıca yasalarla yasaklanmış bulunan rüşvet, hırsızlık gibi faaliyetlerde faaliyetin konusu yasak olduğu halde burada yaratılan bir katma değer söz konusu değildir. Yalnızca yaratılmış olan değerler el değiştirmektedir. Çalınan veya rüşvet olarak verilen değerler eğer GSMH hesaplarına üretim veya harcama esnasında girmişse bu değerlerin kayıt dışı olduğundan söz edilemeyecektir. Ancak, yasalarla yasaklanmış faaliyetlerden bir katma değer yaratılıyorsa, bu katma değer GSMH hesaplarına girmesi söz konusu olmadığından gerçek anlamda bir kayıt dışılıktan söz etmek mümkün olacaktır. Uyuşturucu üretimi ve ticareti, silah üretimi ve ticareti gibi yasadışı faaliyetlerde ekonomik anlamda yaratılan bir katma değer söz konusu olduğu halde bunların kayıtlara yansımaları mümkün değildir.¹⁴ Bu tür faaliyetler sonucu elde edilen gelirler, kayıt dışı ekonomiye dahil edilirse, GSMH tahmini gerçeği yansıtmaz ve olduğundan daha yüksek bir tahmin sonucunu doğurur.

Kısaca, kayıt dışı ekonominin bu üç bileşenden oluştuğunu söyleyebiliriz. Her ülkede bu bileşenlerin oranı farklı olduğu gibi, bir ülkede tarihsel süreç içinde ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve mali yapısındaki değişikliklere bağlı olarak dönemden döneme de farklılık gösterebileceğinin altını çizmek gerekir.¹⁵

Kayıt dışı ekonomi; bir başka görüşe göre de “Hane Halkı Sektörü, Belge ve Kayıt Düzeni Olmayan Sektör, Düzenlemelere Uymayan Sektör ve Suç Sektörü” olarak başlıca dört kesime ayrılmaktadır;¹⁶

- Hane Halkı Sektörü: Hane halkı sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetler, yine bu

¹³ Aydemir, s.14

¹⁴ Ülker Toptaş, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri*, Türkiye Esnaf – Sanatkârlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1998, s. 4–5

¹⁵ Gülay Akgül Yılmaz, “Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi”, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Belek, 10–14 Mayıs 2004, s.18

¹⁶ Yıldırım Akar, *Kara Paranın Aklanması*, SPK Yayını, Ankara, 1997, s. 8–10

sektör tarafından dağıtılmakta ve tüketilmektedir. Üretim ticari faaliyete konu olmadığından, piyasa işlemleri söz konusu değildir. Dolayısıyla da fiyatlama yapılamamaktadır. Fiyatların olmaması nedeniyle bu sektör tarafından yapılan üretim parasal olarak değerlendirilememektedir. Bu da söz konusu ekonomik faaliyetlerin milli gelir hesaplamalarına dâhil edilememesine yol açmaktadır. Bu sektörde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlere verilen en yaygın örnek kullanılmış ev eşyalarının takas edilmesi, ev hanımlarının yaptıkları çocuk bakımı, temizlik, bahçe işleri ile yine ev içinde yapılan diğer kayıt dışı iktisadi üretim faaliyetleridir.

- Belge ve Kayıt Düzeni Olmayan Sektör: Genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen belge ve kayıt düzeni olmayan sektör tarafından gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlere; kaçak çalışmak, vergisiz taşınmaz kirası elde edilmesi, işportacılar, küçük ölçekli işletmeler, evlerde oluşturulan küçük atölyelerde üretim yapılması ve şahıs firmalarının ticari işleri örnek olarak verilebilir. Bu sektörde üretilen mal ve hizmetlerin başkalarının kullanımına nihai ya da ara malı olarak sunulması, bu sektörün hane halkı sektöründen farkını teşkil etmektedir. Sektör yasal olarak üretimine izin verilen iktisadi faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu nedenle, sektörün faaliyetleri ticarete konudur. Üretilen mal ve hizmetler fiyatlandırılabilir.

- Düzenlemelere Uymayan Sektör: Düzenlemelere uymayan sektör kısmen yasa dışılık içermektedir. Vergi kaçırma, çalışanların primlerini eksik yatırma, ikinci kayıt dışı yasal iş yapılması ve kayıt dışı sigortasız işçi çalıştırma sektörün faaliyetleri arasında sayılabilir. Sektörde yapılan üretim yasaldir. Ancak yasalara aykırılık dağıtım veya bölüşüm, aşamasında ortaya çıkmaktadır. Vergi kaçırma, sosyal güvenlik kurumlarına primleri eksik yatırma gibi nedenlerle, milli geliri hesaplamak için burada toplanan bilgiler yanıltıcı ve eksiktir. Sektör faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan mal ve hizmetlerin ve bunların üretimlerinin yasal olması bu kesimin suç sektöründen farkını oluşturmaktadır.

- Suç (Kara Para) Sektörü: Bu sektörün en büyük özelliği; üretiminin, dağıtımının, tüketiminin ve diğer her türlü faaliyetinin yasadışı olmasıdır. Falcılık, işletme kasasından çalmak, muhasebe dışında mal takası, hayali ihracat, yetkisiz para toplamak, uyuşturucu ticareti, hırsızlık, silah ve nükleer madde ticareti, çek ve senet tahsilâtı, sahte vize ve pasaport ticareti, rüşvet, zimmet, hileli iflas yoluyla şirket batırma, insan ve

organ kaçakçılığı, ihaleye fesat karıştırma, kredi dolandırıcılığı, naylon fatura kesme ve yolsuzluk, sektörün yasa dışı olan ekonomik faaliyetlerine örnek olarak verilebilir.

Suç sektörü vergi ödememektedir. Ama devletin amacı buradan vergi toplamaktan çok bu sektörde yapılan yasadışı faaliyetleri yok etmektir. Yasadışı sektörün faaliyetleri, milli gelir hesaplarına dahil edilmemektedir. Bu, hem kayıt dışılık nedeniyle teknik olarak mümkün değildir, hem de üretilen mal ve hizmetlerin toplumun refahını gösteren milli gelir hesaplarına dahil edilmesinin rasyonel ve normatif olup olmadığı açısından da tartışılmaktadır.

Yukarıda açıklanan ve kayıt dışı ekonomiyi oluşturan sektörler;

- Ticaretinin, üretiminin, dağıtımının ve tüketiminin olup olmamasına,
- Piyasa mekanizmasının ve fiyatlamanın olup olmamasına,
- Kayıt dışılığın derecesine,
- Devletin vergileme amacının olup olmamasına,
- Milli gelir hesaplarına dâhil olup olmadığına,¹⁷

1.3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Kayıt dışı ekonominin en belirgin özellikleri, nizamsız oluşu, vergilendirilmemiş oluşu ve ölçülemezliğinde yatmaktadır.¹⁸

1.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Nizamsız Olması

Kayıt dışı ekonominin nizamsız yani düzensiz ve kurallara uymaz oluşunun en temel göstergesi faaliyetlerin devletten gizleniyor olmasıdır. Bu gizlemenin sebepleri arasında asgari ücret sınırları altında işçi çalıştırabilmek, iş güvenliği, işçi sağlığı, işçi çalıştırmada yaş sınırı, tüketici hakları ve standartlara uygun, kaliteli üretim gibi işverene mali anlamda ciddi külfetler getiren işlemlerden kurtulma arzusu

¹⁷ Yetim, s.11

¹⁸ Osman Ayтуğ, *Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 9–10

yatmaktadır.¹⁹

1.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmemiş Olması

Kayıt dışı sektörün en bilinen özelliği, bu sektördeki faaliyetlerin vergilendirilmemiş olmasında yatmaktadır. Bu özellik kayıt dışı sektörle o kadar özdeşleşmiştir ki, kayıt dışı ekonomiyi tanımlarken, vergilendirilmemiş sektör olarak nitelendirmek bazı akademisyenler için yeterli olmuştur. Aslında, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin en temel özelliğinin vergilendirilmeme veya vergiden kasıtlı kaçınma olduğunu düşünürsek, bu tanımlamanın da çok yanıltıcı olmadığını anlayabiliriz.²⁰

Vergilendirme en çok sosyal sigorta primlerinde işçi ve işveren paylarının düzenli veya tam olarak hesaplanmaması ve ödenmemesi, satışların ve gelirlerin az gösterilerek düşük vergi ödenmeye çalışılması bu alanda en çok karşılaşılan metotlardır. Özellikle iş adamlarının vergi kaçırma konusundaki icatları ve başvurdukları yollar çok çeşitlidir. Özellikle orta boy işletmelerde rastlanan, iş adamlarının gelirlerini doğru kaydetmemeleri, evleri için yaptıkları özel harcamaları firma giderlerine yansıtmaları gibi kasıtlı davranışlarla vergi kaçırma son derece yaygın bir uygulamadır. Bu gibi faaliyetlerin engellenebilmesinin yolu ise, firma içi denetimlerin düzenli bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve belli ölçekteki büyüklüğe sahip firmalar için bağımsız dış denetimlerin yaptırılmasını sağlamak olabilir. Ancak bu önlemler, devletin vergi politikasındaki tutarlılığı, vergi denetimlerindeki ciddiyeti ve vergi cezalarının caydırıcılığıyla da yakından ilgilidir.²¹

Vergi ve kayıt dışılık birbirini besleyen ve güçlendiren süreçlerdir. Vergi, sistemi kayıt dışına iterken kayıt dışı kesimlerin genişlemesi de vergilerin ağırlaşmasına yol açmaktadır. Çünkü kayıt dışı alanların genişlemesi fiili vergi tabanını daralttığından dolayı, gerekli vergi gelirlerine ulaşabilmek için vergi oranlarının yükseltilmesi zaruri olur. Bu süreç, kayıt dışılık ile birlikte yüksek vergi oranlarının ve sonuçta daha büyük kayıt dışı oranların oluşmasına neden olur. Kayıt dışı alanların oluşmasının vergi ile ilgili nedenleri arasında, kesimler arasında vergi yükü dağılımı, vergi adaleti ve

¹⁹ Hande Özer, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 7

²⁰ Ergün Aktürk, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003, s.5

²¹ Özer, s.8

yükümlülerin kamu harcamaları ile ilgili düşünceleri de önemli rol oynar. Bunların arasında, vergi istisna ve muafiyetlerinin varlığı, bunlardan yararlanamayan faaliyet alanlarının kayıt dışına yönelmesine neden olur. Başka bir ifade ile, kayıt içi olduğu halde vergi dışı alanların ve faaliyetlerin bulunması, kayıt dışılık için önemli bir neden oluşturur.²²

1.3.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesinin Zor Olması

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ölçülmesinin zor olması, bu faaliyetlerin nizamsız ve vergilendirilmemiş olmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler hükümete bildirilmediği için ekonomiyle ilgili resmi istatistiklere direkt olarak yansımazlar. Bunun sonucu olarak da, devlet ülkedeki toplam üretim hacmini doğru olarak hesaplayamaz.²³

Kayıt dışı ekonominin yukarıda sayılan özelliklerinin yanında önem taşıyan diğer bir özelliği haksız rekabet sağlamasıdır. Yasalara aykırılık, ahlaki normlara aykırılık, gelir ya da fayda elde etme kayıt dışı ekonominin diğer özellikleridir. Faaliyetlerin yasal olup olmadığı, ülkede yürürlükte olan düzenlemeye göre belirlenmektedir. Buna göre kayıtlı olmayan, hukuk nezdinde yasal olmayan her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almaktadır. Bazı ekonomik faaliyetler yasal olmalarına karşın ahlaki normlara uygun olmamaktadır. Bu faaliyetlerden bireyin kendini satması veya organlarının pazarlanması veya yalan beyanlarla satıcının müşteriyi kandırması bu kritere göre kayıt dışı özelliği taşımaktadır. Gelir ya da fayda elde etme özelliğinde ise kayıt dışı ekonomik faaliyet karşılığında bir gelir ya da fayda elde edilmesi gerekmektedir. Oysa komşuya yardım, evde çocuk bakımı, temizlik ve bahçe işleri yapılması gibi faaliyetler karşılığında gelir elde edilmemekle beraber fayda sağlanmaktadır.²⁴

Bir başka görüşe göre de kayıt dışı ekonominin tanımında beş unsur vardır. Bu özellikler yasalara aykırılık, ahlaki normlara aykırılık, istatistiksel olarak ölçülemezlik, gelir ya da fayda elde etme ve ekonomik sisteme uygunluk olarak sıralanabilir.²⁵

²² İzzettin Önder, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, Sayı: 23–24, Mart 2001, s. 251

²³ Aktürk, s. 6–7

²⁴ Gülay Çizgici, *Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye Açısından İncelenmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s.9

²⁵ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.10–12

- **Yasalara Aykırılık:** Faaliyetlerin yasal olup olmadığı ülkede yürürlükte olan düzenlemelere göre belirlenmektedir. Buna göre kayda alınmayan, hukuka göre yasal olmayan her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alacaktır. Ancak yasalara uygun olarak yapılan bazı faaliyetler için hukuki yön değil sadece ölçülemezlik veya beyan dışı bırakılmak önemlidir. Öte yandan bazı faaliyetlerin de yasa dışılığı içki ve kumarhane faaliyetlerinde olduğu gibi zamana ve ülkeye göre değişebilmektedir.

- **Ahlaki Normlara Aykırılık:** Bazı ekonomik faaliyetler yasal olmalarına karşın ahlaki normlara uygun olmayabilirler. Bu faaliyetlerden bireyin kendini satması (fuhuş) veya organlarını pazarlaması veya yalan beyanlarla satıcının müşteriyi kandırması bu kritere göre kayıt dışı özelliği taşımaktadır.

- **İstatistiksel Olarak Ölçülemezlik:** Bu kriter, kayıt dışı ekonominin tanımı ve tespiti için hayati öneme sahiptir. Eğer bir faaliyet milli gelir hesaplamalarına yansıtılmak üzere tam ve doğrusal olarak ölçülemezlik ise, bu kritere göre yasal olup olmadığına bakılmaksızın söz konusu faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisine dahil edilecektir. Geçimlik tarımsal üretim, ev işleri, çocuk bakıcılığı ve komşuya yardım gibi faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemezlik kayıt dışı ekonomik faaliyetlere örnektir. Çünkü bu faaliyetler ölçülemediğinden kayıtlı ekonomi içerisinde gösterilememektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hiç veya yeterince ölçülemezliklerinin nedenleri ise; faaliyetlerin parasal değerinin olmaması, faaliyetlerin gizli tutularak beyan edilmemesi, hesaplamalarının fiilen imkansız veya çok zor olmaları ve bu faaliyetlerin esasında milli gelir hesaplamalarına dahil edilmesinin rasyonel ve etik kabul edilmemesi olarak sayılabilir.

- **Gelir ya da Fayda Elde Etme:** Bu kritere göre kayıt dışı ekonomik faaliyet karşılığında bir gelir ya da fayda elde edilmesi gerekmektedir. Oysa komşuya yardım, evde çocuk bakımı, temizlik ve bahçe işleri yapılması gibi faaliyetler karşılığında gelir elde edilmemekle beraber, fayda sağlanmaktadır. Ancak ev hanımının çalışmaya başlamasıyla evde bakıcı istihdam edildiğinde veya çocuk kreşe verildiğinde ailenin ev giderleri artmaktadır. Böylece faaliyet piyasa kavramı çerçevesinde parasal bir hüviyet kazanmaktadır.

- **Ekonomik Sisteme Uygunluk:** Bu kriter serbest piyasa ekonomisinin geçerli

olmadığı 1990 öncesi Doğu Blok'u ülkelerindeki durumu açıklamada kullanılmıştır. Bu ülkelerde üretim araçlarının mülkiyeti devlete ait olduğu ve dolayısıyla özel sektöre izin verilmediği için, ekonomik faaliyetlerin tamamı kayıt dışı ekonomi olarak kabul edilmiştir. Bu kritere göre Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları öncesi yapılan bir çok faaliyet örneğin ithal sigara alım ve satımı, döviz edinmek ya da dövizle alış-veriş gizli ekonomiye dahil edilirken, günümüzde bu faaliyetler sisteme uygun olduklarından gizli ekonomik faaliyet değildir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bu kriterlerinden hareket edilerek; giriş kolaylığı, içsel kaynaklara dayanma, kaynakların ailelerin elinde olması, küçük ya da orta ölçekte üretim yapılması, emek yoğunluğu, belli ya da geri teknoloji kullanılması, işin informal koşullarda geleneksel olarak öğrenilmesi, yasaya aykırı olabilme, belli bir ekonomik çıkar ya da fayda karşılığında mal üretilmesi ya da hizmet sunulması, resmi kayıtlara yansımamış, yansıtılmamış ya da eksik yansıtılmış olması ve vergi ve düzenleme dışılık olarak sayılabilecek özellikleri vardır.²⁶

1.4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN UNSURLARI

Kayıt dışı ekonominin içinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren unsurları, gelir elde edenler açısından üçe ayırmak mümkündür;

- Yeraltı ekonomisinin unsurları (yasadışı faaliyetler)
- Yarı kayıtlı ekonominin unsurları
- Kayıtlara hiç girmeyen ekonominin unsurları

Yukarıda sıralanan unsurların en belirgin özelliği, elde ettikleri gerçek gelirin tamamını kayda geçirmiyor ve bu gerçek gelir üzerinden vergisini ödemiyor olmalarıdır. Ancak ekonomik hayat içindeki fonksiyonları ve var oluş şekilleri açısından birbirlerinden oldukça farklıdır.²⁷

²⁶ Çiğdem Öztoprak, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İstatistik Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 2001, s.10–11

²⁷ Aydemir, s.11

1.4.1. Yeraltı Ekonomisinin Unsurları

Yeraltı ekonomisinin unsurlarını, yasaların yasaklamış olduğu faaliyetlerle uğraşanlar olarak tanımlamak mümkündür. Burada önemli olan, faaliyetlerin yasaların öngördüğü bir şekilde yapılmaması değil, faaliyetin kendisinin her hal ve takdirde yasaklanmış olmasıdır. Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri, uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, stratejik madde ve eski eser kaçakçılığı, arsa ve arazi yağmalama, çek senet tahsili, kara para aklama ve tefecilik, cinayetler vb. olarak saymak ve bu sayılanları artırmak mümkündür.²⁸

Bu türden faaliyetlerin tam olarak kavranması hatta boyutları hakkında tahminler yapmak mümkün değildir. Yasak olan bir faaliyetin ve bu faaliyetten elde edilen gelirin kayda geçirilmesi ve vergilendirilmesi beklenemez.

1.4.2. Yarı Kayıtlı Ekonominin Unsurları

Kayıt dışı ekonomi kavramı içerisinde olduğu düşünülen en geniş kitle; faaliyetleri yasal olan, aslında kendileri kayıtlı olup da gelirlerinin büyük bir kısmı kayıt dışı kalan mükelleflerden oluşmaktadır. Bu tür mükellefler, vergi idaresinin bilgisi dahilinde olan, hesap numarası bilinen, defter tutan, beyanname veren ve hatta bir miktarda vergi ödeyen mükelleflerdir. Bu tür mükellefleri de kendi aralarında ikiye ayırmak mümkündür.²⁹

- Yasal Olarak Gelirleri Kayıt Dışında Kalan Mükellefler: Bir kısım mükellefler elde ettikleri geliri doğru olarak saptama zorunluluğunda değillerdir. Ödemeleri gereken vergi, daha önceden ve elde edilecek gelirden bağımsız olarak saptanmaktadır. Bundan dolayı bu mükelleflerin faaliyetleri sonucu elde ettikleri gelirin yasal yolla kayıt dışında tutulmasına izin verilmektedir.

- Gelirleri Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışında Kalan Mükellefler: Bazı mükellefler, ekonomik faaliyette bulunurken faaliyetleriyle ilgili bir kısım bilgileri çeşitli nedenlerle kayıt dışında bırakmaktadır. Daha az vergi ödemek ya da hiç ödememek bu nedenlerin

²⁸ M. Rüştü Erimez, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı:188, Nisan 1997, s.3

²⁹ Aydemir, s.14

en başında gelmektedir. Faaliyetlerin bir kısmının kayıt dışında bırakılması, gelirlerin de kayıtsızlaşması anlamına gelmektedir. Bu tür mükellefler neredeyse bütün sektörlerde görülmektedir ve kayıt dışı ekonominin boyutları büyük ölçüde sektörün yapısına bağlıdır.

Gelirlerinin önemli bir kısmının kayıtlara geçmediği ve yeterince vergi ödenmediği genel kabul gören bu kesime şu örnekler verilebilir: Oto galerileri, emlak komisyoncuları, kereste ve mobilya ticareti yapanlar, döviz büroları, kuyumcular, proje büroları, kum ocakları, küçük sanayi bölgelerinde oto tamir-bakımı yapanlar, sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge (naylon fatura) düzenleyenler, gayrimenkul kiraya verenler, tarımsal ürünleri alıp satanlar vb.

1.4.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonominin Unsurları

Bu guruba giren unsurlar, ekonomik hayatın içinde aktif olarak yer almalarına rağmen, hiçbir mükellefiyet kaydı olmayan, vergi idaresinin bilgisi dışında kalan kayıt dışı çalışan kişilerdir. Her yerde rastlamakla birlikte özellikle büyük kentlerde daha sıkça görülen bu mükelleflere aşağıdaki örnekler verilebilmektedir: İşportacılar, hamallar, iş takipçileri, boş buldukları yerleri otopark olarak işletenler, belediye hallerine girmeyen sebze-meyve satıcıları, şehir içi nakliyat yapan bir kısım kişiler, belli bir işyeri olmaksızın küçük çapta imalat ve ticaret yapanlar, canlı hayvan ticareti yapanlar, küçük çaplı tamir-bakım işleriyle uğraşanlar, inşaat işçileri, jeton ve bilet satanlar vb. Bu tür faaliyetler genel olarak toplumsal yaşayışın talebi doğrultusunda ve bir işyeri açmaksızın ortaya çıkan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.³⁰

Yukarıda sayılan kişilerin faaliyetlerinin tespit edilmesinin güçlüğü ve küçük çaplı olması marjinal sektör olarak nitelendirilmesine neden olmakta ve bu kişilerin yapmış oldukları faaliyetlerin toplamı gerçekte kayıt dışı ekonominin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.³¹

Dikkat edilecek olursa sayılan faaliyetler genelde küçük çaplı ticaret ya da hizmete dayanmaktadır. Ekonomi içerisinde bir simitçinin kazancı önemsenmeyebilir ama özellikle sigortasız olarak kayda alınmadan inşaat sektöründe ve de tarım sektöründe

³⁰ Şinasi Aydemir, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (I)", *Vergi Dünyası Dergisi*,. Sayı: 161, 1995, s.80

³¹ Sarılı, s.35

çalışan işçilerin ekonomi içerisindeki payı azımsanamaz. Çünkü Türk ekonomisinin gelişimine bakıldığında hizmetler sektörünün lehine olan bu süreç ve köylerden kente doğru önemli göç olduğu düşünülürse tarım ve hizmetler sektöründeki bu kayıtsızlığın önemi daha iyi anlaşılacaktır.³² Kayıt dışı istihdam eden işletmelerin çokluğu, haksız rekabete yol açmakta dürüst işletmeleri zor duruma sokmaktadır. Ayrıca belge düzeninin bozulması ve vergi kayıplarına neden olmaktadır. İşin niteliği ve işsizliğin, kişileri sosyal güvenlik sisteminin dışında çalışmaya zorladığı bir ortamın varlığı, kayıt dışı istihdamın oluşturulmasında önemli bir rol oynar.

Kayıt dışı istihdamla mücadele çalışmaları gelişmiş ülkelerde, istihdam üzerindeki mali yönlerin azaltılması, kamu kurum ve kuruluşları arasındaki koordinasyon ve işbirliğinin artırılması, kayıt dışılığı teşvik eden bürokratik işlemlerin azaltılması, bilgilendirme ve bilinçlendirme kampanyaları, davranış değişiklikleri sağlama ve cezaların artırılması politikaları şeklindedir. Söz konusu politikalardan herhangi birinin tek başına uygulanması kayıt dışı istihdamı önlemeye yetmemektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler kayıt dışı istihdamla mücadele ederken söz konusu politikaları aynı anda yada hep birlikte işleme koymaktadırlar.³³

1.5. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKMA NEDENLERİ

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı ve gelişimi birçok farklı faktöre bağlıdır. Aslında bu faktörleri incelerken disiplinler arası bir analiz gerekmektedir. Çünkü kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışını sadece ekonomik nedenlere dayandırmak yeterli olmaz. Bu, kayıt dışılık olgusunun sadece belli bir kısmını açıklayabilir.³⁴

1.5.1. Ekonomik Nedenler

Günümüzde her şeyden önce bir ülkenin sahip olduğu ekonomik sistemin kendisi ve yapısal özellikleri kayıt dışılığa uygun bir zemin oluşturabilir. Bir ekonominin gelişmişlik düzeyi, gerekli yatırımların yapılarak yeterli kalkınma hızının

³² Handan Başbuğ, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayda Alınmasına Yönelik Tedbirler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000, s.12

³³ Jason Heyes, *Tackling unregistered work through social dialogue: Final report of the 2005-2007 EU-ILO Project Paper for the High Level Conference on Social Dialogue*, Unregistered Work and Local Development, Birmingham University, England, 2007, s.47

³⁴ Hakan Kum, *Kayıtdışı Ekonomi Sorunu ve Ölçülmesi: Teori ve Türkiye Uygulaması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2005, s.19

gerçekleştirilememesi ve kayıtlı istihdam imkânlarının yaratılamaması, kamu kesiminin ekonomik faaliyetler içindeki ağırlığı, düzenlemelerin ve sınırlamaların yoğunluğu kayıt dışılıkta rol oynayan faktörlerdir. Yapılan araştırmaların gösterdiği gibi, merkezi planlı sosyalist blok ülkelerinden piyasa mekanizmasının hakim olduğu gelişmiş ülkelere kadar hemen her ekonomide, değişik boyut ve karakterde de olsa, kayıt dışı ekonominin varlığı söz konusudur. Ancak, Türkiye gibi ekonomik düzenlemelerin, sınırlamaların ve bürokrasinin daha yoğun olduğu az gelişmiş ülkelerde kayıt dışılığın daha büyük oranda olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde ekonomik düzenlemelere karşı olan tepki, daha çok üreticiler ve müteşebbisler tarafından gösterilmektedir.³⁵

Bir ekonominin gelişmişlik düzeyi, gerekli yatırımların yapılarak yeterli kalkınma hızının gerçekleştirilmemesi ve kayıtlı istihdam imkânlarının yaratılamaması, kamu kesiminin ekonomik faaliyetler içerisindeki ağırlığı, düzenlemelerin ve sınırlamaların yoğunluğu kayıt dışılıkta rol oynayan faktörlerdir. Ekonomide sektörlerin ağırlığı da kayıt dışılığın boyutlarını etkilemektedir. Tarım ve hizmetler sektörü, izleme ve denetlemenin zor olması sebebiyle kayıt dışının yoğunlaştığı sektörlerdir. Hizmetler sektörünün özelliği daha çok küçük işletmeler tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlerin bu sektörde yoğunlaşmasıdır. İşletmeler küçüldükçe kayıt dışı işçi çalıştırma artmaktadır. aslında yüksek işsizlik oranı her zaman kayıt dışı ekonomi ile ilişkilendirilmemelidir. Bu görüşe göre, esas sorun işsizlikle ilgili değil, ölçümle ilgilidir. Bu durum da şu şekilde ortaya çıkmaktadır, insanlar aslında bir işte çalıştıkları halde, resmi olarak işsiz gibi görünmektedirler. Fakat yinede kayıt dışı ekonomi ile işsizlik oranları arasında bir paralellik söz konusudur.³⁶

Gelir dağılımı açısından bakıldığında; gelir dağılımındaki adaletsizlik, düşük gelir grubunun genişliği ve orta gelir grubu üyelerinin nispi olarak azlığı kayıt dışılık sebepleri arasındadır. Gelirin düşüklüğü ve fakirlik, bireyleri kayıt dışı faaliyetlerde bulunmaya zorlayan bir faktördür. Üst gelir gruplarındaki vergi ve diğer mali yükümlülüklerin ağırlığı da bu grupta yer alan bireyleri, faaliyetlerini ve gelirlerini gizlemeye yöneltmektedir.

Kayıt dışı ekonominin yoğun bir şekilde yaşandığı ülkelerde en önemli ekonomik

³⁵ DPT, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları*, DPT-Uzmanlık Tezleri, Nisan, 1999, s. 24

³⁶ Kum, s.35

sorunlardan birisi de enflasyondur. Çünkü enflasyon mükelleflerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine sebep olur. Özellikle artan oranlı gelir vergisi yapısına sahip olan ülkelerde gelir dilimi kaymasıyla mükellefler reel gelirleri artmasa da daha üst bir gelir dilimine kayarak vergi yükleri hızlı bir artış trendine girer. Bu durum da mükelleflerin bazı kazançlarının vergi idaresinden gizlenmesi sonucunu doğurur. Bunun sonucu olarak da devlet yetersiz kalan vergiler sebebiyle sınırsız bir şekilde borçlanma ve para basımına gider ve faiz oranlarının yükselmesiyle enflasyon oranı artar ve beraberinde gelir dağılımındaki denge bozulmaktadır.³⁷ İktisadi kriz ve durgunluk dönemleri de kayıt dışılığa uygun bir zemin oluşturmaktadır. Böyle dönemlerde işsiz kitleler, kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkânlarını kayıt dışı faaliyetlerde arayacaklardır.

1.5.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler

Kayıt dışılık denildiğinde akla hemen “vergi vermeme” olgusunun gelmesi, mali sebeplerin önemini ortaya koymaktadır. Hatta bazen, kayıt dışı ekonominin tanımı bile “vergi vermemek gayesiyle gizlenen faaliyetler” olarak veya bu anlama gelecek şekilde yapılabilmektedir. Ekonomik sebepler ile iç içe düşünülmesi gereken mali sebepler, öncelikle mali sistemin kendisinde aranmalıdır. Vergi ve vergi benzeri yükümlülükler, ekonomik sebepler kısmında açıklandığı gibi başlı başına bir kayıt dışılık sebebidir. Araştırmalar, bireyin katlandığı yükü ekonomik gücüne göre daima yüksek algılama eğilimi içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Vergilerin mükellefler tarafından karşılıksız alınan bir fiyat gibi ve üstelik ekonomik gücüne göre yüksek olarak algılanması, vergi vermeyen bireylerin ise vergilerle üretimi finanse edilen kamusal mal ve hizmetlerden mahrum bırakılmaması, bireyleri vergi yükünden kurtulma çabalarına yöneltmektedir. Bu ise faaliyetlerin otoritelerden gizlenerek kayıt dışında kalınması yoluyla olmaktadır. Bir vergi sisteminden beklenen adalet, etkinlik ve basitlik gibi unsurların ne derece hayata geçirilebildiği de kayıt dışı ekonominin boyutlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Vergi sisteminin adil olmadığına inanan mükellefler, bu adaletsizliği vergilerden kaçınarak veya vergi kaçırarak gidermeye çalışacaklardır. Bu husus, alınan kararların ve

³⁷ Yusuf Kıldıç, “Kayıt Dışı Ekonomi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı:2, 2000, s.11

yapılan düzenlemelerin, bu karar ve düzenlemelerden etkilenecek olan kesimlerin görüş ve katılımıyla oluşturulup oluşturulmamasıyla da ilişkilidir. Bu yüzden, ülke yönetimiyle ilgili kararlarda olduğu kadar, vergi vb. mali konulardaki uygulamalarda da halkın eğiliminin tespit edilerek katılımının sağlanması uygulamanın başarısı ve kayıt dışılığın asgari düzeyde tutulması açısından önemlidir. Vergi idaresinin etkin olamaması ve vergi tabanının genişletilememesi, mevcut mükelleflerin vergi yüklerini arttırarak vergi gelirlerini arttırma çabaları ve özellikle marjinal vergi oranlarının yüksekliği ile vergi-kazanç ilişkisinin doğru kurulamaması, hem kayıt dışı faaliyetlerde bulunanların kayıtlı ekonomiye geçişini engelleyecek, hem de kayıtlı ekonomide faaliyette bulunanların kayıt dışı ekonomiye kaçmasına yol açacaktır.³⁸

1.5.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler

İşverenleri, çalışanları ve kendi hesabına çalışanları kayıt dışı ekonomide yer almaya iten temel neden ekonomiktir. Kayıt dışı ekonomide çalışmak, kazancı artırma, gelir vergisi ve sosyal katkılardan kaçınma olanağı sağlamaktadır. Burada işverenler açısından amaç, maliyetleri azaltmaktır.³⁹

Tarihsel perspektiften bakılırsa, kayıt dışı çalışmanın ortaya çıkmasına, değişik ölçülerde de olsa bir arada katkı sağlayan üç etken söz konusudur;

- Ailelere ve bireylere yönelik (bakım, temizlik gibi) “kişiselleşmiş hizmetler” için son derece farklı bir talebin doğması, bu hizmetlerin işgücü yoğun ve verimlilik artışının düşük olması
- Çalışma mevzuatının katılığı neticesinde üretim süreçlerinde bazı bölünmelerin yaşanması
- Yeni istihdam imkânları sağlayan ve hizmet faaliyetlerine yeni alanlar açan bilgisayar kullanımı gibi hafif teknolojinin yayılma etkisi.⁴⁰

Ayrıca sosyal güvenlik sisteminin etkin çalışmayışı, bireylerin sisteme kayıtlı olmakla

³⁸ DPT, s.28

³⁹ TİSK, “Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Çalışmalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme” <http://www.ceterisparibus.net/calisma/makaleler.htm> (Erişim: 10.01.2010)

⁴⁰ Yalın Biçer, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s.15

elde edecekleri faydalar ile kayıt dışı kalma durumunda elde edecekleri faydaları karşılaştırarak tercih yapmalarına sebep olmaktadır. Eğer etkin ve verimli bir sosyal güvenlik sistemi yoksa, cezai yaptırımlar caydırıcı değilse, sosyal güvenlik primleri gibi istihdamla ilgili kesintiler yüksek ise, kısaca kayıt dışı sektörde faaliyette bulunmanın kayıtlı sektörde faaliyette bulunmaya göre alternatif maliyeti düşük ise bireyler kayıt dışında kalmayı tercih ederler. Sosyal güvenlik kapsamındaki fakirlik ve işsizlik gibi yardımlar da bireylerin, daha çok bu uygulamaların önemli olduğu gelişmiş ülkelerde, bu imkanlardan yararlanabilmek amacıyla faaliyetlerinin tamamını veya bir kısmını gizleyerek kendilerini işsiz veya gelirlerini düşük göstermelerine yol açmaktadır.

Çalışma hayatı ile ilgili yasal düzenlemelerin part-time, kısa süreli çalışma ve evde çalışma gibi zamanla ortaya çıkan gelişmeleri kapsayamaması, işyeri koşulları için getirilen standartlar, üretimlerin lisanslı olma gereği, çalışanlar için aranan asgari yaş, eğitim, diploma, asgari ücret ve fazla mesai gibi düzenlemeler ile kadın çalışanlara daha düşük ücret verilmesi ve bu yüzden kadınların ev işlerini tercih etmesi gibi hususların hepsi, kayıt dışı üretim ve istihdamda rol oynamaktadır.⁴¹

Kayıt dışı faaliyetlerin çalışma hayatından kaynaklanan temel sebeplerinden birisi de, başta firmalar olmak üzere, sendikalara karşı duyulan tepkidir. Firmalar, istihdam ve ücretler konusunda esnek olmayı tercih ederler. Sendikalar ise firmaların bu esnek olma arzularını engelleyen kurumlardır. Firmalar da tepkilerini, şartlar elverdiği ölçüde sendikasız ve kayıtsız eleman çalıştırma yolunu seçerek veya işlerini alt sözleşmeler ile başka küçük işletmelere yaptırarak üretimi merkezlikten kurtarıp, Kayıt dışı faaliyetlerde bulunmak suretiyle göstermektedirler. Ayrıca, işçi sayısına bağlı olarak işletmelere getirilen yükümlülükler de işletmelerin faaliyetlerini küçültmelerine veya olduğundan düşük göstermelerine yol açmaktadır.⁴²

1.5.4. Sosyal Nedenler

Diğer sebepler ile iç içe olarak, toplumun kültür yapısı ve moral ve ahlaki değerleri ile eğitim düzeyi ve özellikle kırdan kente göç olgusu gibi sosyal faktörler, kayıt dışılığın gelişmesini ve boyutlarını etkileyen unsurlardır. Ayrıca vergi bilincinin eksik olması da

⁴¹ DPT, s.30

⁴² Osman Altuğ, *Kayıtdışı Ekonomi*, Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s.200

kayıt dışının artmasında etkin olmaktadır.⁴³

Moral ve ahlaki değerlerin ve eğitimin kayıt dışılıkla ilgisi, bireylerin kayıt dışı faaliyette bulunmaya ve özellikle yasa dışı-kayıt dışılığa karşı olan tavırlarıyla ilgilidir. Yapılan düzenlemeler ile bireylere yüklenen mali ve ekonomik külfetlerin ve yasak ve sınırlamaların akılcı, adil ve etkin olduğunu veri kabul edersek, moral ve ahlaki değerler ile eğitim düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda devlete olan itaat ve devlet faaliyetlerini takdir etme, destekleme ve katılma eğilimi daha yüksek olabilecektir. Kamu harcamaları ile vergiler arasındaki ilişkiyi eğitim düzeyi yüksek toplumlar daha iyi kurabilmektedirler.⁴⁴ Ayrıca, eğitilmiş bireyler sendikalı ve sigortalı, kısaca kayıtlı olmanın avantajlarını, bilinçli tüketiciler de kayıtlı sektör mal ve hizmetlerine karşı getirilen tüketici haklarını daha iyi değerlendireceklerdir. Dolayısıyla, isteyerek kayıt dışı ekonomiye katılım minimum düzeyde olacaktır. Moral ve ahlaki değerlerin aşındığı toplumlarda, özellikle uyuşturucu ve yasadışı kumar, fuhuş, kaçakçılık ve tefecilik gibi yasal olmayan kayıt dışı faaliyetler artacaktır.⁴⁵

1.5.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler

Teknolojik gelişmelerin kayıt dışı faaliyetler üzerindeki başlıca etkisi, gelişen teknolojilerin emek gücünü açığa çıkarması ve insanların da geçim kaygısıyla kayıt dışı faaliyetlere yönelmeleri şeklinde olmaktadır.

Ayrıca, gelişen teknolojiler sermaye mallarının fiyatını da ucuzlatmakta ve ucuzlayan bu sermaye mallarının kullanımı yoluyla piyasaya yönelik kayıt dışı üretim ve evde üretim kolay hale gelmektedir. Böylece, kayıt dışı üretimin ucuzlayarak kalitesinin iyileşmekte olması da bu ürünlere yönelik talebin canlı kalmasında ve sonuç olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkili olmaktadır.⁴⁶

1.5.6. Psikolojik Nedenler

Kayıt dışılığın rol oynayan psikolojik faktörler denildiğinde, bireylerin kayıt dışı faaliyetlerden aldıkları duygusal tatmin anlaşılmaktadır. Bazen bireyler, ekonomik

⁴³ Ülker Mavral, *Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları*, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2003, s.253

⁴⁴ İzzettin Önder, "Vergiye Psikolojik Direniş", Görüş, Mayıs, 1992, s.51

⁴⁵ DPT, s.30-31

⁴⁶ DPT, s.32-33

sebepler yanında, duydukları heyecan sebebiyle de yasadışı faaliyetlere katılırlar. Pek çok kişi de zevk duyduğu ve boş zamanlarını değerlendirme faaliyeti olarak gördüğü için kayıt dışı ekonomi kapsamında yer alan üretim faaliyetlerinde bulunabilir. Özellikle evde üretim açısından durum böyledir. Bağ bahçe işleri ve yemek yapmak vs. gibi faaliyetler çok kişi tarafından hobi olarak da yapılmaktadır.

Bireylerin kimlik arayışları ve etkin olma isteklerini karşılayacak kayıtlı faaliyet imkânlarının sınırlı olması, onları yasadışı da olabilecek kayıt dışı faaliyetlere itebilir. Part-time işlerde çalışmak, evde üretim ve bağımsız veya kendi işinde çalışmak, insanlara esnek hareket etme imkânı vermekte ve hürriyet arzularını tatmin etmektedir. Bu tür faaliyetler ise kayıt dışılığın yoğun olduğu alanlardır.⁴⁷

Bireylerin, başkalarının kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu bilmeleri ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğüyle ilgili tahminlerin büyük oranda kayıt dışılığın olduğunu göstermesi de onların kayıt dışı faaliyetlere yönelmesinde cesaretlendirmektedir. Bu açıdan, kayıt dışı ekonominin kendisi ve kayıt dışı ekonomi konusunda yapılan aşırı yüksek tahminler de kayıt dışılık sebebi olmaktadır.

Bireylerin vergi rejimine uyması, kendinden başkalarının uyması halinde daha mümkündür ve kayıt dışı istihdamla ilgili duyduklarının, kayıt dışı ekonomiyle ilgili şişirilmiş tahminlerin kamuoyuna açıklanması gerçekte kayıt dışı faaliyetleri teşvik edebilir.⁴⁸

1.6. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesiyle ilgili gerek ülkemizde gerekse yurt dışında yapılmış bir çok araştırma bulunmaktadır. Esasen bu çalışmalardan hiç biri kayıt dışılığı tam olarak ölçme gücüne sahip değildir. Çünkü kayıt dışı ekonominin sürekli kontrol edilecek bir bölgesi yoktur. Her an ve her ortamda kayıt dışı faaliyetler gerçekleşebilmektedir. Fakat bunlar bahane edilerek kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yanaşmamak da hata olacaktır. Bu durumda kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye gayret gösterilmeli ama esas olarak mesaiyi kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için önlemler

⁴⁷ DPT, s.33

⁴⁸ Philip Harding ve Richard Jenkins, *The Myth of the Hidden Economy*, Milton Keynes, PI, Open University Pres, 2001, s.79

almaya çalışılmalıdır. Bu bağlamda kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde genel olarak iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlar; “doğrudan ölçme yöntemleri ve dolaylı yöntemlerdir.”

1.6.1. Doğrudan Ölçme Yöntemi

Mikro bazda yapılan bu tip ölçümlerde, rastgele seçimler sonucu yapılan tespitlerden genellemelere gidilir. Belli bir zaman kesitinde gizli ekonomik faaliyetlerin hacminin belirlendiği bu yöntemde anketler önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁹

Yapılacak olan anket çalışmasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Yapılan anketlerde, kişi ve kuruluşlara kayıt dışı faaliyette bulunup bulunmadıkları, ya da faaliyetlerinin ne kadarını kayıtlara yansıtmadıkları sorularak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün hesaplanabilmesi için gerekli veriler toplanır. Anket çalışması sonuçlarının gerçeğe yakın çıkması için, anket sorularının titizlikle hazırlanması ve anketin uygulanacağı kişi ve kuruluşların anketin güvenilirliğini sağlayacak sayıda ve rastgele belirlenmesi, ankete katılanların isimlerinin ankette yer almaması gerekir. Ancak, kayıt dışı faaliyetlerinin önemli bir kısmı yasalara aykırı olması, kişi ve kuruluşların bu tür faaliyetleri ile ilgili bilgileri gizleme eğilimde olması bu yöntemin güvenilirliğini zayıflatmaktadır.⁵⁰

1.6.2. Kayıtdışı Ekonomiyi Dolaylı Yoldan Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede genellikle dolaylı ölçme yöntemleri kullanılır. Bu yöntemde, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde çeşitli yaklaşımlar uygulanmaktadır. Bunlar; Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) Yaklaşımı, Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı ve Parasalcı Yaklaşım'dır. Bu yaklaşımlar aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

1.6.2.1. GSMH Yaklaşımı

Bilindiği üzere, GSMH hesaplamalarında, üretim, gelir ve harcama yöntemleri olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi olmayacağı varsayımı altında, her üç yönteme göre hesaplanan GSMH değerlerinin aynı olması

⁴⁹ Özsoylu, s.25

⁵⁰ Sarılı, s.35–36

gerekmektedir. Ancak, kayıt dışı ekonomi söz konusu olduğu takdirde, harcamalar yöntemi ile hesaplanan GSMH değerinin, diğer yöntemler yoluyla hesaplanan GSMH değerinden daha büyük çıkması beklenmelidir. Bu sebeple, farklı yöntemlerle hesaplanan GSMH değerleri arasındaki farkların kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne ilişkin veri teşkil ettiği düşünülmektedir. Öte yandan, söz konusu farklar, istatistikçiler tarafından istatistiksel hata olarak giderilmekte; bu sebeple GSMH yaklaşımı ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin sağlıklı bir rakama ulaşmak mümkün olmamaktadır. Buna ek olarak, tasarruf olarak döviz ve altına kayışın yüksek oranda gerçekleştiği ülkelerde, GSMH yaklaşımının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmede güvenilir bir yol olmayacağı düşünülmektedir.⁵¹

1.6.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Bu yöntemde nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin varlığı ve büyüklüğü konusunda tahminde bulunulmaya çalışılmaktadır. Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında, zaman içinde benzer gelişmenin olması beklenir. Eğer bu gelişim olmuyor ve zamanla istihdamın toplam nüfusa oranı, işgücü arzının toplam nüfusa oranının altında kalıyorsa, kayıt dışı istihdamın varlığından söz edilebilir.

Resmi istatistiklere göre çalışan kişi sayısı ile, sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak çalışan kişi sayısı arasındaki fark da bir kısım istihdamın kayıt dışı yaratıldığının ciddi bir göstergesidir.⁵²

Bu yaklaşımın en önemli eksikliği ise, hesaplamaların yapıldığı dönemin sosyal gelişmelerini ve ikinci işte çalışanları dikkate almamasıdır. Sosyal gelişmelerden bir kısmı istihdamın toplam nüfusa oranını yükseltirken bir kısmı da sivil işgücünün toplam nüfusa oranını düşürerek sanki kayıt dışı ekonominin küçüldüğü izlenimi bu yöntemin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.⁵³

1.6.2.3. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı

Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında

⁵¹ Biçer, s.20

⁵² Kıldış, s.14-15

⁵³ Sarılı, s.36-37

mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin tespit edilmesi ile ortaya çıkan matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuş bir yaklaşımdır. Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde, incelemelerde ortaya çıkan matrah farklılıkların istatistiksel yöntemlerle ekonominin geneline uygulanması ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tespiti söz konusu olmaktadır.

Vergi incelemeleri yolu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmininde, GSMH hesaplamalarında yer alan tüm faaliyetlerin vergilendirildiği varsayımı vardır. Ancak, bazı faaliyetler vergilendirilmediği halde milli gelir büyüklüğü içerisinde yer alabilir. Öte yandan, vergilendirilmesi zorunlu olduğu halde vergi dışı bırakılan işlemler söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple, vergi kayıp ve kaçakçılığına sebep olan kayıt dışılığı iki başlık altında incelemek gerekmektedir:

- Yasalarla kayıt dışı bırakılmasına izin verilen faaliyetlerden doğan vergi kayıpları, bir diğer deyişle muafiyet ve istisnalardan doğan vergi kayıpları
- Kayıtlara geçirilmesi zorunlu olduğu halde iradi olarak kayıt dışı bırakılan olay ve işlemlerden doğan vergi kayıp ve kaçakları, bir başka deyişle, iradi olarak vergi vermemek veya daha az vergi vermek amacıyla yaratılan kayıt dışılık.⁵⁴

1.6.2.4. Parasalcı Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye ilişkin olarak kullanılan bir diğer dolaylı yöntem ise parasalcı yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, parasal istatistikler kullanılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Parasalcı Yaklaşım; Sabit Oran (Emisyon Hacmi), İşlem Hacmi ve Ekonometrik Yaklaşım olmak üzere üç grup altında incelenecektir.

Parasalcı yaklaşımda, çek ve nakit para kullanımı kayıt dışı ekonomi hakkında ilgililere bilgi verebilir. Parasalcı yaklaşıma göre kayıt dışı ekonomide yapılan ödemelerin büyük çoğunluğu, bu konudaki denetimlere imkan vermemek bakımından nakit para ile yapılmaktadır.

⁵⁴ Biçer, s.21

Kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçmek için para piyasasındaki hareketler de izlenmektedir. Bu yaklaşımda dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde artması, paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin genişlediğini göstermektedir.⁵⁵

1.6.2.4.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı

Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirlemek için para piyasalarında hareketler izlenmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin genellikle peşin para ile yapıldığı, çek ve senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı varsayılmaktadır. Ayrıca, ekonomide kayıt dışı ekonomi olmadığı dönemlerde emisyon hacminin mevduata oranının sabit kalacağı varsayılmakta ve bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir. Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracının peşin para olduğunu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu kabul etmesidir. Oysa kayıt dışı ekonomide çek ve senet ile ödeme de yaygındır ve ayrıca paranın dolaşım hızı kayıtlı ekonomiye göre daha yüksektir.⁵⁶

1.6.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Bu yaklaşım ilk kez kayıt dışı ekonomi üzerine araştırmaları ile tanınan Amerikalı iktisatçı Edgar Fiege tarafından kullanılmıştır.

Bu yaklaşıma göre, Fisher'in miktar teorisi eşitliği kullanılarak işlem hacminin milli gelire oranındaki değişikliklerden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşımın emisyon hacmi yaklaşımına göre avantajı, kayıt dışı ekonomide peşin para yanında çek ve senet ile ödeme araçlarını da dikkate almasıdır. Bu yaklaşımın eksikliği ise, paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu varsayması ve işlem hacmi miktarının hesaplanmasının güç olmasıdır.⁵⁷

⁵⁵ Kıldış, s.9

⁵⁶ Sarılı, s.37

⁵⁷ Sarılı, s.37

1.6.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Bu yaklaşımda, nakit para talebinin ekonometrik bir denklem ile tahmin edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni yüksek vergi oranlarıdır. Bu yaklaşımın temelini, kayıt dışı ekonomide ödeme aracının peşin para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayımı oluşturmaktadır. Ayrıca, nakit para talepleri, vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesi tespit edilmektedir. Paranın dolaşım hızı da analize dahil edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir.⁵⁸

⁵⁸ Sarılı, s.37

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME-KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SONUÇLARI

2.1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

Günümüzde ekonomik büyüme, makroekonomi tartışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır. Ekonomistler, kısa dönemli salınımlardan çok, uzun dönemli büyümenin daha önemli bir konu olduğunu yeniden keşfetmektedirler. Aylık sanayi üretimi ya da perakende satışların değişimi gibi kısa dönemli makro değişkenlerin yerine, ulusal gelirin değişimi ve bu değişimin arkasında yatan dinamikler sorgulanan konular haline dönüşmüştür.⁵⁹

Zamanla devlet, yönetsel alanda hizmet sunumu ile birlikte, ekonomik, sosyal ve ticari alanda da hizmet sunumunu gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda devletin faaliyet alanına giren görevlerinden biri de ekonomik büyümenin sağlanması olmuştur. Ekonomik büyümenin sağlanması tüm ülkelerde önemli bir etkidir. Fakat özellikle gelişmekte olan ülkelerde ön plana çıkan temel ekonomik amaçlardan biri haline gelmiştir. Gelişmiş ülkeler belli bir büyüme hızını muhafaza etmek gibi daha kolay bir çaba içinde olurken, gelişmekte olan ülkeler belli bir büyüme seviyesine ulaşma çabasına girmişlerdir.⁶⁰

Ekonomik büyüme hakkında çok çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Basit bir tanımla mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişlemedir ve reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıladaki

⁵⁹ Sanlı Ateş, *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 1998, s.10

⁶⁰ Esra Siverekli Demircan, “Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Aralık 2003, s.97

(GSYH) artışa bağlı olarak ölçülmektedir.⁶¹ İşgücü, doğal kaynaklar, sermaye gibi ekonomik değerlerdeki fert başına bir yıldan diğer yıla doğru daha yüksek gelir sağlayacak şekilde artışlara büyüme adı verilmektedir.⁶²

Daha açık bir ifadeyle ekonomik büyüme, kişi başına reel hâsıladaki artışları ifade eder. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde ortaya çıkartılabileceğinden, ekonomik büyüme sorunu, genellikle bir uzun vade sorunu olarak kabul edilir. Büyüme, bu nedenle, makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenir.⁶³ Toplumsal refah düzeyini ölçme de kişi başına düşen büyüklüklerin kullanılması daha etkilidir. Çünkü kişi başına düşen gelir, toplam gelirin nüfusa bölünerek bulunmasıyla olduğundan dolayı, o ülkede yaşayan bireylerin toplam gelir büyüklüğünden ne kadar pay aldığını gösterir. Ayrıca bir ülkede gelir dağılımının en önemli göstergesi de kişi başına düşen gelir büyüklüğüdür.⁶⁴

Başka bir tanımda ekonomik büyüme, genel anlamda bir ekonominin üretim kapasitesindeki artış olarak ifade edilmektedir. Üretim kapasitesindeki artış Gayrisafi Millî Hâsıla (GSMH), GSYH ya da kişi başı GSMH veya GSYH' daki artış ile ölçülür. GSMH, bir ekonomide bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değeridir. GSYH ise sadece ülke sınırları içinde üretilen mal ve hizmet toplamını kapsamaktadır. Yerleşiklerin yurtdışında gerçekleştirdikleri mal ve hizmet üretimi GSYH' nın dışındadır. Dolayısıyla, GSMH, GSYH' ya göre daha geniş kapsamlıdır.⁶⁵

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda ekonomik büyüme hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaya başlamıştır. Buna göre; gelişmiş ülkelerde dengeli bir büyüme hızına ulaşılması ve korunması amaç olurken, gelişmekte olan ülkelerde özellikle II. Dünya Savaşı yıllarından sonra kalkınma çabalarının başlatılması ve devam ettirilmesi amaç olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde

⁶¹ İlker Parasız, *Modern Büyüme Teorileri: Dinamik Makro Ekonomiye Giriş*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1997, s.4

⁶² Sabri F. Ülgener, *Millî Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınevi, İstanbul, 1995, s.409

⁶³ Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, No:1-4, Ocak-Aralık 1998, s.208

⁶⁴ Hasan Atılğan, *Vergilemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye'deki Durumunun Analizi*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2004, s.28

⁶⁵ Ebru Yalçın, *İktisadi Büyüme ve Dış Krediler*, T.C. Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2005, s.4

sahip olunan yapısal sorunlar nedeniyle büyüme ve kalkınma oldukça önemli bir hedef haline gelmeye başlamıştır.⁶⁶

2.2. EKONOMİK BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN ETKENLER

Sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve nüfus ile istihdam artışı ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir. Nüfus artış hızı bir kısıt olarak değerlendirilebilmekle beraber, istihdam artışının önemli ölçüde yatırımlara bağlı olması teknolojik gelişme ve sermaye birikimi faktörlerini ekonomik büyümenin kritik etkenleri haline getirmektedir.⁶⁷ Ekonomik büyümeyi belirleyen unsurlar, aynı zamanda bir ülkede ekonomik yapının değişmesinde rol oynayan önemli etkenler de olabilmektedir.⁶⁸

2.2.1. Sermaye Birikimi

Gerek teorik yaklaşımlar, gerekse de ampirik çalışmalar ekonomik büyümenin en kritik unsurlarından birini sermaye birikiminin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Belli bir dönemde mal ve hizmet üretme yeteneğinin/kapasitesinin en temel göstergelerinden olan sermaye birikimi istihdam artışı ve verimlilik artışı sağlamanın, dolayısıyla da ülkelerin refahlarını artırmanın başlıca unsurlarındandır.⁶⁹

Ülkelerin ekonomik büyüme seviyelerinin yükselmesi için, yeni yatırımların artması bunun için ise makroekonomik politikalarda istikrar sağlanması, anarşiyi ortadan kaldıracak sosyal ve siyasi istikrarın sağlanması, bireylerin belirli ölçülerde tasarruf yapmaya özendirilmesi ve bu tasarrufların zamanla yatırımlara dönüşmesinin sağlanması, finansal sistemin gerçek görevini yerine getirmesi, üretim girdi maliyetlerinin azaltılması ve yatırımı kolaylaştırıcı kararların alınması gerekmektedir.⁷⁰

Sonuç olarak bir ülkenin gerek fiziki ve beşeri sermaye biriminin oluşması veya gelişen teknolojinin kullanılması için gerekli olan mevcut finansman kaynakları, o ülkenin

⁶⁶ Aytaç Eker ve Diğerleri, *Maliye Politikası*, Takav Matbaası, İzmir, 1996, s.285

⁶⁷ Şeref Saygılı ve Diğerleri, *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972–2000*, DPT Yayını, Ankara, 2002, s.10

⁶⁸ Özlem Göktaş Yılmaz, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:2, 2005, s.63

⁶⁹ Saygılı ve Diğerleri, s.6

⁷⁰ Muhsin Kar ve Sami Taban, “İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları”, *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Edit: M. Kar ve S. Taban, Ekin Kitabevi, Bursa, 2003, s.13

ekonomik büyüme düzeyini gösteren önemli bir etkidir.

2.2.2. Teknolojik Gelişme

İlerleyen zamanda teknoloji hızla bireylerin günlük yaşamının bir parçası haline gelmekte ve iletişim, eğlence, eğitim gibi alanlarda da kullanılmaktadır. 1990'lı yıllar, toplam yatırım ve tüketimde bilişim teknolojilerine düşen payda tahmin edilemeyen bir yükselişe ve ardından bilişim teknolojilerinin yardımıyla pek çok ülkede ekonomik büyüme ve verimlilik artışlarına tanıklık etmiştir.⁷¹

Ekonomik büyüme sürecinde kaynak tahsisinde yapılan değişiklikler ile etkinlik derecesinde elde edilen kazançlar, teknolojik gelişme sayesinde elde edilen verimlilik artışıyla bütünleşir. Toplam üretimde sanayini payının artması, ürün çeşitliliği, verimlilik ve kalite de ki artışlar teknolojik gelişmenin bir sonucudur.⁷²

Sonuç olarak gelişen teknoloji sayesinde, her geçen gün yenilenen, bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Bilgisayar ekipmanlarında ve faks, internet, telefon gibi iletişim araçlarında yaşanan gelişmelerin, dünya ticaretinde sınırlar ötesi ticareti kolaylaştırması, hem yeni üretim alanlarına ve yeni üretim şekillerine yol açmıştır. Ayrıca, teknik gelişmeler sonucunda, gelişen bilgi iletişim teknolojilerine ayak uydurabilen nitelikli işgücü ortaya çıkmaktadır. Böylece fiziki sermayenin yanı sıra, beşeri sermaye unsurlarında da gelişme sağlanmaktadır.⁷³

2.2.3. Nüfus ve İstihdam Artışı

Nüfus, ekonomide arz ve talep sürecinde, hem bu işlemleri gerçekleştirilmesine etkin olan, hem de sonucundan etkilenen ekonomik bir unsurdur. Diğer bir anlatımla, nüfus artışı ekonomide hem talep artışı, hem de üretim sürecine katkı edecek emek girdisi anlamına gelmektedir.⁷⁴

⁷¹ SPO, *Sector Profiles Of Turkish Industry*, The Republic Of Turkey Prime Ministry State Planning Organization, 2004, p.79

⁷² İsmail Hakkı Yücel, *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyıl Toplumu*, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1997, s.65

⁷³ Manuel Castells, *Information Technology, Globalization and Social Development*, United Nations Research Institute For Social Development, Geneva- Switzerland, 1999, p.11

⁷⁴ Kar ve Taban, s.20

Nüfus artışı gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler açısından incelendiğinde, gelişmiş ülkelerde nüfus artışı; eğitim, sağlık ve gelir artışı gibi sosyo ekonomik gelişmelerle ilgili olmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde, nüfus artışı ile ekonomik gelişme arasında çatışma yaşanmamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise, yüksek doğum oranları ile ölüm oranlarındaki azalmalar, salgın hastalıklar, tüketim maddelerinin arzında yetersizlik, bulaşıcı hastalıkların yoğun olması, işsizlik ve düşük gelir dağılımı gibi negatif sosyo ekonomik durumların olması nedeniyle, ekonomik büyüme ile nüfus artışı arasında negatif bir ilişki kendini göstermektedir.⁷⁵

Büyüme; kişilerin reel gelirlerinin devamlı ve sürekli artması olduğuna göre ve kişiler de toplumu oluşturuyor ise büyüme hızları devamlı ve sürekli artış gösteren toplumlarda işsizlik sorununun olmaması gerekmektedir. Fakat işsizlik sorunu çok boyutlu bir konu olması nedeni ile sadece ekonomide büyüme ile ilişkilendirmek veya tek başına işsizlik sorununu ele alıp çözümlenmeye çalışmak ekonomik bir politika yanlışı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁶ Fakat günümüzde çoğu ülkede istihdam yapısı ve işsizliğin boyutu, ülkedeki ekonomik gelişme ve sosyal kalkınma düzeyinin önemli bir göstergesi olmaktadır. Milli gelirdeki artış da, ne kadar insana istihdam sağladığı ölçüde anlam bulmaktadır. Bir ülkenin ekonomik yönden gelişmişliğinin en önemli göstergelerinden birisi de mevcut nüfusun istihdam durumudur.⁷⁷

2.3. EKONOMİK BÜYÜME VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ

Ekonomik büyümenin öncelikle tercih edildiği bir ülkede, eğer alınan vergilerle devlet tarafından gerçekleştirilen büyüme, bu vergiler kişilerin elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar ortaya koyduğu ileri sürülebilir. Çünkü kayıt dışı çalışarak yaratılan gelirden, vergi ödemeyerek sağlanan fonlar hem çok daha ucuzdur, hem de gelecek dönemlerde elde edilecek gelirin de kayıt dışı bırakılmasına uygun ortam hazırlayabilmektedir.⁷⁸ Nitekim kayıt dışı faaliyetlere yalnızca resmi ekonominin verimliliğinin, aşırı vergileme ve bürokrasi nedeniyle sınırlandırıldığı ya da azaltıldığı durumlarda arzu edilebilir bir gelişme olarak bakılmaktadır.

⁷⁵ Kar ve Taban, s.21-22

⁷⁶ Yılmaz, s.64

⁷⁷ Sinan Ok, *Ekonomik Büyüme İle İstihdam Arasındaki İlişkinin Zayıflama Nedenleri ve Bu İlişkinin Güçlendirilmesinde İşkur'un Rolü*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara, 2008, s.5

⁷⁸ Şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Hesap Uzmanları Kurulu Yayınları, İstanbul, 1995, s.94

Bu sınırlar arasında kayıt dışı ekonomik faaliyetin piyasa ekonomilerine geçişte yardımcı olacağı ve geçiş ekonomilerinde ki girişimsel çabayı harekete geçirilebileceği düşünülmektedir.⁷⁹

Gelişmekte olan ülkelerde yüksek oranlı ve karmaşık vergi düzeni nedeniyle vergi kaçakçılığı artmakta ve vergi gelirleri azalmaktadır. Bu fonların devlete vergi yerine yeni yatırımların finansmanında kullanılmasıyla yatırım hacminde ve dolaylı olarak ekonomik büyümede artış olabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de sermaye birikiminin sağlanması ve özel girişimciliğin oluşması sürecinde alınan bir takım önlemler ya da vergi muafiyeti veya istisnası yoluyla sağlanan teşviklerin kayıt dışı ekonominin oluşmasında ve gelişmesinde etkisi olmuştur. Temel ekonomik tercihlerin sonucunda ortaya çıkan uygulamalar, özel girişimcilerin sermaye biriktirme ve büyüme sürecinde gelirlerini kayıt dışına çıkarma eğilimlerine hoşgörü ile yaklaşılması sonucunu doğurmuştur.⁸⁰

Kayıt altında bulunan ekonominin yüksek maliyetler, kapasitenin eksik kullanımı ve kaynakların sınırlı olması gibi nedenlerle herkese iş yaratma imkânı yoktur. Kayıt dışı ekonomi, açıkta kalan bu işsiz kitlelere iş imkânı sağladığı için birçok insanın geçim kaynağı olma özelliği taşır. Kayıt altında olan sektörlerde çalışanlar, eğitim düzeyleri belirli bir seviyede ve ayrıca kalifiye elemanlardır. Kayıt dışı ekonomide ise, her seviyeden insana istihdam olanağının sağlanması hem işsizliği azaltır hem de işverenlere daha düşük maliyette işgücü çalıştırma olanağı sağlar.⁸¹

Kayıt dışı sektör, hem işçi istihdam eden iş yerlerini, hem de tek şahıs tarafından yürütülen faaliyetleri kapsamaktadır. Buna göre kavram, bir yandan küçük imalat iş yerlerini, diğer yandan ise, seyyar satıcıları, ayakkabı boyacılarını ve sadece yaşamlarını sürdürebilmek için gelir elde etmeye yönelik hizmet sektöründe tek başına çalışanları da kapsamaktadır. Bu sektörde çalışan işçilerin büyük bir kısmı kayıtlı sektördeki asgari ücretten daha yüksek gelir kazanabilmektedir.⁸² Yani gelişmekte olan ülkelerde yeni istihdam oluşturma olanaklarının sınırlı olması marjinal sektörde istihdamın artmasına

⁷⁹ Hakan Çetintas ve Hasan Vergil, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2003, s.19

⁸⁰ DPT, *Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı DPT Yayını, Ankara, 2001, s.4

⁸¹ Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı:4, 2002, s.44

⁸² Nusret Ekin, *Kayıt Dışı Ekonomi, Enformel İstihdam*, İTO Yayınları, İstanbul, 1995, s.36–37

yol açar. Bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükümetler ekonomik faaliyetlerde aşırı düzenlemelerden kaçınmalıdır. Fakat bu durum gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin kalkınmanın ileri aşamalarında giderek rolünün azalması durumunda doğru olabilir.

1980 sonrasında uygulanan gelir politikalarında, tasarruflara enflasyonun üzerinde bir faiz getirisi sağlanması hedef alınmıştır. Burada temel amaç; tasarrufları yükseltmek suretiyle kullanılabilir fonları yükseltmek ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Ancak, beklenen bu gelişme sağlanamamış ve tasarruf oranlarında yükselme yaşanmamıştır. Günümüzde gelir dağılımında bu kadar ciddi sorunlar yaşanırken, diğer yandan para, nasıl sağlanırsa sağlansın toplum içinde prestij sağlayan faktör olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle de insanların, günümüzün saygınlık anahtarı olan parayı elde etmek için kayıt dışı faaliyetlere yöneldikleri görülmektedir.⁸³

Kayıt dışı ekonominin büyüme hızı kayıtlı ekonomiden daha yüksek ise, kayıtlı ekonomiye göre hazırlanan resmi büyüme rakamları, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi toplamından oluşan ekonominin bütününe büyüme hızından düşük olarak tespit edilebilecektir. Gelirlerin bir kısmının veya tamamının otoritelerden gizlenmesi dolayısıyla, kayıt dışı ekonomiden en fazla kimlerin pay aldığına bağlı olarak gelir dağılımı rakamları, düşük veya yüksek gelirli kesim lehine sapmalı olarak belirlenebilecektir.⁸⁴

⁸³ Gülten Kazgan ve Diğerleri, *Türkiye'de Gelir Bölüşümü*, TOBB Yayını, Ankara, 1992, s.19-20

⁸⁴ DPT, 30

Tablo 2.1: GSMH' nin Büyüme ve Kayıt Dışı Ekonominin Karşılaştırılması (1990-2000)

Yıllar	GSMH' nin Değeri (Milyar TL.)	Büyüme Hızı (%)	Kayıt Dışı Ekonomi/ Kayıtlı Ekonomi Oranı (%)
1990	84.892	9,4	20,90
1991	84.887	0,3	23,62
1992	90.323	6,4	22,97
1993	97.677	8,1	24,06
1994	91.733	-6,1	28,53
1995	99.028	8	31,29
1996	106.080	7,1	22,77
1997	114.874	8,3	26,13
1998	119.303	3,9	29,87
1999	112.044	-6,1	26,79
2000	119.144	6,3	24,73

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004

GSMH ve büyüme rakamları Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinden alınmıştır. Tablo'daki kayıtlı /kayıt dışı ekonomi oranları çalışmalardan derlenmiştir. Tabloda gördüğümüz gibi, Türkiye ekonomisi her hızlı yükselisin arkasından büyük bir ekonomik gerileme yaşamaktadır. Bu sonuçlar da bize, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında sağlıklı bir büyüme göstermediğini ve neredeyse her beş yılda bir büyüme sınırlarını zorlayarak bir kriz dönemine girdiğini göstermektedir. 1980'de negatif bir büyüme hızına sahip olan ekonomi, 1990'da % 9.4'lük gibi son derece yüksek bir büyüme hızına erişmiştir. Bu dönemde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranına baktığımızda 1980'de bu oran % 21.31 iken 1990'da %20.90'a gerilemiştir. Fakat hemen arkasından 1991 yılında, büyüme hızı neredeyse sıfıra inmiştir. Bu dönemde ise kayıtlı kayıt dışı ekonomi oranı aniden % 23.62 olmuştur. 1993 yılında yine yüksek bir büyüme hızına ulaşan ekonomi, 5 Nisan kararlarının alındığı 1994 yılında büyük bir

çöküşe geçmiştir. Bu çöküşle birlikte kayıtlı kayıt dışı ekonomi oranı %28.53'lere fırlamıştır. 1995 yılında gerçekleşen % 8.1'lik büyüme hızı da sürdürülebilir nitelikte bir büyüme değildir. Çünkü bu büyümenin üretimle ilişkisi son derece zayıftır. Yüksek büyüme hızı, büyük oranda % 8.7 büyüyen ticaret sektörüne bağlıdır. Bu da büyüme hızının, tıpkı 1992 ve 1993 yıllarında olduğu gibi üretim ağırlıklı ve kalıcı olmadığına işaret etmektedir. Ki bu dönemde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi'ye oranı %31.29' a çıkarak en yüksek seviye ye ulaşmıştır. Bu verilere bakarak genel bir değerlendirme yapacak olursak kayıt dışı ekonominin arttığı dönemlerde ekonomik büyüme hızı gerilemiştir. Kısacası kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasında pozitif yada negatif bir ilişki tam anlamıyla anlamlı değildir. Bu konuda yapılan çalışmalarda da net bir ilişki elde edilememiştir. Kriz dönemlerinde ve hemen sonraki yıllarda kayıt dışılığın azda olsa arttığı görülmekle birlikte bu artış çok anlamlı değildir.

2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SONUÇLARI

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin varlığının ve büyüklüğünün önemi, yol açtığı sonuçlar bakımından değerlendirilmektedir. Kayıt dışılığın ekonomik, mali, sosyal ve çalışma hayatına yönelik etkileri bulunmaktadır.⁸⁵

2.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında kayıt dışı ekonominin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar çok boyutlu bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu çerçevede ekonomik, mali, sosyal ve politik sonuçlar ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

2.4.1.1. Ekonomik Sonuçlar

Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin vergi gelirlerini de azaltmaktadır. Kayıt dışı işlemler nedeni ile ödenmeyen vergiler bütçe açıklarına neden olmaktadır.⁸⁶ Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları da ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde

⁸⁵ Yılmaz Ilgın, "Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum", <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ilginy/kayitdis.pdf> (Erişim: 10.01.2010)

⁸⁶ Yavuz Akbulak ve Koray Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler" *Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı: 468, Mart 2003. s.27

faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini arttırarak yatırımlarını azaltabilmektedir. Yatırımların azalması, işsizliği arttırarak işsiz kitlelerin kayıt dışı, ekonomide çalışmasına neden olmaktadır. Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması sonucu artan faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma maliyeti de artmakta, dolayısıyla bütçe açıkları daha da artmaktadır. Bütçe açıklarının Merkez Bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.⁸⁷ Açıkların kendisi enflasyonist beklentileri arttırmakta, para basma ve/veya iç ve dış borçlanma yöntemleriyle açıkların kapatılmaya çalışılması da enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Kayıt dışılık enflasyona ve yüksek enflasyondan kaynaklanan gelir dağılımında bozulmalara, istikrarsızlığın yol açacağı üretim ve yatırımlarda düşüşe ve işsizliğe durgunluk gibi krizlere ve diğer sosyal maliyetlere yol açabilmekte, kamu kesimi açıkları, hükümetin ekonomiyi yönlendirmede kullanacakları para ve maliye politikalarının etkinliğini azaltmaktadır.⁸⁸

Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini arttırarak yatırımları azaltmaktadır.⁸⁹

Bankalar da topladıkları mevduatı, reel üretime yönelen yatırımcılara aktaramazlar. Çünkü reel yatırımların karlılık oranının, devletin verdiği faiz oranını yakalaması zordur. Diğer taraftan devlete kredi vermek bankalar içinde çok az bir risk taşımaktadır. Bu durumda daha riskli olan özel girişimcilere kredi verilmemesi doğaldır. Bu süreç devam ettikçe, daha önceleri reel üretime katkıda bulunan sermaye sahipleri, ellerindeki sermayeyi üretimden çekerek mali piyasalara, dolayısıyla devlete aktarırlar. Ellerinde fon bulunanlar devlete verdikleri borcu faiziyle birlikte geri aldıkça daha fazla fon sahibi olurlar. Aynı zamanda da devletin fona olan ihtiyacı hızla artar, iç borç stoku hızla büyür.⁹⁰

⁸⁷ Mustafa Ali Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler” *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 167, Ağustos 2002, s.146

⁸⁸ DPT, “Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)”, *Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2001, s.7

⁸⁹ “Yolsuzluk”, www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesil.doc (Erişim: 10.01.2010)

⁹⁰ Aydemir, (II) s.112

Kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere, vergisinin ödenmemesi nedeniyle daha düşük bedelle satılma imkanı verilerek dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışılığın olduğu sektörlerde vergi, sigorta ve diğer kesenekler ödenmediği için bu sektörler lehine bir durum ortaya çıkar. Diğer taraftan, resmi kayıtların tutulduğu sektörlerde faaliyette bulunanların, vergi, sigorta ve diğer keseneklerden dolayı üretim maliyetleri artmaktadır. Bunun sonucunda, dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle, üretim kaynakları vergilendirilmeyen sektörlerle kayabilmekte ve dolayısıyla kaynaklar da verimsiz alanlarda kullanılabilir. Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanamaması ve kaynakların verimli olarak kullanılamaması, ekonominin sağlıklı ve dengeli büyümesini de engellemektedir.⁹¹

Kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere, vergisinin ödenmemesi nedeniyle daha düşük bedelle satılma imkânı verilerek dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar yakalanmadıkları sürece yasal yükümlülüklerinden kurtulacakları için, kayıtlı firmalardan daha rekabetçi bir fiyat politikası izleyebilirler.⁹² Ürettikleri mal ve hizmetleri piyasa fiyatından daha düşük bir fiyattan satmak suretiyle satış hacimlerini ve karlarını arttırabilirler. Bu ekonomideki rekabet yapısını bozmakta, sonuçta rekabetçi piyasanın etkin kaynak tahsisini gerçekleştirme fonksiyonu kaybedilmektedir. Kayıt dışı ekonomide tüketici haklarından bahsetmek mümkün değildir. Fatura almayan tüketici, tüketiciyi koruma haklarından yararlanamaz. Kayıt dışı üretimler, belgesiz ve kayıtsız üretilmeleri sebebiyle standart dışı ve garantisiz olduğundan, söz konusu ürünleri tüketen tüketici kesimin de kayıt dışılıktan dolayı mağdur olması ve kayıtlı sektör tüketicilerini korumaya yönelik yasalardan ve satış sonrası hizmetlerden yararlanamaması söz konusu olmaktadır.⁹³

Ekonomik faaliyetleri kayıt altında olmayan, faturasız satan tacir ise almış oldukları vadeli çekleri vadesinde tahsil edemediğinden, hakkını aramak için hukuki girişimlerde bulunmak açısından güçlüklerle karşılaşır.⁹⁴

⁹¹ “Yolsuzluk”, www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcuma1.doc (Erişim: 10.01.2010)

⁹² Hakan Çetintaş ve Hasan Vergil, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 4, Ocak 2003, s.20

⁹³ DPT, “Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)”, s.7

⁹⁴ Berna Kırkulak, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı:

Kayıt dışı ekonomi nedeniyle, üretim kaynakları vergilendirilmeyen sektörler kayabilmekte ve dolayısıyla kaynaklar da verimsiz alanlarda kullanılabilir. Kayıt dışı ekonomi, sermayenin, vergi yükünün görece daha düşük olduğu makro ekonomik büyüme açısından etkisiz bazı alanlara kaymasına neden olur.⁹⁵ Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt dışı sektörüne doğru kayışı kayıt dışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazanca eşitleninceye kadar devam eder. Kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımı üzerinde meydana getirdiği bu etki sonuçta etkinlik ve buna bağlı olarak refah kaybına sebep olabilir. Söz konusu etkinlik kaybı, kaynakların bir kısmının kayıt dışına kaymasıyla kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların tatmin edilmemesi şeklinde yahut ta aynı malın hem kayıtlı hem kayıt dışı ekonomide üretilmesi durumunda kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının olması halinde meydana gelebilir.⁹⁶

Hükümetler tarafından yapılan düzenlemeler, alınan vergiler ve yapılan diğer kesintiler ve bunların nasıl kullanılacağı, toplumun genel çıkarı ve bireysel olduğu kadar sosyal yararları da düşünülerek, ekonominin bütünü için etkin kaynak dağılımını gerçekleştirmek amacıyla belirlenmektedir. İstatistikî anlamda kayıt dışılığın olumsuz etkileri, kaynağından eksik ve hatalı olarak gelen verilere göre hazırlanan göstergeleri temel alarak oluşturulacak politikaların ve alınacak önlemlerin uygulamada başarısız olması ve istenmeyen sonuçlara yol açması şeklinde dolaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁹⁷

Kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmediğinden kayıtlı ekonomide belirlenen ekonomik göstergeler gerçekte olduğundan farklı çıkmaktadır. Bir ekonomide kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçaklarının önemli boyutlara ulaşması, o ülkenin milli gelir, istihdam ve kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına olan güveni sarsmaktadır. Bu durum ekonomik politikaların başarısını engellemektedir.⁹⁸ Çünkü yeterince etkin parasal ve mali politikalar oluşturabilmek için üretim ve istihdam gibi anahtar

132, Eylül 1999, s.158

⁹⁵ Akbulak ve Tahtakılıç, s.27

⁹⁶ Yılmaz, s.95

⁹⁷ DPT, "Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)", s.7

⁹⁸ Osman Altuğ, "Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Başkaldırışlar", *Görüş Dergisi*, Ankara, Sayı:14, Mart 1994, s.63–72

istatistiklerde belirli bir kesinliğin olması şarttır.⁹⁹ İstatistiksel verilerin saptırılması sonucunda GSMH' dan başlayarak, bir dizi veri eksi ya da yanlış olarak hesaplara yansıtılmış olur. Bunun sonucunda, örneğin ülkedeki kamu kesiminin hacmi ve vergi yükü gerçek boyutlarından yüksek çıkar, dış ticaret ve döviz hareketleri tam olarak izlenemez ve bunların doğal sonucunda da anlamlı ve isabetli para ve maliye politikaları geliştirilemez.¹⁰⁰

Büyük oranlara ulaşan kayıt dışı ekonomi, devletin bütün plan ve programlarını alt üst ederek, birçok yönetsel hatalara düşülmesine neden olmaktadır. Verilerin sağlıklı olması, bazen var olan sorunu yokmuş ya da farklı bir sorunmuş gibi gösterebilmektedir. Dolayısıyla, çağdaş iktisatçıların, uzmanların sağlam ve güvenilir bilgi kaynağı olması gereken çalışmaları, araştırmaları, ölçülemeyen ekonominin varlığı nedeniyle güvenilirliğini büyük ölçüde kaybedebilmektedir.¹⁰¹

Kayıt dışı ekonomi bazı ekonomik göstergelerde bozulmalara yol açmaktadır. Bunlar;

- İşsizlik Oranı
- Enflasyon Oranı
- Diğer Göstergeler
- Refah kaybı şeklinde gruplandırılabilir.

2.4.1.1.1. İşsizlik Oranı

Kayıt dışı ekonomide çalışmakta olanlar işsiz olarak nitelendirildikleri takdirde işsizlik oranı gerçekte olduğundan daha yüksek görünecektir. Fakat işgücü piyasasına giren kişi sayısının çeşitli sebeplerle artış göstermesi de işsizliğin artması bakımından önemlidir. İşsizlik oranının yükselmesi kayıt dışılık yüzünden olduğunda yüksek ve üretimlerin düşük tespit edildiği bir durumda işsizliği önlemeye ve ekonomiyi canlandırmaya yönelik bir politika, belki işsizlik oranının bir miktar düşmesine yarayabilir fakat fiyatlar genel düzeyinin daha fazla artmasına ve istikrarın daha da bozulmasına da yol

⁹⁹ Çetintaş ve Vergil, s.20

¹⁰⁰ Önder, s.18

¹⁰¹ Ahmet Kılıçbay, *Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1995, s.204

açabilir.¹⁰²

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yaygın işsizlik bireyleri herhangi bir sosyal güvence veya kayıt altında olmadan çalışmaya razı hale getirmektedir. Emek arzının piyasada oluşan emek talebinden fazla olması, kayıt dışı sektörde ücretleri düşürür. Böylece kayıt dışı sektörde bulunan çalışanları istihdam etmek düşük ücret sebebiyle işverenler açısından cazip hale gelir.¹⁰³

2.4.1.1.2. Enflasyon Oranı

Kayıt dışı ekonomide, bazı mal ve hizmetler, yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sebebiyle, kayıtlı ekonomiye göre daha düşük maliyetle üretilmektedir. Buna, bir de kayıt dışı üretilmiş mal ve hizmetlerin kayıtlı ekonomiye entegre olmaması durumunda muamele vergilerine de tabi olmamaları eklenince, daha düşük fiyatla mal sunmak mümkün olmaktadır. Bu durum, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yaygınlaştıkça, fiyatlar genel seviyesi üzerinde aşağıya doğru bir baskı yaratması sonucunu doğurur.¹⁰⁴ Kayıt dışı ekonominin fiyatlar genel düzeyinde meydana getirdiği bu etki, gerek tüketici fiyat endeksi gerekse toptan eşya fiyat endeksinin belirlenmesinde oluşturulmuş sepete konulan mal ve hizmetlerin fiyatlarının kayıtlı ekonomideki fiyatlar olması sebebiyle resmi enflasyon oranına yansımaz ve resmi olarak açıklanan enflasyon oranı gerçekte olduğundan daha yüksek görünür.

Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması sonucu artan faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma maliyeti de artmakta dolayısıyla bütçe açıkları daha da artmaktadır. Bütçe açıklarının merkez bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.¹⁰⁵

Sermaye gelirleriyle emek gelirleri arasında emek aleyhine dengesizliğe yol açan en önemli araçlardan biri enflasyondur. Enflasyon, gelir dağılımı üzerinde lineer olmayan bir etkiye sahiptir: yüksek enflasyon gelir dağılımındaki eşitsizliği önemli ölçüde artırır;

¹⁰² Mustafa Durmuş, “Kayıt Dışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri: Türkiye Örneği”, *TİSK Akademi*, Sayı: 1, 2006, s.148

¹⁰³ Hatice Elanur Sarıkaya, *Kayıt Dışı Ekonomi'nin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1980-2005)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s.18

¹⁰⁴ Halim Murat Bulut, *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007, s.55

¹⁰⁵ Sarılı, s.46

ancak, enflasyon oranının aşağı çekilmesi gelir dağılımında doğrudan doğruya bir iyileşmeye yol açmaz. Öte yandan, enflasyon gelir dağılımı üzerinde tersine artan oranlı bir vergi ile benzer etkilere sahiptir. Yüksek gelire sahip kesimler enflasyon karşısında genellikle kendilerini iyi koruyacak imkânlarla sahiplerken enflasyon sabit gelirli kişiler üzerinde son derece kötü etkilere sahiptir.¹⁰⁶

2.4.1.1.3. Refah Kaybı

Bir ülkenin genel refah düzeyini gösteren başlıca gösterge, o ülkenin kişi başına düşen milli geliridir. İşte, kayıt dışılık demek ülkede gerçekleştirilen üretimlerin ve elde edilen gelirlerin, yapılan tüketim ve yatırım miktarlarının tamamen kapsamaması ve kaynakların çeşitli kesimler ile sektörler arasında nasıl dağıldığının doğru belirlenememesi demektir. Böyle bir durumda, milli gelir rakamları eksik ifade edilmiş olacak ve ülkenin refah düzeyi ile verimlilik göstergeleri olduğundan düşük görünecektir.¹⁰⁷

Kaynaklardan bir kısmının vergi ve benzeri yükümlülüklerin yüklediği maliyetlerden kurtulmak amacıyla kayıt dışı ekonomiye kayması ekonomideki kaynak dağılımını olduğu kadar gelir dağılımını da etkileyerek refah kaybı yaratmaktadır. Çünkü resmi ekonomik göstergeler sadece kayıtlı ekonominin göstergeleridir. Ekonomik verilerin, milli istatistik içinde gerçeği yansıtmaması refahı olumsuz yönde etkilemekte ve birçok gösterge milli istatistiklere girmediği için ekonominin durumu hakkında yanlış bilgi vermekte ve bu verilere göre uygulanacak iktisadi ve mali politikardan beklenen sonuçlar gerçekleşmemektedir.¹⁰⁸

Kayıtlı ekonomidekilere göre, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan kişi veya firmaların üretim ilişkileri (emek, sermaye toprak, teknoloji, piyasa ve dağılım kanalları) emek maliyetleri ve esnekliği bakımından avantajlar sağlamakta ve bu avantajlar daha düşük maliyetler üretim yapmayı mümkün kılmaktadır. Düşük maliyetle üretim karlılığı arttıran, bir durumdur. Nitekim kayıt dışı faaliyette bulunan kişi ve firmaların yasaların getirdiği yükümlülüklerin dışında kalmaları söz konusu firmalara

¹⁰⁶ “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/gdag.doc> (Erişim: 10.01.2010)

¹⁰⁷ “Kayıt Dışı Ekonomi Sonuçları”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (Erişim: 10.01.2010)

¹⁰⁸ Sarılı, s.46-47

yardımlı niteliği taşıırken, işsizlikten faydalanan kayıt dışı firma yahut işletmeler; sendikasıız ve düzensiz olarak, sosyal güvenceleri temin etmeksizin, vergisiz ve düşük ücretle işçi çalıştırıp emek yoğun teknoloji ve küçük ölçekli üretim gerçekleştirmekte ve dolayısıyla kayıtlı olarak faaliyette bulunan benzer firma veya işletmelere göre önemli maliyet avantajları sağlamaktadırlar. Bu durum kayıtlı ve kayıt dışı faaliyetlerden sağlanan kazançlarda farklılıklar meydana getirmekte, bu farklılıklar kaynakların daha az kazançlı olan kayıtlı ekonomiden daha fazla kazançlı olan kayıt dışı alanlara doğru kaymasına sebep olmaktadır. Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt dışı sektörüne doğru kayışı, kayıt dışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazançla eşitleninceye kadar devam eder. Bu hareket, ekonomideki kaynak dağılımını değiştirir.¹⁰⁹

Kaynakların bir kısmının kayıt dışı ekonomiye kaymasıyla, kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların giderilmesi ile kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının bulunması durumunda refah kaybı meydana gelir. Nitekim daha önceden de belirtildiği gibi kayıt dışı ekonomik faaliyetler; küçük ölçekli, düşük sermayeli ve daha çok emek yoğun teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmektedir.¹¹⁰

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, belirlenmiş bir takım standartlara uygun olmaksızın gerçekleştiriliyor olması ve söz konusu faaliyetlerin denetim dışı kalması, düşük kalitede mal ve hizmet üretimine sebep olur. Düşük kaliteli mal ve hizmetlere maruz kalmakta refah kaybı yaratır. Diğer taraftan, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar devletin vergi-transfer mekanizması, başka bir deyişle, bütçe uygulamalarıyla ekonomide geliri yeniden dağıtma mekanizmasının dışında kalırlar. Böylece devlet, geliri yeniden dağıtma mekanizmasını kullanarak ekonomide gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlikleri giderme yahut düzeltme konusundaki etkisini yitirir. Bu durum da yine, ekonomide refah kaybı yaratır. Kayıt dışı ekonominin, kaynak dağılımında etkinlikten uzaklaşma ve gelir dağılımını bozucu etkileri nedeniyle ekonomide yarattığı refah kaybı, rekabette eşitliği bozması ile devletin varlığına olan kamu güvenini sarsması diğer olumsuzlukları arasında sayılabilir. Kayıt dışı ekonominin en önemli

¹⁰⁹ Bulut, s.56

¹¹⁰ Sadık Kubaş, *Kayıt Dışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, TESAV Yayınları, Ankara, 1995, s. 24

olumsuzluklarından biri de vergi kaybı yaratmasıdır.¹¹¹

Ayrıca, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların vergi ödemedikleri halde devletin sunduğu hizmetlerden (okul, yol, su, elektrik, kanalizasyon, park gibi) faydalanmaları başka deyişle söz konusu hizmetlere ilave talep oluşturmaları¹¹² da, gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olan bir başka durumdur.

- Kaynak Dağılımının Bozulması

Kayıtlı ekonomidekilere göre, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan kişi veya firmaların üretim ilişkileri (emek, sermaye toprak, teknoloji, piyasa ve dağılım kanalları) emek maliyetleri ve esnekliği bakımından avantajlar sağlamakta ve bu avantajlar daha düşük maliyetler üretim yapmayı mümkün kılmaktadır. Düşük maliyetle üretim karlılığı arttıran, bir durumdur. Bu durum kayıtlı ve kayıt dışı faaliyetlerden sağlanan kazançlarda farklılıklar meydana getirmekte, bu farklılıklar kaynakların daha az kazançlı olan kayıtlı ekonomiden daha fazla kazançlı olan kayıt dışı alanlara doğru kaymasına sebep olmaktadır. Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt dışı sektörüne doğru kayışı, kayıt dışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazançla eşitleninceye kadar devam eder. Bu hareket, ekonomideki kaynak dağılımını değiştirir.¹¹³

Kaynakların bir kısmının kayıt dışı ekonomiye kaymasıyla, kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların giderilmesi ile kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının bulunması durumunda refah kaybı meydana gelir. Nitekim daha önceden de belirtildiği gibi kayıt dışı ekonomik faaliyetler; küçük ölçekli, düşük sermayeli ve daha çok emek yoğun teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmektedir.¹¹⁴

Sonuç olarak bir ülkede kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, belirlenmiş bir takım standartlara uygun olmaksızın gerçekleştiriliyor olması ve söz konusu faaliyetlerin

¹¹¹ Gülay Yılmaz, “Yer altı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı İle İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye’de Yer altı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybı”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı:1, 1998, s.483

¹¹² Gülay Yılmaz, “Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1-2, 1994, s.277-291

¹¹³ Bulut, s.69

¹¹⁴ Kubaş, s.24

denetim dışı kalması, düşük kalitede mal ve hizmet üretimine sebep olur. Düşük kaliteli mal ve hizmetlere maruz kalmakta refah kaybı yaratır.

- Gelir Dağılımında Adaletin Sarsılması

Kayıt dışı ekonomi, genellikle ekonomik verimliliğin düşmesine neden olmakta, yarattığı sosyal sorunların yanında vergilendirilmeyen bir alan olması sebebiyle de kamu gelirlerine bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca, benzer mal ve hizmet üretiminde bulunan kuruluşlar arasında kayıt içi - kayıt dışı kesimde faaliyet göstermelerine bağlı olarak da etkin bir rekabet ortamının oluşmasını engelleyerek rekabetçi bir piyasa yapısının oluşmasını olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu da gelir dağılımını bozmaktadır. Kayıt dışı ekonomi sayesinde bazı kişiler vergi dışı kalmış gelir elde etmiş olurlar. Bundan dolayı vergisini tam ödeyenlerle ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olur.¹¹⁵

Her ne kadar kayıt dışı ekonomik faaliyetler çoğunlukla belli kesimlerin gelir temin edebilmelerine olanak sağladığı için sosyal huzuru ve ekonomik düzenin devamını sağlayan bir emniyet supabı olarak görülerek savunulsa da, kayıt dışı ekonominin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi de refah kaybı yaratır.

2.4.1.1.4. Diğer Göstergeler

Resmi kayıtlarda yer almayan kaçak mal giriş ve çıkışlarının büyüklüğüne bağlı olarak ithalat, ihracat rakamlarında ve ödemeler dengesi hesaplarında da bozulmalar meydana gelir.¹¹⁶ Ayrıca, ülkeye aklanmak üzere giren kara para miktarı, ekonomideki parasal göstergeler üzerinde bozucu etki yaratır.

Artan kayıt dışı ekonomik faaliyetler verimlilik göstergelerini de etkileyecektir. Özellikle verimlilik göstergesi olarak çıktı/kişi kriteri esas alınmışsa kayıt dışı ekonomide gerçekleştirilen üretim ve çalışan kişi sayısı resmi kayıtlara dahil olmadığı için verimlilik göstergesinde önemli sapmalar görülebilir.¹¹⁷

¹¹⁵

¹¹⁶ Bulut, s.55

¹¹⁷ Özsoylu, s.47

2.4.1.2. Mali Sonuçlar

Vergi kaçakçılığının, diğer bir kaçakçılığa sebep olmasının bir sonucu da vergi yapısının değişmesine neden olmasıdır. Devlet, gelirini arttırmak amacıyla vergi oranlarında yapacağı yükselme, kaçakçılığı daha cazip hale getireceğinden yeni vergi gizlemelerine neden olacaktır. Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik ve vergi tabanını aşındırarak vergi tahsilatında bir azalışa, dolayısıyla daha büyük bütçe açıkları ve hem doğrudan vergilerde hem de dolaylı vergilerde daha büyük bir artışa neden olabilir. Bu durum ise sonuçta artan vergileme-sürekli büyüyen kayıt dışı ekonomi şeklinde bir kısır döngü yaratabilir.¹¹⁸

Kayıt dışılığın en önemli nedenlerinden birisinin de yüksek vergi oranları olduğu düşünülürse, kayıtlı kesimin vergi yükünün arttırılması, bu kesim, aleyhine olan adaletsizliği daha da arttırmaktadır.¹¹⁹ Kayıt dışı ekonomi sayesinde bazı kişiler vergi dışı kalmış gelir elde etmiş olurlar. Bundan dolayı vergisini tam ödeyenlerle ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olur. Kayıt dışı ekonomi içinde gerçekleştirilen faaliyetlerden vergisiz kazanç elde edilirken kayıtlı ekonomide kazanç üzerinden vergi ödenmesi, bununla beraber kayıt dışı ekonomide bulunanların kayıtlı ekonomidekilerle beraber devletin sunduğu hizmetlere talepte bulunması ve bu durumda gelirlerin kamu harcamalarını karşılayamaması halinde kayıtlı ekonomidekilerin vergi yüklerinin arttırılması ile kayıt dışı ekonomide bulunanların devletin vergi-transfer harcamaları mekanizmasının dışında kalmaları gelirin adil dağılımı konusunda problem doğurmaktadır.¹²⁰

Vergi kayıpları ve bunların sebep olduğu bütçe açıkları, kayıt dışılığın en önemli mali sonucudur. Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini arttırarak yatırımları azaltmaktadır. Yatırımların azalması, işsizliği arttırarak işsiz kitlelerin kayıt dışı ekonomide çalışmasına neden olmaktadır.¹²¹

¹¹⁸ etintaş ve Vergil, s.20

¹¹⁹ DPT, “Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)”, s.7

¹²⁰ Yılmaz, s.98

¹²¹ Sarılı, s.47

Kayıt dışı ekonomi, vergi sistemini ve vergi idaresini olumsuz etkilemekte idarenin vergi toplama kabiliyetini ve etkinliğini azaltmaktadır. Ayrıca, vergi tabanının aşınmasına ve kaynakların gözlem ve kontrol dışına çıkmasına yol açmaktadır. Vergide adalet ve eşitlik ilkesi, vergisini düzenli ödeyen kayıtlı kesim aleyhine bozulmakta, idare ile mükellefler arasında kopukluk başlamakta ve vergi zihniyetinin oluşması güçleşmektedir.¹²²

2.4.1.2.1. Resmi İstatistiklerde Meydana Gelen Bozulmalar

Kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmediğinden kayıtlı ekonomide belirlenen ekonomik göstergeler (enflasyon, işsizlik, büyüme oranları ve milli gelir) gerçekte olduğundan farklı çıkmaktadır. Çünkü resmi ekonomik göstergeler sadece kayıtlı ekonominin göstergeleridir. Ekonomik verilerin, milli istatistik içinde gerçeği yansıtmaması refahı olumsuz yönde etkilemekte ve birçok gösterge milli istatistiklere girmediği için ekonominin durumu hakkında yanlış bilgi vermekte ve bu verilere göre uygulanacak iktisadi ve mali politikalardan beklenen sonuçlar gerçekleşmemektedir.¹²³

Resmi istatistiklerde meydana gelen bu bozulmalar, kamu kesimi ile ilgili bir takım büyüklüklerin de gerçekte olduğundan çok daha farklı algılanmasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonominin zarar verdiği kamu maliyesine ilişkin göstergeler arasında;

- Vergi yükü,
- Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü,
- Vergi kapasitesi,
- Vergi esneklikleri, sayılabilir.¹²⁴

2.4.1.2.2. Kamu Maliyesine İlişkin Göstergelerde Meydana Gelen Bozulmalar

- Vergi Yükü: Kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak, kayıtlı (resmi) GSMH

¹²² “Kayıt Dışı Ekonomi Sonuçları”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (Erişim: 10.01.2010)

¹²³ “Yolsuzluk”, www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcuma1.doc (Erişim: 10.01.2010)

¹²⁴ Bulut, s.59

gerçekte olduğundan daha küçük tahmin edildiği için, vergi hâsılatının resmi GSMH' ya oranlanması suretiyle elde edilen vergi yükü rakamları da yanıltıcı olur. Ekonomideki vergi yükünün gerçekte hangi oranda olduğunu tespit etmek için, vergi hâsılatının kayıtlı ve kayıt dışı GSMH toplamına bölünmesi gerekmektedir. Vergi hâsılatının kayıtlı GSMH' ya oranlanması suretiyle elde edilen vergi yükü, ekonomideki toplam vergi yükü olmayıp, kayıtlı ekonomi üzerindeki vergi yükünü göstermektedir. Resmi GSMH' dan hareketle hesaplanan vergi yükü ile kayıtlı ve kayıt dışı toplam GSMH' ya oranla hesaplanan vergi yükü arasındaki fark, bir bakıma, vergi yükü dağılımındaki adaletsizliği de göstermektedir. Verginin bireyler üzerindeki olumsuz bir etkisi de vergi kanunları çerçevesinde vergi yükünün eşitsiz dağılımıdır. Yatay eşitliliğin sağlanamaması ve kanunlarda boşlukların bulunması bu olumsuzlukları ortaya çıkarır.¹²⁵

Bunun yanında, enflasyon ortamında, farklı yükümlülerin farklı zamanlarda vergilerini ödemeleri, vergi eşitsizliği doğurmaktadır. Yani enflasyonist aşamada gelirler, aynı oranda vergilendirilse bile, ödeme zamanlarının farklı oluşundan kaynaklanan tahsilat gecikmesi, değişik gelir unsurlarına reel olarak farklı vergisel yük getirmektedir.¹²⁶

- **Kamu Kesiminin Ekonomideki Büyüklüğü:** Vergi yükü rakamlarında görülen yanılsamanın benzeri, kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü konusundaki değerlendirmelerde de görülmektedir. Kamu harcamalarının resmi (kayıtlı) GSMH' ya bölünmesiyle bulunan bu büyüklük, kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak gerçekte olduğundan daha yüksek algılanmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomi diğer taraftan, ülkenin belli bir dönemdeki vergi kapasitesinin de olduğundan daha düşük algılanmasına ve vergi gayreti ile ilgili yanlış değerlendirmeler yapılmasına da sebep olmaktadır.¹²⁷

- **Vergi Kapasitesi:** Bir ülkede vergi kapasitesinin durumu ile ilgili yapılacak tespit ve değerlendirme o ülkedeki vergi gayretinin dolayısıyla mükellefin vergiye uyumu ile vergi idaresinin vergiyi uygulama gücünün belirlenmesi ve değerlendirilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu sebeple, vergi politikalarının

¹²⁵ Arsan Üren, *Vergi Yükü Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1986, s.64

¹²⁶ Mehmet E. Palamut, "Adaletli Gelir Dağılımının Sosyal Refah Üzerindeki Olumlu Rolü", *Demirtaş Sanayiciler Derneği Dergisi*, Yayın No:3, 10.05.2002, s. 20

¹²⁷ Bulut, s.59-60

şekillendirilmesinde de oldukça önemlidir. Ülkenin vergi kapasitesi kayıtlı GSMH esas alınarak öngörüldüğü için, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmi genişledikçe, vergi kapasitesinin gerçekte olduğundan daha düşük olduğu düşünülür ve buna bağlı olarak elde edilen vergi hâsılatın büyüklüğüne dayanılarak vergi gayretinin ve mükellefin vergiye uyumunun da gerçekte olduğundan daha yüksek olduğu düşünülür. Kayıt dışı ekonominin hacmi ile ilgilenilmedikçe de bu yanılsama sürer gider.¹²⁸

- **Vergi Esneklikleri:** Vergi esnekliği, belli bir vergi veya tüm vergi sisteminin sağladığı vergi hâsılatının, milli gelirdeki değişikliklere karşı duyarlı olması, milli gelir artarken artıp, azalırken azalmasıdır. Vergi esnekliğinin derecesi, vergilerin konjonktürel esnekliğinin göstergesi olup, milli gelirdeki dalgalanmalar karşısında bu dalgalanmaların ortadan kaldırılıp, istikrarın sağlanması için etkili olup olmadığını göstermektedir. Eğer bir vergi ya da vergi sistemi dolayısıyla elde edilen hâsılat, milli gelir artarken artıyor, azalırken de azalıyorsa vergi esnekliğinden bahsedilir ve vergi esnekliği; vergide meydana gelen değişikliğin milli gelirden meydana gelen değişikliğe oranlanması ile bulunur. Bu sebeple, kayıt dışı GSMH' nin varlığı, artış ya da azalışları, resmi GSMH' nin esas alınması suretiyle hesaplanan vergi esnekliklerinin değerinin gerçek durumu göstermesini engelleyecektir.¹²⁹

2.4.1.3. Sosyal Sonuçlar

Kayıt dışı ekonominin ekonomik ve mali sistemde yol açtığı olumsuzluklar yanında, sosyal hayatta da olumsuz etkileri söz konusudur.

Kayıt dışı faaliyetlerin artması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasadışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Zira yasal olmayan şekilde, haksız ve kolay yoldan para kazanma düşüncesinin kabul görmesine neden olmaktadır.¹³⁰ Yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması sonucu, bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözme yoluna gidebilir. Özellikle bireyler sorunlarını rüşvet suistimal yoluyla ya da yasa dışı örgütler yoluyla giderebilirler. Kayıt dışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı, diğer bir

¹²⁸ Bulut, s.60

¹²⁹ Bulut, s.61

¹³⁰ Sakıp Şeker, "Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 25, Ocak 1995, s. 87

deyişle ekonomik anarşi yaratır, moral değerleri bozar.¹³¹ Ahlaki değerler üzerinde ortaya çıkan bu yozlaşma, kıblen devletlere ve topluma karşı suç işlemeye yönelir.¹³²

Yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması sonucu, bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözüme yoluna gidebilirler. Özellikle, bireyler sorunlarını rüşvet, suiistimal yoluyla veya ‘mafya’ olarak bilinen yasa dışı örgütler yoluyla çözüme yoluna gidebilirler.¹³³

Kayıtlı faaliyette bulunanlar, yaygın kayıt dışılığı gördükçe devlet otoritesine olan güvenlerini kaybetmekte, kayıt dışı faaliyette bulunanlar da, kayıt dışılığın doğası gereği ilişkilerini yasal düzenlemeler ve genel ve açık kurallar dışında yürütmektedir. Bütün bunlar, hukuk ve adalet sisteminin etkinliğinin kaybolması, yeraltı ilişkilerinin buradan doğacak boşluğu doldurması ve toplumda suç ve suçlu sayısının artması anlamına gelmekte, sosyal açıdan sakıncalar yaratabilmektedir.¹³⁴

Kayıt dışılığın boyutlarının, özellikle yasa dışı-kayıt dışı faaliyetlerin genişlemesi toplumun moral ve ahlaki değerlerinin bozulmasına ve anti-sosyal davranışların yayılmasına sebep olmaktadır. Yasadışı faaliyetler, toplumun zararlı ve ahlak dışı olarak gördüğü, kötü olarak nitelendirdiği fuhuş ve kumar ile çeşitli kaçakçılık ve uyuşturucu satışı ve kullanımı gibi faaliyetlerdir.¹³⁵

Bu tür faaliyetler anlamındaki kayıt dışılığın toplumda yaygınlaşması ve vergi kaçırmanın adeta kanıksanması toplumun yapısının bozulmasına ve sağlıksız nesillerin ortaya çıkmasına yol açar. Sonuçta toplum, telafisi mümkün olmayan sosyal maliyetlere katlanmak zorunda kalır. Handy, geliştirdiği modelinde gelecekle ilgili olarak, küçük işlerin ve kendi işinde çalışmanın, part time işlerin ve kendi ihtiyacını kendi karşılamanın (do-it yourself), sonuçta kayıt dışılığın yaygın olduğu bir ekonomik yapı öngörmektedir. Gersuny de, hane halkı üretimi ve imece şeklindeki üretim yapısından, büyük değişimle (great transformation) geçilen düzenli endüstriyel üretim safhasından sonra, tekrar hane halkı üretiminin (household production) yaygın olduğu sisteme

¹³¹ Altuğ, s.66

¹³² Sarılı, s.147

¹³³ “Yolsuzluk”, www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi1.doc (Erişim: 10.01.2010)

¹³⁴ DPT, “Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)”, s.8

¹³⁵ “Kayıt Dışı Ekonomi Sonuçları”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (Erişim: 10.01.2010)

dönüleceğini ileri sürmektedir.¹³⁶

2.4.1.4. Çalışma Hayatına Yönelik Sonuçlar

Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz sonuçlar büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük boyutta olması ile birlikte çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında kapsamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmeti etkin olarak yerine getirememektedir. Genelde vergi, fon, prim gibi yükler olmadan yaratılan bu kayıt dışı istihdam da primler ödenmediği için sosyal güvenlik sisteminin finansmanı sorun olmaktadır.¹³⁷ Kayıt dışı ekonomi söz konusu kuruluşlarda aktüel dengelerini bozar ve açıkların bütçeden karşılanması, kamu hizmetlerine daha az kaynak ayırmak ve devletin borçlanması gibi, iktisadi istikrarı bozucu etkiler yaratır.¹³⁸ Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar, sosyal güvenlik primi ödemedikleri için devletin vergi gelirlerini azaltarak, düşük gelir gruplarına devletçe sağlanan sosyal transferleri sınırlandırabilir. Azalan sosyal transferler, düşük gelirli grupların yaşam şartlarını daha da zorlaştırarak, sosyal ve siyasal huzursuzluklara neden olabilir.¹³⁹

Kayıt dışı istihdam, her şeyden önce sosyal güvenlik sisteminin etkinliğini bozmaktadır. Kayıt dışı istihdam demek, çalışanların gerekli vasıflara sahip olmaması ve asgari yaş haddi, asgari ücret fazla mesai ve işyeri standartları gibi konulardaki düzenlemelere uyulmaması, gerekli sosyal güvenlik, vergi ve diğer fonların eksik ödenmesi veya hiç ödenmemesi demektir. Böyle olunca, çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında kapsamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin olarak yerine getirememektedirler.

Kayıt dışı ekonomide iş kesitlere ayrılmakta, işletmeler küçülürken işçi sayısı azalmakta, sendikalaşma gereksinimi ortadan kalkmakta ve işçilerin daralan iş

¹³⁶ “Kayıt Dışı Ekonomi Sonuçları”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (Erişim: 10.01.2010)

¹³⁷ Kırkulak, s.158

¹³⁸ Esfender Korkmaz, “Kayıt Dışı İstihdam”, 2003, <http://www.tisk.org.tr/isvederg/sub2001/esfesde.htm> (Erişim: 10.01.2010)

¹³⁹ Çetintaş ve Vergil, s.20

sahalarında iş bulma imkânlarının sınırlılığı pazarlık güçlerini kırmaktadır.¹⁴⁰

Kayıt dışı istihdamın bir diğer yönü de, kayıt dışı çalışanların sendikal haklardan yoksun olmasıdır. Çeşitli gerekçelerle kayıt dışı çalışma durumunda olanlar, sendikasız ve sosyal güvenlik kapsamı dışında olma, çalıştıkları iş yerinin ruhsatsız olması gibi nedenlerle, sağlıksız ortamlarda, iş yeri ve iş güvenliği olmadan, pazarlık gücünden yoksun ve korunmasız, istismara açık ve sigortasız olarak çalışma zorunda kalmaktadır. Bu da iş hayatında sağlıksız bir ortamın oluşmasına ve çalışma ilişkilerinin ve iş gücü piyasalarının işleyişinin bozulmasına yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kadın ve çocuk işçilere de talep olduğundan, bu kesimin de zor şartlarda çalışması söz konusu olmaktadır.¹⁴¹

2.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Sonuçları

Kayıt dışı ekonomi bazen resmi ekonomi üzerinde olumlu etkilere sahip olabilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu sonuçlarına örnek olarak işsizliği azaltması, tüketici üzerindeki enflasyonist baskıyı hafifletmesi, düşük fiyatla mal arzı ve sermaye birikimine katkıda bulunması gösterilebilir.¹⁴² Bunlara ek olarak kayıt dışı ekonominin katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde ve koşullarında esneklik sağlaması da gösterilebilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinden ilki olarak kayıt dışı ekonomi ile GSMH seviyesi arasında gösterilen pozitif yönlü ilişki gösterilmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutunun arttığı durumda GSMH seviyesinin daha yüksek olması başlıca iki sebebe dayandırılmıştır. Bunlardan ilki, kayıt dışılığın arttığı dönemlerde ücret ödemelerinden vergi kesilmeyeceği için emek talebinin emek fiyatına esnekliğinin yüksek olduğu varsayımı altında, emek talebinin artacağıdır. Yani kayıt dışı ekonomi istihdamı artıracaktır. Çünkü işverenler daha düşük işçilik maliyetleriyle karşılaşacaklar, işçilerin ise reel ücretleri artacaktır, ikincisi ve daha da önemli olanı ise, GSMH kendi başına tüketim düzeyinden etkilenecek ve tüketime artmasıyla çarpanın etkisiyle GSMH seviyesi yükselecektir.¹⁴³

¹⁴⁰ Akbulak ve Tahtakılıç, s.28

¹⁴¹ DPT, “Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)”, s.9

¹⁴² Cihan Dura, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavranır Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, *Maliye Dergisi*, Sayı:124, Ocak-Nisan 1997, s.7

¹⁴³ Yusuf Kıldıç, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı:144, Eylül 2000, s.103

Kayıt dışı ekonomi kaynak dağılımı ile gelir dağılımında iyileştirici etkiye sahip olduğu ve ekonomik büyüme ile istikrar üzerinde de olumlu etkiye sahip olduğu söylenebilir. Kayıt dışı işlemler ekonomide yarattığı talep nedeniyle işsizliği ve yoksulluğu azaltıcı unsurlar taşımakta, gelir dağılımına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.¹⁴⁴ Kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımında etkinliği sağladığı görüşünün iki ayağı vardır.¹⁴⁵

Birincisi Kayıt dışı ekonominin kaynakları kayıtlı ekonomice tahmin edilmemiş bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda dağıtılması, bireysel ve toplumsal refahı arttırmaktadır. Gündümlü ekonomilerde merkezi idarenin kaynak ayırmayacağı mal ve hizmetlerin kayıt dışı ekonomice üretilerek tüketicilere sunulması, kaynakların ihtiyaçları doğrultusunda yeniden dağılımını sağlar. Bu da toplumsal refahı artırır, ikincisi, düzenli bir işte çalışma imkânına sahip olmayan emeğin istihdamına olanak sağlamasıdır. Atıl faktörler kayıt dışı ekonominin üretim sürecine katılma imkânına sahip olurlar.

Bazı kişiler, ekonomik faaliyetlerini kayıt dışında tutarak daha az vergi öderler. Bu da vergiye tabi geliri azaltmak suretiyle fiili vergi oranında düşüş meydana getirir. Bu düşüş, kullanılabilir geliri artırır. Bu durumda ekonomide kullanılmayan yani atıl kapasite varsa marjinal tüketim eğilimine de bağlı olarak tüketim mallarına talep artar, dolayısıyla yatırım mallarına olan talep seviyesi yükselir ve sonuçta yatırımların artmasıyla MG seviyesi yükselişe geçer.¹⁴⁶ Kayıt dışı ekonomide bürokratik işlemler ve gereksiz giderler olmadığından kaynaklar doğrudan mal ve hizmet üretimine kanalize olmakta, maliyetler düşmekte, işletme sermayesi gereksinimi azalmakta, üretim artmaktadır.¹⁴⁷ Daha bol kaynağa kavuşan firmalar faaliyet alanlarını ve istihdamı yükselttikçe hem kendileri yararlanır, hem de dışsallık etkisi ile çevresel yarar sağlar ve ekonomisi canlandırabilir.¹⁴⁸

Vergi kaçakçılığı vergiye tabi geliri azaltmak suretiyle fiili vergi oranında düşüş yaratır. Bu düşüş vergi kaçırانların kullanılabilir gelirini artırır. Bu durumda ekonomide kullanılmayan, yani atıl kapasite varsa marjinal tüketim eğilimine de bağlı olarak tüketim mallarına talep artacak, dolayısıyla yatırım mallarına olan talep seviyesi

¹⁴⁴ Akbulak ve Tahtakılıç, s.27

¹⁴⁵ Yılmaz, s.105

¹⁴⁶ Kıldış, s.107

¹⁴⁷ Akbulak ve Tahtakılıç, s.27

¹⁴⁸ Önder, s.22

yükselecek ve sonuçta yatırımların artmasıyla milli gelir seviyesi yükselecektir.

Kayıt dışı ekonomi, açıkta kalan bu işsiz kitlelere iş imkânı sağladığı için birçok insanın geçim kaynağı olma özelliği taşır. Kayıt altında olan sektörlerde çalışanlar, eğitim düzeyleri belirli bir seviyede ve ayrıca kalifiye elemanlardır. Kayıt dışı ekonomide ise, her seviyeden insana istihdam olanağının sağlanması hem işsizliği azaltır hem de işverenlere daha düşük maliyette işgücü çalıştırma olanağı sağlar. Kayıt dışı ekonominin enformel üretim tarzı içinde (seyyar satıcılık, ev içi üretim, bahçe tarımı vb.) özellikle işsizliğin yoğun olduğu ülkelerde yahut zamanlarda çok sayıda kişiye istihdam olanağı temin etmesinin gelir dağılımı bakımından da olumlu sonuçları vardır. Bu özellik itibarıyla kayıt dışı ekonomi, ekonomik ve toplumsal sistemin sigortası olarak da görülmektedir.¹⁴⁹

Kayıt dışı ekonomide vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yüklerden kurtulmanın sağladığı düşük maliyetle üretim yapma olanağı kayıtlı ekonomiye göre düşük fiyatla mal arz edebilme olanağı sağlar. Bu durum değişik etkiler doğurur; bir taraftan kayıtlı ekonomilere göre düşük fiyatla mal ve hizmet satın alabilmesi sebebiyle tüketicilerin elde ettikleri “tüketici rantı” ve vergi ile benzeri yükümlülüklerden kurtulma sebebiyle üreticilerin elde ettikleri “üretici rantı” ekonomide ilave talep yaratır. İlave talep ekonomik canlılık demektir. Diğer taraftan, düşük fiyatla mal üretebilmek ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da rekabet avantajı sağlar. Aynı zamanda düşük fiyatla mal ve hizmet arz etmenin enflasyon üzerinde de etkisi vardır. Kayıt dışı ekonomi enflasyonun bireylerin satın alma güçleri üzerindeki etkisini azaltır ve daha fazla satın alma gücü sağlar.¹⁵⁰

Devletin bastığı para (emisyon) ve aldığı iç ve dış borçlar kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye transfer edildiğinde, çoğaltan etkisi artırarak tasarrufları yatırıma dönüştürme hızını, oranını ve büyüme hızını arttırmaktadır.¹⁵¹ Kişi ve kurumlar, vergiyi oto-finansman yöntemi olarak kullanarak büyümelerini sürdürebilmektedirler. Ekonomik büyümenin öncelikli tercih edildiği bir ülkede; eğer alınan vergilerle devlet tarafından gerçekleştirilen büyüme oranı, bu vergiler mükelleflerin elinde kalsaydı saklanacak büyümeden daha düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar meydana

¹⁴⁹ Sarılı, s.147

¹⁵⁰ Yılmaz, s.106

¹⁵¹ Akbulak ve Tahtakılıç, s.27

getireceği ileri sürülebilir. Aynı zamanda, kayıt dışı çalışan ekonomik birimlerin kayıtlı ekonomik birimler karşısındaki rekabet avantajı ve hareket yeteneği dikkate alınırsa ekonomik büyüme ivme kazanabilir. Böyle bir durumda devletin vergi gelirlerinde azalma olmakta fakat sosyal patlamalar da engellenmekte ve buna ilave olarak ekonomiye canlılık getirilmekte resesyon ve depresyon görülmemektedir.¹⁵²

¹⁵² Kıldış, s.108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ VE 1990–2005 ARASI TÜRKİYE’DE

KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE SON YILLARDAKİ DURUMU

3.1. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ

Ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmaması, ekonomik, politik, kültürel ve diğer faktörlerin etkileşimleri sonucunda ortaya çıkmakta ve bu faaliyetler ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin saptanması aşamasında ülkeler kendi özelliklerini göz önünde bulundurarak yöntem belirlemek zorundadırlar.¹⁵³

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili ilk düzenlemeler Fransa’da ilki 1936 ‘da sonraki 1940 yılında olmak üzere kayıt dışı istihdam konusunda yapılmıştır ancak bu konu asıl II. Dünya savaşı sonrasında ilgi görmeye başlamış ve bu konudaki ilk çalışma 1958 yılında Cagan tarafından ABD’de kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik geliştirdiği yöntem ve bunun uygulaması ile ilgili olmuştur. Bu çalışmalar kayıt dışı ekonomiye gelişmiş ülkelerin ilgisinin çok eski tarihlere dayandığını göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin hala ortadan kaldırılamamasından dolayı ise hala güncelliğini korumaktadır. 1960’lardan itibaren çok sayıda tahmin yöntemi geliştirilerek, çeşitli ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin hacmi pek çok araştırmacı tarafından tahmin edilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁴

Gelişmiş ülke yönetimleri, 70’li yıllardan itibaren pazarların daralması ve talebin çeşitlenmesi nedeniyle şiddetlenen rekabet koşullarına uyumun küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri desteklemekten geçtiğini saptayıp buna uygun politikalar geliştirme yolunda ilerlerken, az gelişmiş ülke yönetimleri henüz ekonomik trendi anlamaktan uzak görünmektedirler. Ancak, ekonomi kendi kurallarıyla yol almakta ve yönetimlerin ekonomik trendi kavrayıp çözüm üretmede gecikmeleri, kayıt dışı ekonominin payının artmasına neden olmaktadır. Kayıt altına alınamayan ekonomik faaliyetler ekonomik, politik, kültürel ve diğer faktörlerin etkileşimleri sonucunda

¹⁵³ Ahmet Ay, *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980 – 2004 Türkiye Örneği)*, Yüksek Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2008, s.167

¹⁵⁴ Yılmaz, s.18

ortaya çıkmakta ve bu faaliyetler ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kayıt dışı ekonominin saptanması aşamasında, ülkeler kendi özelliklerini göz önünde bulundurarak yöntem belirlemek zorundadırlar. ABD’de 1970’li yıllarda piyasadaki nakit para miktarındaki fazlalık tespit edilerek parasal yöntemlerle kayıt dışı ekonomi tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde, 1980’lerde İtalya’da, sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme hızını göstermesine rağmen yüksek işsizlik oranı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığını düşündürmüştü ve işgücü piyasası analiz edilerek kayıt dışı ekonominin tespit çalışmaları yapılmıştır.¹⁵⁵ Aynı şekilde 1980’lerde İtalya’da, sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme hızını göstermesine rağmen yüksek işsizlik oranı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığını düşündürmüştü ve işgücü piyasası analiz edilerek kayıt dışı ekonominin tespit çalışmaları yapılmıştır.¹⁵⁶

Ekonomilerin karşılaştırılmasında GSMH rakamlarından yararlanırken ise, bu ekonomiler içinde yer alan “underground ekonomiler” in kapladığı büyüklüğe dikkat edildiği kadar GSMH’ nin farklı yıllarda üretilen mal ve hizmet türlerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İki ülkenin yaşam standartları karşılaştırılması yapılırken GSMH rakamlarından yararlanılıyorsa, eğer bir ülke yüksek oranda askeri iken diğeri değilse bu iki farklı tip ülkenin GSMH rakamları farklı mal ve hizmet üretimlerinin değerlerini yansıttığından karşılaştırma güçtür ve önemli farklılıklar söz konusudur.¹⁵⁷

Çeşitli ülkelerdeki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 1998 yılı için Fredrich Schneider tarafından hesaplanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 76 ülkeyi kapsayan çalışmada, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü gelişmiş ülkelerde resmi GSMH’ nin % 15’ine, gelişmekte olan ülkeler içinse resmi GSMH’ nin yaklaşık üçte birine eşit olduğu saptanmıştır. Schneider gelişmiş ülkeler için emisyon hacmi yaklaşımını kullanırken, gelişmekte olan ülkeler için “fiziki girdi yaklaşımı” nı kullanmıştır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde, resmi ekonomide de çoğunlukla nakit para kullanıldığından, emisyon hacmi yaklaşımı yanıltıcı sonuçlar verebilir. Ama Schneider fiziki girdi yaklaşımında, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü aşırı elektrik kullanımından hareketle tahmin etmeye çalışmıştır. Bunun için de ülkenin resmi GSMH değeriyle yine o ülkedeki

¹⁵⁵ Aktürk, s.31

¹⁵⁶ DPT, s.11

¹⁵⁷ Nuray Altuğ, “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi’nin Kapsamı”, *Mali Çözüm*, Sayı: 25, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/25MaliCozum/11-NurayAltug35.doc> (Erişim: 10.01.2010)

elektrik tüketimini kıyaslamış ve elektrik tüketimindeki fazlalığı kayıt dışı ekonominin göstergesi olarak kabul etmiştir. Schneider' in bu çalışmasında incelemeye aldığı 76 ülke için toplam 9 trilyon dolar kayıt dışı değer tespit etmiştir. IMF'nin hesaplamalarına göre 1998 yılı için resmi global GSMH' nin 39 trilyon dolar olduğu düşünüldüğünde, bu 76 ülkede yaklaşık bir ABD ekonomisi büyüklüğünde kayıt dışılıktan bahsedilebilmektedir.¹⁵⁸

Tablo 3.1: GSMH' nin Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi (1998)

Ülkeler	%
Nijerya	76
Tayland	70
Mısır	68
Filipinler	50
Meksika	49
Rusya	40
Malezya	39
Güney Kore	38
Brezilya	29
Yunanistan	29
Macaristan	27
İtalya	26
İspanya	24
Belçika	22
Arjantin	21
İsveç	20
Danimarka	19
Kanada	16
Çek Cumhuriyeti	15
Fransa	15
Almanya	14
Avustralya	13
Hollanda	12
İngiltere	11
Hong Kong	11
Avusturya	10
ABD	9
Japonya	8
İsviçre	8

Kaynak: Schneider Fredrich and Dominik Enste. "Shadow Economies: Size, Causes and Consequences", *Journal Of Economic Literature*, No:38, 2000, s.58

¹⁵⁸ Fredrich Schneider and Dominik Enste, "Shadow Economics: Size, Causes and Consequences", *Journal of Economic Literature*, No:38 (2000), p.55-56

Nijerya ve Tayland, dünyanın oransal olarak en büyük kayıt dışı ekonomisine sahip iki ülkesidir ve resmi GSMH' larının % 70'inden fazlası kayıt dışındadır. Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ülkelerin aksine yoğun olarak vergi kayıp ve kaçaklarından değil daha çok cinayet, kumar ve uyuşturucu gibi yasadışı faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Mesela Tayland'da kayıt dışı ekonomi büyük oranda kumar, cinayet, uyuşturucu kaçakçılığı ve fuhuş gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. Gelişmiş ekonomiler içerisinde, İtalya, İspanya ve Belçika resmi GSMH' larının yaklaşık %22-26'sına tekabül eden kayıt dışılık oranıyla bu grubun en üst sıralarında yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi daha çok yüksek vergi yükü ve diğer zorlayıcı kamusal düzenlemelerden (yüksek sosyal güvenlik ödemeleri gibi) kaynaklanmaktadır. Örneğin İtalya ve Belçika'da, kişi başına ödenen satış ve gelir vergileri ile sosyal güvenlik ödemeleri toplamı, kişisel kazançların yaklaşık % 70'i gibi çok yüksek bir orana ulaşmaktadır. Ama ABD'de bütün bu ödemeler toplamı kişisel kazançların %41'i kadardır. Bu yüksek oranlar gelişmiş ülkelerde kayıt dışılığı teşvik eden en önemli etkidir.¹⁵⁹

Schneider gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi içinde yer alan kişi sayısını da tahmin etmiştir. Schneider kayıt dışı ekonomide yer alan insanları, kayıt dışı çalışanlar, yasadışı göçmenler ve ikinci işe sahip insanlar olarak belirlemiş ve İtalya'da işgücünün yaklaşık yarısının gerek tam zamanlı, gerekse yarı zamanlı işlerde kayıt dışı olarak çalıştığını tespit etmiştir. Aynı şekilde Almanya'da bu oran 1970'lerde %10 civarında iken 1998'de yaklaşık %22'ye çıkmıştır.¹⁶⁰

Kayıt dışı ekonominin artışı ile vergi gelirleri azalır ve dolayısıyla kamu hizmetlerinin kalite ve miktarı düşer. Bu durumda kayıtlı ekonomideki vergi oranları artar ve bu artış kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açar. Johnson, Kaufman ve Zoido-Lobaton tarafından yapılan araştırmada kayıt dışı ekonominin küçük olduğu ülkelerin temel özellikleri; vergi tabanının yüksek, vergi oranının düşük, dolayısıyla vergi gelirlerinin yüksek olduğu, aynı zamanda yasal sınırlama ve düzenlemeler ile rüşvetin düşük olduğu ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu ülkelerin temel özellikleri ise; yüksek oranlı vergiler, rüşvet ve yolsuzlukların boyutunun büyük, yasal ve idari düzenlemelerin uygulamasında ayrımcılığın olmasıdır. Araştırmanın

¹⁵⁹ Dinçer, s.84

¹⁶⁰ Dinçer, s.84

sonucunda, Organization for Economic Corporation and Development – Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkeleri ile bazı Doğu Avrupa ülkelerinin düşük vergi ve sosyal yükümlülükleri ile yolsuzluklarla iyi mücadele ve ciddi bir kanun hakimiyeti sebebiyle, kayıt dışı ekonominin boyutlarının görece olarak küçük olduğu, buna karşılık Latin Amerika ülkeleri ile Orta Asya ülkelerinde kayıt dışı ekonomi yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.¹⁶¹

3.1.1. ABD’de Kayıt Dışı Ekonomi

ABD’de 1970’li yıllardan sonra artan kayıt dışı ekonomi sebebiyle Yurtiçi Gelir Servisi (Internal Revenue Service, IRS), bu problemi çözmek ve hatalı beyanları önlemek amacıyla, kayıt dışı ekonominin cazibesine kapılanları ortaya çıkarmak için banka kayıtlarından, işçi durumlarına kadar ciddi çalışmalar yapmıştır. Bu alanda yapılan incelemeler sonucunda bireylerin vergi beyannamelerini dahi doğru doldurmadıkları tespit edilmiştir. Ancak, bu alanda IRS’ de, sistem eksikliğinden dolayı bazı detayları tam olarak kontrol edemediğini fark etmiş ve bu amaçla sistemini yenileyerek bilgisayar donanımına geçmiş ve kontrollerini artırmıştır.¹⁶²

Kayıt dışı ekonomi rakamlarındaki artışın devam etmesi nedeniyle IRS de giderek sertleşmeye başlamıştır. Yaşam standartlarıyla resmi gelirleri birbirini tutmayan insanların bulunması amacıyla yeni yöntemler aranmaya başlamıştır. Bunun için IRS hızla çalışmaya başlamış, nüfusun harcama alışkanlıklarına dair çizelge çıkarmaya uğraşan bir grup özel şirkete yönelmiş ve bunları kendi kayıtlarıyla karşılaştırmaya başlamıştır. Fakat politik nedenlerden dolayı, çok fazla dirençli çıkmamıştır. Kayıt dışı ekonomiyi önleyici faktöründen çok kayıtlı ekonomiyle kayıt dışı ekonomi arasında bir tampon görevi görmüştür. Öyle ki 1980’de politikacılar tarafından yayınlanan raporlarda, kayıt dışı ekonominin gerekliliğinden bahsedilmiş ve dengeleyici bir rolü olduğu söylenmiştir. Hükümete bağlı olan IRS de bu tavra göre hareket etmiştir.¹⁶³

1990 yılına gelindiğinde, kaçakların bilgisayar sistemiyle takibi, uzman ve bağımsız denetim kadrolarının oluşturulması, mali denetimlerin sıklaştırılması ve daha etkin hale

¹⁶¹ Aktürk, s.35-36

¹⁶² Hans F. Sennholz, *The Underground Economy*, 1984, p.6, <http://mises.org/etexts/underground.pdf> (Erişim: 10.10.2010)

¹⁶³ Ekin, s.12

getirilmesi gibi tedbirler sayesinde vergi kayıp ve kaçakları büyük oranda azaltılmıştır. Bu dönemde kayıt dışı ekonomi daha ziyade yasadışı faaliyetlerden kaynaklanmaya başlamıştır. 90'lı yıllarda yapılan çalışmalarda ABD'de kayıt dışı ekonominin ortalama olarak GSMH' nin %3-20'si arasında değiştiği görülmektedir.¹⁶⁴ Schneider'in 1999–2000 dönemi için ABD'deki kayıt dışı ekonominin GSMH' ya oranı yüzdesi 8,7 olarak tahmin edilmektedir. Bu oran sonraki yıllar içinse 8,7 ve 8,4 gibi oranları öngörmektedir.¹⁶⁵

3.1.2. Avrupa Birliği'nde Kayıtdışı Ekonomi

Gelişmiş ülkeler olarak algıladığımız AB ülkelerinde kayıt dışı ekonomi aşağıda da göreceğimiz gibi gelişmekte olan ülkelere göre düşük seviyelerdedir. Bunun nedenleri olarak ise AB ülkelerin de kişi başına düşen milli gelirin yüksek olması, toplumda yerleşmiş olan vergi bilinci ve oturmuş bir vergi sisteminin olması sayılabilir.

Tablo 3.2: AB Ülkelerinde GSMH' nin Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi (1999–2000)

Ülkeler	%
Avusturya	14,3
Belçika	22,2
Danimarka	18,0
Finlandiya	18,1
Fransa	15,2
Almanya	16,0
Yunanistan	28,7
İrlanda	15,9
İtalya	27,1
Hollanda	13,1
Portekiz	22,7
İspanya	22,7
İsveç	19,2
İngiltere	12,7
Ortalama	18,9

Kaynak: Fredrich Schneider, *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: Estimation Results over the Period 1999 to 2003*, 2005, p.19–20

¹⁶⁴ Jeffrey Shear, “New York City Unearths The Underground Economy”, *Government Finance Review*, No:6, 1990, p.8

¹⁶⁵ Fredrich Schneider, *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: Estimation Results over the Period 1999 to 2003*, 2005, p.20

Tabloda görüldüğü gibi 1999–2000 yılları arasında AB ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin tahmini oranları bulunmaktadır. 14 AB ülkesinde 2000 yılındaki tahmin edilen kayıt dışı ekonominin GSYH’ ya oranlarının ortalaması %18,9’dur. Genel olarak oranların düşük olmasının yanında Akdeniz ülkelerinin diğerlerine kıyasla daha yüksek kayıt dışı ekonomiye sahip oldukları görülmektedir.

Diğer taraftan Schneider’ in daha sonraki yıllara göre (2000-2003) AB ülkeleri tahminlerinde İspanya (%22), Portekiz(%21,9), Yunanistan (%28,2), İtalya (%25,7), ve Belçika (%21) bu ortalamanın Üzerinde kalan ülkelerken. Birleşik Krallık (%12,2), Hollanda (%12,6), Avusturya (%13,5), Fransa (%14,5), Danimarka (%17,3), İsveç(%18,3), İrlanda (%15,3), Finlandiya (%17,4) ve Almanya (%16,8) ise ortalamanın altındadırlar. Bu verilere bakıldığında da yıllar itibariyle oranlar arasında farklılık çok düşüktür. Tabloda yer almayan fakat AB’nin yeni üyesi ülkelerden Romanya 34.4, Slovenya 27.1, Bulgaristan 36.9 gibi oranlarda bulunmaktadır.¹⁶⁶ Söz konusu ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranlarının AB ortalamasının çok üstünde olduğu görülmektedir.

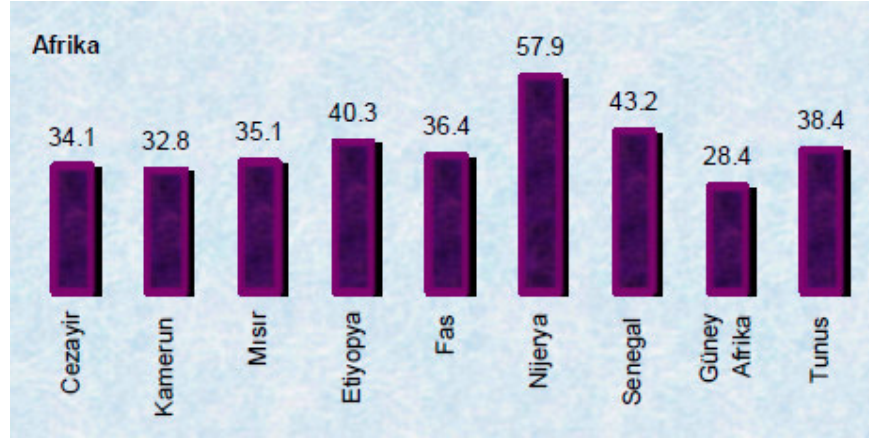
3.1.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

Schneider’ in 1999–2000 zaman diliminde gruplandığı 110 ülkedeki kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin tahminleri aşağıda ki gibidir.

Bu gruptaki ülkeler için fiziki girdi (elektrik) yöntemi, para talebi ve model (DYMIMIC) yaklaşımı kullanılmıştır. Gürcistan ve Bolivya’da kayıt dışı ekonominin GSMH’ya oranı yüzde 67 seviyesi ile en yüksek orana ulaşırken, İsviçre’de yüzde 8.8 ile en düşük seviyede. Sonuçlar Afrika, Asya ve Güney Amerika şeklinde gruplandırıldı. Buna göre GSMH’ nın yüzdesi cinsinden kayıt dışı ekonomi Afrika’da ortalama olarak yüzde 42 seviyesinde. Bu ise kayıt dışı ekonominin Afrika’da artık neredeyse “paralel ekonomi” haline geldiğini gösteriyor. Bazı ülkelerle ilgili veriler aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Schneider, p.19-20

¹⁶⁷ Hasan Kaymak, *Dünyanın 110 Ülkesinde Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü ve Ölçümü*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2005, s.2

Grafik 3.1: Kayıt dışı Ekonominin GSMH' ya Oranı Yüzde (1999–2000)

Kaynak: Hasan Kaymak, **Dünyanın 110 Ülkesinde Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğü ve Ölçümü**, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2005, s.2

Kayıt dışılık, dünyanın temel gerçeklerinden birisidir. Ülkeler bu faaliyetleri denetim altına alabilmek için cezalandırma, kanuni takibat, eğitim ve ekonomik tedbirler uygulamaktadırlar. Bu konuyla ilgili en temel zorluk, bu faaliyetlere kimlerin katıldığının, faaliyetlerin ortaya çıkış sıklığının, büyüklüğünün tespitiyle ilgilidir. Bu konuların bilinmesi etkin tedbirler ve kararlar alınmasını kolaylaştırır. Ancak, kayıt dışılık faaliyetleri içinde bulunanların kendini gizlemeleri bu işi zorlaştırmaktadır.¹⁶⁸ Gelişmekte ülkelere bakıldığında kayıt dışı ekonominin farklı bölgelerde farklı oranlarda olduğu gözlenmektedir. Kayıt dışı ekonomi geliştirmekte olan ülkelerde olduğu gibi aşağıda detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz Türkiye’de de önemli bir sorundur.

3.2. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİYE GENEL BAKIŞ

Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilanı sonrası uygulanan ekonomik politikaların temel hedefini iktisadi kalkınma ve ekonomik büyüme oluşturmuştur. Bunun gerçekleşmesini sağlayacak sermaye birikimi o dönemde yetersiz olduğundan dolayı hükümetler Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri genel olarak sanayi kesimindeki özel birikimi uyarmak için elverişli toplumsal, siyasi ve iktisadi ortamı oluşturmak ve bir takım doğrudan destekler sağlamak amacıyla devletçi ve müdahaleci bir iktisat politikası

¹⁶⁸ Şükrü Kızılot ve Şafak Ertan Çomaklı, “Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, 19. *Türkiye Maliye Sempozyumu*. Belek, 10–14 Mayıs 2004, s.119

izlemişlerdir. Bu yönde benimsenmiş olan kapitalist toplumsal gelişme düzeni Türkiye’de bir işadamları sınıfının doğmasına neden olmuştur.¹⁶⁹

Türkiye’de, 1980’li yılların ortasından başlayarak, günümüze kadar yaşanan kronik enflasyon, spekülasyon kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur. Bazı ekonomik faaliyetlerin niteliği bu faaliyetlerin kayıt altına alınmasını güçleştirmektedir. Bu tür faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Dolayısıyla, tarıma dayalı hammadde kullanan sektörlerde de kayıt dışı ekonomi daha büyüktür. Özellikle tarıma dayalı hammadde kullanan tekstil sektöründe kayıt dışı ekonominin geniş boyutta olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁰ 2000’li yıllara gelindiğinde ise AB üyeliği yolundaki Türkiye’nin önemli bir sorunu olarak yine kayıt dışı ekonomi görülmektedir.

İlerleyen zamanda yine ekonomik büyümenin sağlanabilmesi amacıyla 1980’li yıllarla birlikte uygulanmış olan ekonomi politikaları neticesinde yapılan tercihler, doğal olarak girişimlerin özel kişiler eliyle yapılması sonucunu doğurmamış, aynı zamanda devlette özel girişimcinin yetişmediği alanlara yatırımlar yapılmış, bazı istisnalar dışında bu uygulama günümüze kadar da süregelmiştir.¹⁷¹ Tüm bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de kayıt dışı ekonominin hacmi giderek artmıştır. Çünkü kayıt dışı ekonominin en fazla büyüdüğü ülkeler, enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülasyon kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir.¹⁷²

24 Ocak 1980 kararları ve yıllardan bu güne gelen, hızla artan kamu açıkları sonucunda bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranı giderek azalmaya başlamıştır. Bu durum sonucunda yeni kaynak arayışları gündeme gelmiş ve ekonomide kendini hissettiren biçimde gösteren kayıt dışılık başlamıştır. Bunun yanı sıra, ağır vergi yükü gerçek

¹⁶⁹ Adnan Yalçın, *Kayıtdışı Ekonomiye Önemli Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s.79–80

¹⁷⁰ Sarılı, s.38

¹⁷¹ Yalçın, s.80

¹⁷² Cihan Dura, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 124, 1997, Ocak-Nisan, s.6

usulde vergilendirilen mükellefleri vergiden kaçınmaya veya vergi kaçırılmaya sevk etmiş, kayıtlı kesimden kayıt dışılığına kaçıışı da hızlandırmıştır.¹⁷³

Hemen tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de kayıt dışı sektör önemli bir ekonomik gerçekliktir. Türkiye’de kayıt dışı kesimle ilgili yapılan çalışmalarda yöntem farklılıkları nedeniyle çeşitli büyüklüklere ulaşılmaktadır. Yasal olmayan faaliyetler ile gayri resmi ekonomi dışında kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payının % 20’lere kadar yükseldiği tahmin edilmektedir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda farklı tahmin yöntemleri kullanılarak bazı araştırmalar yapılmış ve bu araştırmalar sonucunda da çok farklı değerler tespit edilmiştir.¹⁷⁴ Türkiye’de kayıt dışı ekonominin birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler aşağıda detaylı incelenecektir.

3.3. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖNEMLİ NEDENLERİ

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün bazı ölçümlere göre neredeyse kayıtlı ekonomi kadar bazı ölçümlere göre de kayıtlı ekonomiden daha büyük olması dolayısıyla, onun nedenlerinin iyi tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenlerin belirlenmesi ve çözüm yollarının araştırılması ve uygulanması ekonomi politikalarının başlıca hedefi olmalıdır.¹⁷⁵ Bu açıdan aşağıda Türkiye’de kayıt dışı ekonominin başlıca nedenleri incelenecektir.

- Ekonomik ve Mali Nedenler

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin artmasında etkili olan ekonomik ve mali nedenlerde en bilinen vergi yükü ile ilgili nedenlerdir. Vergi yükünü arttıran yüksek vergi oranları, kayıt dışı ekonominin önemli bir nedenini oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de önemli bir sorun haline gelmeye başlayan kayıt dışı ekonomi, vergi yükünün fazla olması sonucunda kayıt altına alınamayan vergi dışı faaliyetleri arttırmaktadır.¹⁷⁶ Vergi ödeyen mükelleflerin üzerinde durdukları konulardan biri toplanan vergilerin nerelere ve nasıl harcandığıdır. Eğer toplumda toplanan vergilerin kötü harcandığına ilişkin genel bir kanı oluşmuşsa, mükellefin vergiye karşı direnci

¹⁷³ Yalçın, s.56

¹⁷⁴ TİSK, “Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Çalışmalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme,” <http://www.ceterisparibus.net/calisma/makaleler.htm> (Erişim: 10.01.2010)

¹⁷⁵ İbrahim Halil Sugözü, *Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)*, Selçuk Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Konya, 2008, s.173

¹⁷⁶ Maliye Bakanlığı, *2010 Yılı Bütçe Gerekçesi*, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.126

artmaktadır.¹⁷⁷ Bu durum ise kayıt dışı ekonomiye yol açmaktadır.

Türkiye’de 70’li yıllardan itibaren yaşanan yüksek oranlı enflasyon kayıt dışı ekonominin payının artması açısından önemli bir diğer unsurdur. Ekonomideki tüm dengeleri bozan enflasyon, vergi sistemi, işletmelerin gelir ve kaynak yapısı üzerindeki etkileriyle kayıt dışı ekonominin artmasına neden olmaktadır.¹⁷⁸

- Siyasi ve Hukuki Nedenler

Türkiye’de mükelleflerin kayıp ve kaçaklar konusunda davranışlarını etkileyen en önemli belirleyicilerden birisi de siyasal iktidarların tutumudur. Nitekim Türkiye’deki siyasal iktidarlar, genellikle baskı gruplarının istekleri doğrultusunda kararlar alarak oy uğruna vergilendirmeden vazgeçebilmekte ve vergi yükünü belirli kesimlere yükleyebilmektedirler. Ayrıca siyasal iktidarların vergileme konusunda değişik ve birbirinden zıt uygulama projeleri bulunduğundan, uzun yıllar politik istikrarın bulunmadığı Türkiye’de her seçim döneminde mükelleflerin beklentilerine göre hareket edilmektedir. Yeniden başlanacak havası verilen “vergi paketi” projelerinin çokluğu, ciddi ve istikrarlı vergi politikası olmadığı izlenimini uyandırdığından, yükümlüler kendi kararlarıyla kişisel çıkarlarını korumaya yönelmektedirler. Bu durum kayıt dışı ekonomiye sebebiyet verirken her zaman tekrarlanan vergi afları da yine kayıt dışı ekonominin tetikleyicileri arasındadır.¹⁷⁹

Türkiye’de af kanunları ıslah edici olmaktan çıkmış, vergi kaçakçılığını ve kayıt dışı ekonomiyi özendirici bir duruma gelmiştir. Vergi afları popüler ifadeyle “bir kereye mahsus ve son defa” olmak üzere gündeme getirilmiş, tahsilatı hızlandırma amacıyla yapıldığı gerekçe gösterilmiş ancak, 1950 yılından sonra vergi aflarının arası 10 yılı geçmemiş, tahsilatın hızlandırılması gerekçesi ise af beklentisi nedeniyle mükelleflerin ödemelerini geciktirmeleri ile sonuçlanmıştır.¹⁸⁰ Bu durumun ortaya çıkmasında denetim eksikliği etkin rol oynamıştır.

Ayrıca Türkiye’de uygulanan vergi mevzuatı, ülkenin ekonomik, sosyal, mali

¹⁷⁷ DPT, s.4

¹⁷⁸ Yalın Biçer, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s.57

¹⁷⁹ Yusuf Kıldış, “Kayıtdışı Ekonominin Ulusal ve Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı:2, 2000, ss.182–210

¹⁸⁰ Akbulak ve Tahtakılıç, s.24-25

ihtiyaçlarına tam cevap verememektedir. Bu durum mevzuat eksikliğinin sade, kolay anlaşılır bir yapıda olmaması, sürekli değiştirme ihtiyacı göstermesi ve istikrarlı bir yapı arz etmemesi sebebiyle vergi kaçığının artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla vergilendirmede basitlik ilkesi çok büyük önem taşımaktadır. Vergilerin basit olması, hem vergi idaresinin hem de vergi mükelleflerinin işini kolaylaştırmaktadır.¹⁸¹

Kayıt dışı ekonomi, sosyal adaleti ve toplumsal barışı sağlayıcı bazı yönlerinden dolayı şirin gözüke de, uzun vadede çağdaş bir devlet oluşturulması isteniliyorsa faaliyetlerin belgelendirilmesi, dolayısıyla vergilendirilmesi gerekiyor. Hedef bu ise, kayıt dışılığın bu yararlarını bir tarafa iterek, sorunların üzerinde durup, bunlara çözüm aramak gerekir.¹⁸²

Türkiye’de ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için serbest piyasa koşulları içinde fiyatlar genel seviyesinin kontrol altına alınması için gerekli siyasi ve hukuki alt yapıların oluşturulması gerekir. Aksi takdirde istikrar içerisinde olmayan bir ekonomide kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek ve başarıya ulaşmak mümkün değildir. Ancak bunlar, uzun vadede sonuç alınabilecek bir önlemlerdir. Genel anlamda kayıt dışı ekonomiyle mücadelede temel amaç olan vergi gelirlerinin artırılması da ekonomik gelişmeyi sağlamak içindir.¹⁸³

- Sosyal Hayat ve İstihdam

Türkiye’de nüfus artış hızının yüksek olmasının doğal bir sonucu olarak köyden kente göç olgusu yoğun bir şekilde yaşanmıştır ve yaşamaya da devam etmektedir. Büyük kentlerde zaten yetersiz olan istihdam alanlarına, köylerden gelen ve hiçbir kalifiye niteliği olmayan vatandaşların da katılmasıyla yoğun bir işsizlik ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda insanların daha az ücret, daha az sosyal güvence ve elverişli olmayan koşullarda çalışmaya razı olmaları kayıt dışı istihdamın artmasına sebep olmuştur.¹⁸⁴

Türkiye’de tüm sektörlerde küçük işletmelerin yaygın olması kayıt dışılığa ortam hazırlayan önemli faktörlerden biridir. Küçük işletmelerin yaygınlığı bir taraftan izleme

¹⁸¹ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı*, Genel, Ankara, 2004, s.21

¹⁸² Yalçın, s.98

¹⁸³ Biçer, s.112-113

¹⁸⁴ Biçer, s.64

ve denetlemeyi zorlaştırırken, diğer taraftan bu işletmelerin pek çok yasal düzenlemelerin dışında kalmalarına yol açmakta; vergi, iş, sosyal güvenlik, muhasebe vb. konularla ilgili yasalar genellikle bu tür küçük işletmeleri kapsamamaktadır.¹⁸⁵

Türkiye’de sektörlerin ağırlığı da kayıt dışılığın boyutlarını etkilemektedir. Tarım ve hizmetler sektörleri, izleme ve denetlemenin zor olması nedeniyle, kayıt dışılığın yoğunlaştığı sektörlerdir. İşletmeler küçüldükçe kayıt dışı işçi çalıştırma artmaktadır. Çalıştırılan işçi sayısına bağlı olarak getirilen bazı yükümlülükler de işletmeleri küçük işletme şeklinde yeni arayışlara yöneltmiştir.¹⁸⁶

Günümüzde özellikle büyük ölçekli işletmeler, işgücü maliyetlerini düşürmek amacıyla üretim aşamalarının belirli safhalarında, fason üretim yapmakta ya da taşeron firmaları devreye sokmaktadırlar. Fason üretim yapan firmalar daha az sayıda işçi istihdam etmekte, vergi ve sosyal güvenlik gibi yükümlülüklerden büyük firmalara nazaran daha rahat kaçabildiklerinden, bu tür davranış büyük firmalara yarar sağlamakla birlikte, işçilere verilen ücretin düşmesine ve sosyal güvencenin azalmasına neden olarak kayıt dışı ekonomiyi büyütmektedir.¹⁸⁷

Sonuç olarak Türkiye’de kayıt dışı ekonominin sebepleri yukarıdaki örneklerle birlikte arttırılabilir. Söz konusu sebeplerin diğer ülkelerle farklı olabildiği gibi boyutları da farklılık gösterebilmektedir. Aşağıda Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları ele alınmıştır.

3.4. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

Kayıt dışı ekonominin Türkiye’de sistematik çalışmalara konu edilmesi ile birlikte ölçüm çalışmaları da yapılmıştır. Doğal olarak, yöntemle, kullanılan verilere, kapsanan döneme, yapılan varsayımlara bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılabilecektir. Kayıtlı GSMH’nin %1’inden %200’üne varan oranlarda kayıt dışılık tahminleri yapılmıştır.¹⁸⁸

Niteliği gereği kayıt dışı ekonomiyi tam olarak ölçmek mümkün değildir. Bununla

¹⁸⁵ GİB, *Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008–2010)*, Gelir İdaresi Başkanlığı, Ankara, 2009, s.12

¹⁸⁶ Altuğ, s.349

¹⁸⁷ Yalçın, s.87

¹⁸⁸ Yılmaz Ilgın, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Proje Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi, Ankara, 1999, s.151

birlikte, kayıt dışı ekonominin boyutu dünya uygulamalarında olduğu gibi değişik yöntemlerle tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu tahminlerde, hane halkı, işyeri, vergi v.b. anketlerle doğrudan ölçme yöntemleri, çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler arasındaki farklılıkların tespiti, vergiler üzerindeki örnek denetim yöntemleri, parasal göstergeler yöntemi vb. dolaylı ölçme yöntemleri kullanılmaktadır.

3.4.1. Doğrudan Ölçme Yöntemine Göre Tahminler

Doğrudan yöntemler, dolaylı yöntemlere göre daha uzun süreli ve kapsamlı araştırma gerektirdiğinden, etkin bir şekilde ancak kurumsal çabalarla gerçekleştirilebilirler. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan yöntemler içindeki anket yöntemi en avantajlısıdır. Çünkü vergilendirme ile ilgili en gerçekçi bilgileri faaliyetin uygulayıcısından öğrenilebilir. Ayrıca anket, ayrıntılı olarak hazırlanıp geniş bir örnekleme uygulanabildiği takdirde kayıt dışılığın hacmi hakkında asgari düzeyde de olsa doğru sonuçlar elde edilebilmektedir.¹⁸⁹

Söz konusu yöntemde, anket çalışması yapılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Yapılan anketlerde, kişi ve kuruluşlara kayıt dışı faaliyette bulunup bulunmadıkları, ya da faaliyetlerinin ne kadarını kayıtlara yansıtmadıkları sorular kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün hesaplanabilmesi için gerekli veriler toplanır. Anket çalışması sonuçlarının gerçeğe yakın çıkması için, anket sorularının titizlikle hazırlanması ve anketin uygulanacağı kişi ve kuruluşların anketin güvenilirliğini sağlayacak sayıda ve rastgele belirlenmesi, ankete katılanların isimlerinin ankette yer almaması gerekir.¹⁹⁰ Fakat anket çalışmasına katılan kişi ve kuruluşların beyanlarının güvenilirliği kuşkulu olmasından dolayı elde edilen bulguların gerçeği yansıtamaması sonucunu doğuracağından bu yöntemle sağlıklı bir tahmin yapılamamaktadır.¹⁹¹

Bu kapsamda Bulutay (1998) başkanlığında imalat sanayinde istihdam konulu çalışmanın sonucunda, istihdam yaklaşımıyla Türkiye’de 1996 yılında kayıt dışı

¹⁸⁹ Sedat Yetim, *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, İstanbul, 1999, s.21

¹⁹⁰ Adil Temel; Ayşegül Şimşek; Kuddusi Yazıcı, “Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:104, Temmuz 1994, s.10–33

¹⁹¹ Yetim, s.21

istihdamın toplam istihdam içindeki oranı yaklaşık %30 olarak tespit edilmiştir. Türk Ekonomisinde informal kesimin payı ise 1992 yılında tüm Türkiye için %16, kentsel kesim için % 26 olarak tespit edilmiştir.¹⁹²

Muter, Sakınç ve Çelebi Manisa’da anket yöntemiyle mükelleflerin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarını 505 mükellefin katılımıyla gerçekleşen bir anketle araştırmışlardır.¹⁹³ Bu çalışmadan elde edilen bazı bulgular şunlardır. Ankete katılanların %52’si vergi kaçakçılığının önlenmesinde vergi cezalarının yeterince caydırıcı olmadığına inanmaktadır. Vergi kaçırın bir meslektaşımızı nasıl değerlendirirsiniz sorusuna ankete katılanların %19’u şiddetli tepki gösteririm, %50’si hoş karşılamam, %19’u zorunlu olduğu için yapmıştır, %4,4’ü kurnaz bir tacir, %4,4’ü ise normal karşılarım diye cevaplandırmıştır. Vergi kaçakçılığının önlenmesi için mükellefler şunları önermiştir: Denetim sıklığı ve eğitim (%26.5) , adil vergi sistemi (6.5) , vergi cezalarının yükseltilmesi (5.3). Bu soruya ankete katılanların %56’sı cevap vermemiştir. Muter, Sakınç ve Çelebi’nin elde ettiği bazı sonuçlar şunlardır: Yükümlülerin öğrenim düzeyleri yükseldikçe, kamu harcamalarını izleme ve değerlendirme duyarlılığı da artmaktadır. Mükelleflerin gelir düzeyindeki farklılıklar vergi kaçırın meslektaşlarının davranışlarının değerlendirmelerinde ayırt edici bir etkidir. Vergi yükü arttıkça mükellefler vergi kaçakçılığı davranışına daha hoş görülü yaklaşmaktadırlar. Ödedikleri vergi ile kamu hizmeti arasında bağ kuran mükelleflerin vergi kaçakçılığı davranışına tepkileri daha olumsuzdur. Mükellefler muhatap oldukları cezaların derecesi yükseldikçe vergi kaçakçılığı davranışını daha hoşgörü ile karşılamaktadırlar.¹⁹⁴

3.4.2. Dolaylı Ölçme Yöntemine Göre Tahminler

Kayıt dışı ekonominin ülkemizde sistematik çalışmalara konu edilmesi ile birlikte ölçüm çalışmaları yapılmıştır. Doğal olarak, yöntem, kullanılan verilere, kapsanan döneme, yapılan varsayımlara bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılacaktır. Kayıtlı

¹⁹² DPT, s.12

¹⁹³ H. Hüseyin Bayraklı, Naci Tolga Saruç ve İsa Sağbaş, “Vergi Kaçırınmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi:Anket Çalışmasının Bulguları”, *Maliye Sempozyumu*, 2004, http://www.uludag.edu.tr/maliyesempozyumu/3_2_h.bayrakli-t.saruc-i.sagbas.doc, (Erişim: 10.01.2010)

¹⁹⁴ Bayraklı, Saruç ve Sağbaş, s.13

GSMH'nın %1'inden %200'üne varan oranlarda kayıt dışılık tahminleri yapılmıştır.¹⁹⁵

Bugüne kadar, doğrudan ve dolaylı ölçme yöntemleri kullanılarak Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda tahminler yapılmıştır. Bu tahminlerde, kayıt dışı ekonominin boyutları, ölçüme tabi tutulan yıl, kullanılan yöntem ve ölçümü yapan araştırmacıya göre farklılıklar arz etmektedir. Kuşkusuz tahminlerin güvenilirliği, tahminlerde kullanılan veriler ve yapılan varsayımların doğru ve gerçekçi olmasına bağlıdır. 1971 yılında Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye oranı GSMH'nın yaklaşık %18,7'si iken, özellikle 1990 yılından sonra kayıt dışı ekonomi büyüyerek 1995 yılında 53,1'e yükselmiştir. 2000 yılında kayıt dışı ekonominin hacmi 38 katrilyon, resmi ekonomiye oranı ise %24,72tir.¹⁹⁶

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmeye yönelik yapılmış geçmiş çalışmalar aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 3.3: Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğünü Ölçmeye Yönelik Yapılmış Çalışmalar

Çalışma	Tahmin Yöntemi	Analiz Dönemi	Kayıtdışı Ekonomi GSMH(%)
Kum, 2005	Mimic Yaklaşımı	1980-2002	2,7-47,1
Çetintaş ve Vergil, 2003	Ekonometrik Yaklaşım	1971-2000	18-30
Savaşan, 2003	Mimic Model	1970-1998	10-45
İlgın, 2002	Sabit Oran Yaklaşımı	1968-2001	31-84
	Vergi Yaklaşımı	1985-2001	26-184
Öğünç ve Yılmaz, 2000	Sabit Oran Yaklaşımı	1960-1998	0-46
	Sabit Oran Yaklaşımı	1971-1999	11-22
Yayla, 1995	Parasalcı Yaklaşım	1970-1993	9-21
Temel, Simsek ve Yancı, 1994	Vergi Yaklaşımı	1984-1991	8-45
	Sabit Oran Yaklaşımı	1970-1992	0-26
	İşlem Hacmi Yaklaşımı	1970-1992	0-26
	Ekonometrik Yaklaşımı	1975-1992	6-20
Kasnakoğlu, 1993	Parasalcı Yaklaşım	1970-1990	3-11

Kaynak: Yapılan çalışmalardan derlenmiştir.

¹⁹⁵ İlgın, s.151

¹⁹⁶ Çetintaş ve Vergil, s.28

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde özellikle 1980’li yıllardan itibaren varlığını önemli ölçüde hissettiren ve toplumun giderek artan oranda bir kesimi tarafından üzerinde düşünülen bir konu haline gelen kayıt dışı ekonomi, büyüklüğü hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın, boyutları itibariyle rakamsal büyüklüğünü aşan bir noktaya ulaşmıştır. Bu sebeple aşağıda görüleceği gibi Türkiye’de artan kayıt dışı ekonominin belirli etkileri söz konusudur. Tablodan da anlaşılacağı üzere yapılan ölçüm yöntemine ve ekonomik konjonktürün durumuna göre kayıt dışı ekonominin boyutu farklılıklar göstermektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde ve hemen arkasında azda olsa artış gösteren kayıt dışı ekonomi büyümenin arttığı yıllarda düşüş göstermektedir.

3.5. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonomisinin en fazla büyüdüğü ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülative kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir.¹⁹⁷ Kayıt dışı ekonomiyle ilgili tartışmalarda en ilginç sayılabilecek konulardan biri de kayıt dışı ekonominin bir ülke için yararlı mı, yoksa zararlı mı olduğudur. Bu alandaki görüşleri sektörel ve makro başlıklar altında incelemek daha uygun olacaktır.

3.5.1. Büyüme Üzerindeki Etkileri

Son yıllarda, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülative kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur.¹⁹⁸

Ekonomik büyümenin önündeki en önemli engellerden birinin tasarruf yetersizliği olduğu bilinmektedir. Ekonomik birimlerin büyüebilmesi için yatırım yapması, yatırım yapabilmek için de elinde fon bulunması gerekmektedir. Gelirin bir kısmı tüketime, bir kısmı da vergilere gittiğinde gelir elde edenlerin elindeki yatırılabılır fonlar azalmaktadır. Diğer yandan ülkedeki finansman kuruluşları da uygun koşullarla kredi veremiyorlarsa, girişimcilerin yeni yatırımlara yönelmesi mümkün olmamaktadır. Böyle

¹⁹⁷ Sarılı, s.38

¹⁹⁸ Sarılı, s.38

bir ortamda yine de büyüme düşünen müteşebbislerin tek seçeneği kalmaktadır. Bu da gelirlerini kayıt dışına çıkararak daha az vergi ödemektir.¹⁹⁹

Ekonomik büyümenin öncelikli tercih olduğu bir ülkede; eğer alınan vergilerle devlet tarafından yaratılan büyüme, bu vergiler kişilerin elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden daha düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar yarattığı ileri sürülebilir. Çünkü kayıt dışı çalışarak yaratılan gelirden, vergi ödemeyerek sağlanan fonlar hem çok daha ucuzdur hem de gelecek dönemlerde elde edilecek gelirin de kayıt dışı bırakılabilmesine uygun ortam hazırlar.

Kayıt dışı tutulan gelir yatırımlara dönüştüğü sürece üretim artışını beraberinde getirir. Üretim artışı demek, daha fazla gelir ve dolayısıyla daha fazla yatırım demektir. Bu süreç herhangi bir nedenle (kayıt dışı ekonominin kayda alınması, ekonomik konjonktürün kötü gitmesi, fonların reel yatırımlar dışında kullanılması vb.) gibi nedenlerle kesilmediği sürece kayıt dışı faaliyet gösteren birimlerin ekonomik büyümeye katkısı sürecektir. Aynı zamanda, kayıt dışı çalışan ekonomik birimlerin kayıtlı ekonomik birimler karşısındaki rekabet avantajı ve hareket yeteneği dikkate alınırsa ekonomik büyümenin ivmesi iyice artacaktır.²⁰⁰

Türkiye’de ise kayıt dışılığın fazla olması büyüme üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Kronikleşen yüksek faiz oranları, tasarruf meylini arttırmakta ve neticesinde kayıt dışı sonucu elde edilen gelir yatırımlara yönelmemektedir.

Burada unutulmaması gereken önemli bir nokta da; vergi oranlarının yüksek olduğu ülkemizde, kayıt dışılığın fazla olması reel sektör üzerinde rekabet avantajı sağladığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

3.5.2. İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Vergi Yükü

Kayıt dışı ekonominin işgücü piyasasının etkin işleyişini önleyici olumsuz etkileri vardır. Kayıt dışı ekonominin varlığı parçalanmış bir istihdam yapısı getirmektedir. Bu durum sendikal örgütlenmeyi ve işçilerin pazarlık gücünü zayıflatmaktadır. Bunun yanı

¹⁹⁹ Aydemir, (II) s.94

²⁰⁰ Aydemir, (II) s.94

sıra kayıt dışı ekonomide istihdam edilenler için sigorta primi ödenmemesi, sosyal sigorta kuruluşlarının finansmanını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca kayıt dışı ekonomi kayıtlı ekonomi açısından haksız rekabet ortaya çıkarmakta, böylece kayıt dışı ekonomi cazip hale gelmekte ve büyümektedir.

Kayıt dışı ekonominin varlığının diğer bir olumsuz etkisi ise, ülkenin yabancı kaçak işçilerin akınına uğramasına neden olmasıdır. Yabancı kaçak işçilerin işgücü piyasasına girmesi bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu işçilerin ucuz işgücü arz etmeleri, piyasadaki mevcut ücret seviyesini düşürmekte ve yerli işçilerin yerine yabancıların ikame edilmesi söz konusu olmaktadır. Böylece yerli işçiler işsiz kalmakta, işsizlik oranı artmakta ve yerli işçiler işsiz kalmamak için her türlü kötü çalışma koşullarını kabul etmek durumunda kalmaktadır.²⁰¹

Aksi takdirde işsiz kalacak olan pek çok kişi kayıt dışı ekonomi sayesinde (verimsiz çalışma ve düşük ücret pahasına da olsa) istihdam edilmiş olmaktadır. Bu işlev bir tür toplumsal sigorta gibi düşünülebilir. Bir başka deyişle kayıt dışı ekonomi yarattığı istihdam olanaklarıyla “mutlak” yoksulluğun azalmasında etkili olabilir.²⁰²

Türk vergi sistemine ilişkin son zamanlarda sıklıkla gündeme gelen eleştirilerden birisi de, istihdam üzerindeki vergi yükünün ağırlığına ilişkindir. Özellikle son yıllarda sağlanan makro ekonomik istikrar ve kamu maliyesindeki toparlanmaya paralel olarak, kriz zamanlarında sıklıkla başvuru alan gelir artırıcı önlemler, yerini “vergi indirimlerine” bıraktıkça, istihdam üzerindeki vergi yükünün azaltılmasına dönük talepler de daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.

Kuşkusuz, bu gelişmede, büyümede yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, istihdam alanında istenilen iyileşmenin sağlanamaması ve ağır vergi yükünün bu olumsuzlukta önemli rol oynadığına ilişkin kanaatin de payı vardır. Tüm bunlara ek olarak, istihdam alanındaki söz konusu gelişmelerin yaygın kayıt dışılıkla ilişkisi, sorunu daha da önemli kılmakta, istihdam üzerindeki yükler azaltıldığında, hem istihdamın artacağı hem de kayıt dışılığın azalacağı beklentisi önemli bir cazibe yaratmaktadır. İstihdam üzerindeki

²⁰¹ Ahmet Tıktık, “Kayıtdışı Ekonomi, İstihdam ve İşsizlik,” *İşveren Dergisi*, 2004 http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1020&id=58 (Erişim: 10.01.2010)

²⁰² Turgut Gümü, “Dışsallık ve kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme,” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 3, 2000, s.63-64

vergi yükünün azaltılmasıyla, emek maliyeti aşağı çekilerek, bir yandan genel olarak tüm ekonominin rekabet gücünün artırılacağı, diğer yandan da kayıt dışı istihdamın kayıtlı sisteme çekileceğinin altı özellikle çizilmektedir.²⁰³

Vergi yükü ne kadar ağır ve vergi oranları ne oranda yüksekse, vergi dışı piyasa ekonomisi o kadar genişler.

Vergi dışı piyasa ekonomisinin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi “ağır vergi yükü”dür. Ağır vergiler, üretici ve tüketicilerin karar ve davranışları üzerinde etkide bulunarak sonuçta tüketim, tasarruf, yatırım, risk alma ve çalışma gayretini olumsuz yönde etkiler.

Vergi oranlarının artırılması ekonomik birimlerin kararlarını şu şekilde etkileyebilir:

- Bir kısım birey çalışma gayretini azaltabilir ya da tamamen işgücü piyasasını terk ederek çalışmamayı yeğleyebilir.
- Ekonomik birimlerin bir kısmı yatırımlarını azaltabilir veya vergi yükü dayanamayacak bir noktaya ulaşırsa o zaman işletmesini kapatabilir.
- Ekonomik birimlerin gelirlerinden tasarrufa ayıracakları miktar azalabilir, hatta negatif tasarruf (kredi kullanımı yoluyla borçlanma) durumu ortaya çıkabilir.
- Ekonomik birimler ağır vergi yükü dolayısıyla vergi konusu işlem ve faaliyetlerini tam veya eksiksiz olarak vergi dairesine bildirmeyebilirler; aynı şekilde yeni işe başlayan bazı kişi ve kurumlar da faaliyetlerini vergi dairesinin bilgisi dışında yürütmeye çalışabilirler. İşte bu durumda “vergi dışı piyasa ekonomisi” adını verdiğimiz bir alan ortaya çıkar.²⁰⁴

Vergi dışı piyasa ekonomisinin ortaya çıkmasının sonucu ise vergi gelirlerinin azalmasıdır. Toplam piyasa üretiminin azalması “vergileme kapasitesi”ni ve “vergileme kaynakları”nı daraltır ve devlet daha az vergi toplamak zorunda kalır. Vergi gelirlerindeki bu azalma etkisi Vergileme Ekonomisi ile ilgili literatürde Laffer Etkisi

²⁰³ Yüksel Karaca, “Türkiye’de İstihdam Üzerindeki Vergi Yükü Mevcut Durumun Analizi ve Bazı Alternatifler”, s. 1, www.geocities.com/ceteris_tr2/y_karaca.doc (Erişim: 10.01.2010)

²⁰⁴ http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-disi/nedenler.htm (Erişim: 10.01.2010)

olarak bilinmektedir. Vergi gelirlerindeki azalmanın nedeni kısmen ekonomik birimlerin daha az çalışma ve yatırım yapmama kararlarının sonucudur, kısmen de ekonomik birimlerin vergilerini tam olarak ödememe eğiliminden kaynaklanmaktadır.²⁰⁵

Türkiye’de son dönemlerde uygulamaya konulan vergi politikalarına baktığımızda vergi yükünün azaltılmasına ilişkin olarak aşağıdaki çalışmaların amaçlandığı görülmektedir;

- Vergi sistemindeki belirsizliklerin ortadan kaldırılması, özellikle sermayenin vergilendirilmesi konusunda gerekli düzenlemelerin yapılması,
- Vergi uygulamalarındaki şeffaflığın ve istikrarın, yatırımcının güveninin kazanılması açısından temin edilmesi,
- Ücret seviyesi düşük olan çalışanların üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi,
- Avrupa Birliği’ne uyum süreci dâhilinde uluslar arası rekabetçi bir vergi ortamının tesis edilmesi,
- Vergi idaresinin, vergi tabanını genişletmesi ve düşük vergi oranlarından vergi tahsilâtını artırabilmesi amacıyla vergi idaresinin etkinliğinin ve verimliliğinin geliştirilmesi²⁰⁶

3.5.3. Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin en önemli olumsuz etkilerinden birisi, devletin temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerini azaltmasıdır. Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin vergi gelirlerini de azaltmaktadır. Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini artırarak yatırımları azaltmaktadır. Yatırımların azalması, işsizliği arttırarak işsiz kitlelerin kayıt dışı ekonomide çalışmasına neden olmaktadır.

²⁰⁵ http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-disi/nedenler.htm (Erişim: 10.01.2010)

²⁰⁶ Şaban Erdikler, “Yüklenen Vergi Sisteminde Yeni Stratejiler” Haziran, 2002, s.75, <http://www.tusiad.org/yavin/gorus/51/serdikler.pdf> (Erişim: 10.01.2010)

Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması sonucu artan faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma maliyeti de artmakta dolayısıyla bütçe açıkları daha da artmaktadır. Bütçe açıklarının merkez bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.²⁰⁷

Kayıt dışı ekonomi sayesinde bazı kişiler vergi dışı kalmış gelir elde etmiş olurlar. Bundan dolayı vergisini tam ödeyenlerle ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olur.

Kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere, vergisinin ödenmemesi nedeniyle daha düşük bedelle satılma imkanı verilerek dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışılığın olduğu sektörlerde vergi, sigorta ve diğer kesenekler ödenmediği için bu sektörler lehine bir durum ortaya çıkar. Diğer taraftan, resmi kayıtların tutulduğu sektörlerde faaliyette bulunanların, vergi, sigorta ve diğer keseneklerden dolayı üretim maliyetleri artmaktadır. Bunun sonucunda, dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle, üretim kaynakları vergilendirilmeyen sektörlerde kayabilmekte ve dolayısıyla kaynaklar da verimsiz alanlarda kullanılabilir. Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanamaması ve kaynakların verimli olarak kullanılamaması, ekonominin sağlıklı ve dengeli büyümesini de engellemektedir.

Kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmediğinden kayıtlı ekonomide belirlenen ekonomik göstergeler (enflasyon, işsizlik, büyüme oranları ve milli gelir) gerçekte olduğundan farklı çıkmaktadır. Çünkü resmi ekonomik göstergeler sadece kayıtlı ekonominin göstergeleridir. Ekonomik verilerin, milli istatistik içinde gerçeği yansıtmaması refahı olumsuz yönde etkilemekte ve birçok gösterge milli istatistiklere girmediği için ekonominin durumu hakkında yanlış bilgi vermekte ve bu verilere göre uygulanacak iktisadi ve mali politikalarından beklenen sonuçlar gerçekleşmemektedir.²⁰⁸

Kayıt dışı faaliyetlerin artması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması

²⁰⁷ Sarılı, s.43

²⁰⁸ Sarılı, s.43

sonucu, bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözüme yoluna gidebilirler. Özellikle, bireyler sorunlarını rüşvet, suiistimal yoluyla veya 'mafya' olarak bilinen yasa dışı örgütler yoluyla çözüme yoluna gidebilirler. Kayıt dışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı (ekonomik anarşi) yaratır, moral değerleri bozar. Ahlaki değerler üzerinde ortaya çıkan bu yozlaşma, kişileri devlete ve topluma karşı suç işlemeye yöneltir.²⁰⁹

Kayıt dışı ekonominin yaygınlaşması devletin vergi gelirlerini azaltmakta, azalan vergi gelirini telafi etmek için devlet vergi oranlarını yükseltmekte ya da borçlanma yoluna başvurmaktadır. Bu ise, özel sektörün ihtiyacı olan yatırılabilir fonların devlete kaymasına yol açmaktadır.²¹⁰

3.5.4. Sosyal Güvenlik ve Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı çalışma, sağlık sigortası ve emeklilik hakları ile iş kazası sigortası üzerinde, sosyal güvenlik açısından bazı etkilere sahiptir. Kayıt dışı çalışanlar, genellikle iş kazası sigortası kapsamında değillerdir.²¹¹

Kayıt dışı ekonomi, işçi sağlığı ve iş güvenliği haklarını zedelemekte, çalışanların kötü ve riskli ortamlarda çalışmalarına neden olmaktadır. Çalışanların sigorta primleri ödenmediğinden çalışanlar sosyal güvenlik koruması dışında kalmaktadır.²¹²

Ülkemizde toplu iş sözleşmesi düzeninde işçi çalıştırma, sendikasız ve sigortasız işçi istihdamına oranla oldukça yüksek bir maliyet yaratmaktadır. Kaçak istihdam neticesinde ödenmeyen SSK primleri astronomik boyutlara ulaşmaktadır. Ekonominin kara deliklerinden birisini oluşturan sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını önlemenin en önemli yolu, kaçak istihdamı önlemektir.

Türkiye İstatistik Kurumunun 2006 yılında yaptığı "Hane Halkı İşgücü Anketi" sonuçlarına göre, SSK ve Bağ-Kur kapsamında olması gerekirken, sigortasız çalışan veya çalıştırılanların sayısı 9,2 milyon kişiyi aşmaktadır.²¹³ Aynı dönemde SSK ve Bağ-Kur'a prim ödeyenlerin sayısı ise yaklaşık 11 milyon kişidir. Bu rakamlar da Türkiye'de

²⁰⁹ Sarılı, s.43

²¹⁰ http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1020&id=58 (Erişim: 10.01.2010)

²¹¹ TİSK, *Avrupa Birliği'nde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme*, Yayın No: 199, Aralık, 2000, s.16

²¹² http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1020&id=58 (Erişim: 10.01.2010)

²¹³ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=283> (Erişim: 10.01.2010)

kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak verilen %45 rakamını doğrulamaktadır.

Sosyal güvenlik sisteminin finansmanında karşılaşılan en önemli sıkıntıların başında, yetersiz prim tahsilatı gelmektedir. Avrupa ülkelerinde 6-7 aktif sigortalı (çalışan ve prim ödeyen) 1 pasif sigortalının maaş ve giderlerini ödemekte iken, Türkiye’de 2 aktif sigortalı, 1 pasif sigortalıyı finanse etmektedir. SSK aleyhine giderek bozulan aktif/pasif sigortalı oranının bu hale gelmesinde, esas itibarıyla, erken yaşta emeklilik ve kolayca pasif sigortalılığa giriş gibi faktörler etkili olmakta ise de, çalışma hayatının içinde olup da sosyal güvenlik kapsamı dışında olan kayıt dışı istihdamın payı da büyüktür.

Diğer taftan İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından sonuçları üye ülkelerin 2002 yılı verilerine göre revize edilerek yayınlanan "Taxing Wages 2001-2002" Ücretlerin Vergilendirilmesi 2001-2002 - başlıklı araştırma, Türkiye’de üretim sektöründe çalışan ve ortalama ücret geliri elde eden bir çalışanın ücretinden yüzde 15 gelir vergisi ve yüzde 15 de sosyal sigorta keseneği olmak üzere toplam yüzde 30 oranında kesinti yapıldığını ortaya koymaktadır.

Ülkemizde gelir vergisi ve sosyal sigorta katılım payı olarak işçinin ücretinden kesilen toplam kesinti, 5 OECD üyesi ülke dışında diğer tüm üye ülkelerde yapılan kesintiden daha yüksektir.

Türkiye’de üretim sektöründe ortalama ücret geliri elde eden bir çalışandan kesilen toplam yüzde 30 oranındaki gelir vergisi ve sosyal sigorta çalışan payı bir yandan çalışan kesim üzerinde ağır bir yük oluştururken öte yanda çalışanların iş bulmak veya mevcut işlerini korumak amacıyla düşük ücret üzerinden çalışıyormuş gibi gösterilmelerine rıza göstermeleri sonucunu doğurmaktadır.²¹⁴ Sonuç olarak Türk vergi sistemi kayıt dışı istihdamı özendirilmektedir.

3.5.5. Rekabetçi Piyasa Yapısı Üzerindeki Etkileri

Serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu Dünya ekonomisinde, çağına hâkim olmuş olan iktisadi görüşlerin temelinde rekabet kavramının son derece önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Günümüzde ülkelerin büyük bir bölümü; büyüme, istihdam, kaynak dağılımı gibi makro ekonomik hedefleri piyasa mekanizması aracılığı ile

²¹⁴ BİLANÇO, Ekonomik Rapor, *TÜRMOB Aylık Yayın Organı*, Sayı: 82, Temmuz, 2003, s.2

yapmaktadır. İktisat biliminde ve Piyasa ekonomisinin temelinde ise rekabet olgusu merkezi bir önem arz etmiştir. Dolayısıyla rekabet, piyasa sisteminin merkezi unsuru olarak da nitelendirilebilir.²¹⁵

Kayıt dışı çalışmadan dolayı, vergi ve sosyal güvenlik primi gibi ödemelerin yapılmaması nedeniyle önemli bir maliyet avantajı olduğundan, bu durumun iç ve dış piyasalarda rekabet avantajı sağlayacağından söz edilebilir.²¹⁶

Bu unsur Gümrük Birliği kapsamında bulunan ülkemizde, firmaların maliyetlerini azalttığından hem üye devletlerin kendi içindeki (kayıt dışı istihdama başvuran işletmeler ile kurallara uyanlar arasındaki) hem de üye devletlerarasındaki rekabet koşullarını etkilediği savunulabilir (Üye Devletlerin bazılarında üretim maliyetlerinin düşük olması, kayıt dışı istihdama başvurulmasından kaynaklanıyor olabilir).²¹⁷

3.5.6. Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin faydalı olduğunu savunanların ileriye sürdüğü tezlerden biri de, kayıt dışı faaliyetler neticesinde elde edilen gelirlerin önemli bir kısmının kayıtlı ekonomiye gitmesi ve bunun sonucunda kayıtlı sektörü canlandırmasıdır. Bu teze göre önemli olan gelirin yaratılmasıdır çünkü sonuçta yaratılan gelir, tüketimde, servet edinilmesinde veya yatırım yapılmasında kullanılacaktır.²¹⁸

Ancak konuyu bir bütün olarak değerlendirdiğimizde kayıtlı ekonomiye faydasından ziyade, zararı dokunduğu görülecektir. Şöyle ki, kayıt dışı ekonomiye en büyük hassasiyeti gösterenler genellikle büyük çaplı işletmelerdir. Çünkü büyük işletmeler vergisel kaygılarla olmasa da kendi iç güvenlikleri ve alınacak kararların sağlıklı olabilmesi için her türlü faaliyetlerini belgeye dayandırmak zorundadırlar.

Ölçeğin büyük olması ve kurumsallaşmanın getirdiği zorunluluklar nedeniyle, kayıtlı çalışan ekonomik birimler aynı zamanda yasal yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. İşletmelerin maliyetleri, vergi ve sosyal güvenlik ile ilgili

²¹⁵ Zafer Büyükçoban, *Rekabet ve Hâkim Durumdaki Kamu Teşebbüsleri_Türk Telekom Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s. 15

²¹⁶ Gümüş, s.64

²¹⁷ TİSK, s. 18

²¹⁸ Yalçın, s.96

yükümlülüklerini yerine getirdiklerinden dolayı yükselmektedir. Yüksek maliyetle karları ve yatırım harcamaları azalmaktadır. Yasal yükümlülüklerini yerine getirdiklerinden dolayı yatırım yapamayan büyük işletmelerin karşısında; gelirlerini kayıt dışında tutarak vergi ve sosyal güvenlik ile ilgili yükümlülüklerinden kurtulan ekonomik birimlerin karlılıklarını artırması, vergi ödememe yoluyla ucuz finansman kaynağı sağlanması haksız rekabet yaratmakta, böylece kayıtlı kesimin faaliyet alanı daralmaktadır.²¹⁹

Aynı zamanda kamu gelirlerinin yetersiz olması ve ek kaynaklara ihtiyaç duyulması sonucunda kayıtlı kesime yeni vergiler salınması veya vergi oranlarının yükseltilmesi yoluyla çözülmeye çalışılması bir başka deyim ile sürekli olarak kümesteki kazların yolunması kayıt dışı ekonomiyi, kayıtlı ekonomi karşısında güçlü kılmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi söz konusu ek vergilerden ve vergi oranlarının artırılmasından etkilenmemekte, bilakis avantajlı konuma gelmektedirler.²²⁰

3.5.7. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Adalet ve Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkisi

Toplumda birçok insan sadece geçimlerini sağlamak amacıyla, bazıları ise belirli bir yaşam standardını devam ettirmek için gelir elde etmek isterler. Eğer bu talepler bir şekilde karşılanamaz ise bir takım toplumsal sorunlar ortaya çıkar. Sosyal patlamaların ortaya çıkmasına neden olan etmenlerin en önemlilerinden birisi, yaratılan gelirin yetersiz ve gelir dağılımının dengesiz olmasıdır. Eğer toplum içerisinde işsizlik sürekli olarak artıyor ise, o toplumda sosyal patlamaların (sivil itaatsizlik) olması kaçınılmazdır.

Kayıt dışı ya da kayıtlı olsun, önemli olan insanların geçinebilecek bir gelir elde etmeleridir. Günümüz koşullarında kişiler kayıtlı ekonomik birimlerde iş bulamıyor ve kurdukları işleri kayıtlı bir biçimde sürdüremiyorsa kayıt dışılık kaçınılmaz olmaktadır.

Gelir dağılımında adaletin sağlanması, ekonomik olduğu kadar siyasi ve ahlaki açıdan da son derece önemlidir. Üretime ayrılan kaynakların birleşimiyle ortaya çıkan üretimden, üretim faaliyetine katılanların dengeli ve adil bir şekilde paylarını almaları, gelir dağılımında adaleti ifade etmektedir. Kayıt dışı ekonomi istihdam yaratıcı ve

²¹⁹ Aydemir, (II) s.119

²²⁰ Yalçın, s.97

yoksulluğu hafifletici unsurlar taşıdığından gelir dağıtımını düzenleyici katkılar sağladığı düşünülebilir. Ancak, kayıt dışı ekonomi ile her ne kadar üretim artıyor ve önemli kesim gelir elde ediyor ve yoksulluk azalıyor ise de, önemli olan en düşük seviyede gelir elde edenlerin konumunu iyileştirmek ve yoksulluğun mümkün olduğunca en aza indirilmesini sağlamaktır.

Neticede kayıt dışı ekonomi, sosyal adaleti ve toplumsal barışı sağlayıcı bazı yönlerinden dolayı şirin gözükse de, uzun vadede çağdaş bir devlet oluşturulması isteniliyorsa faaliyetlerin belgelendirilmesi, dolayısıyla vergilendirilmesi gerekiyor. Hedef bu ise, kayıt dışılığın bu yararlarını bir tarafa iterek, sorunların üzerinde durup, bunlara çözüm aramak gerekir.²²¹

3.5.8. Kayıt Dışı Ekonominin Devlet Yönetimi Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin varlığı, devlet yönetimini zorlaştırmaktadır. Nitekim kayıt dışı ekonomi iyi bir yönetim için gerekli ve yönetim sürecinin vazgeçilmez bir unsuru olan bazı çalışmaların sağlıklı bir biçimde yapılmasını engeller.

İstatistiksel bilgilerin sağlıklı ve eksik olmasına paralel olarak, sorunun saptanması, planlama, uygulama ve denetleme aşamalarında önemli aksaklıklar oluşur. Verilerin sağlıklı olması, bazen var olan sorunu yokmuş gibi ya da farklı bir sorunmuş gibi gösterebilir. Yine sağlıklı veriler, sorunun boyutlarını olduğundan farklı gösterebilir. Böyle olunca, etkin bir yönetimin ilk koşulu olan sorunu saptama konusunda zaafa düşmek kaçınılmaz olur.

Bilgi eksikliği kendisini ilk önce, yönetim sürecinin planlama aşamasında gösterir. Sorunu çözmek için gerekli olan hedef belirleme, kaynakların nitelik ve nicelik olarak yeterliliği ve zamanlama konularında doğru karar almak mümkün olmaz. Yapılan planların uygulanması ve uygulama sonuçlarının denetlenmesi ve yeniden uygulamaya geçilmesi, yönetimde etkinliğin diğer koşullandır.

Kayıt dışı ekonominin varlığı, yönetime destek hizmeti sağlayacak ve ekonomik kararların alınabilmesi için gerekli olan bilimsel çalışmaları da engeller. Karar organlarının geçmişe ve şimdiki zamana ilişkin bilgileri ile geleceğe yönelik

²²¹ Yalçın, s.97

tahminlerinin sağlam verilere dayanmaması, doğal olarak ve istemeden yanlış kararların alınması sonucunu doğurmaktadır.²²²

3.6. 1990–2005 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİ

Türkiye’de 1990’lı yıllar boyunca çok sık olarak gerçekleştirilen vergi aflarının etkisiyle ve 1984 yılında vergi güvenlik önlemi olan servet beyanının terk edilmesinin de etkisiyle kayıt dışına çıkış sürekli ve yüksek bir durum almıştır. İncelenen dönem içerisinde ekonomide istikrarın sağlandığı yıllarda geçici olarak kayıt dışında gerilemeler görülmekle birlikte ekonomik bir kriz söz konusu olduğunda daha yüksek seviyelerle artış ortaya çıkmaktadır. 1999 yılında % 10’luk bir azalma yaşanmasına rağmen 2000 yılında servet beyanı esasının yeniden getirilmesi tartışmalarının etkisiyle %23 ‘lük bir artış görülmektedir.²²³

1990–2000 yılları arasında toplam 609.835 adet beyanname incelenmiş ve incelenen matrah toplamı 8.144.154.341 TL’dir. İncelenen bu beyannamelerde 1990–2000 yılları arasında toplam 4.345.921.366 TL’lik bir fark bulunmuş ve bu fark toplam matrahın %54.88’i kadardır. Bu farkla da görülmektedir ki mükelleflerin vermiş oldukları beyannameler gerçek dışıdır. Bu rakamlar, beyanları incelenebilen sınırlı sayıdaki mükellefin eksik beyanlarının saptanması ile bulunmuştur. Ancak beyanları incelenemeyen veya vergi dairelerine daha önce beyanda bulunmayan mükelleflerinde hesaba katılması ile vergi kaçakçılığının boyutları daha da genişlemektedir.

²²² Aydemir, s.113-114

²²³ Halil İbrahim Demir, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2007, s.63

Tablo 3.4: Vergi İnceleme Sonuçları, 1990–2000

İnceleme Yılı	İnceleme Sayısı (Adet)	İncelenen Matrah (TL)	Bulunan Matrah Farkı (TL)	Bulunan / İncelenen Oran (%)
1990	108.574	9.969.063	6.257.501	62.77
1991	78.803	13.754.808	6.875.619	49.99
1992	59.378	22.180.600	13.217.780	59.59
1993	68.954	35.897.015	12.906.858	35.96
1994	48.056	120.145.917	135.755.349	112.99
1995	56.096	169.827.303	71.167.159	41.91
1996	54.536	375.262.112	99.724.529	26.57
1997	63.198	723.888.102	284.899.552	39.36
1998	68.748	1.763.429.888	684.220.838	38.80
1999	51.731	1.288.777.870	1.043.797.167	80.99
2000	60.335	3.621.021.663	1.987.099.014	54.88

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, **Vergi İstatistikleri Yıllığı**, 2000,
<http://www.alomaliye.com> (23.02.2010)

Türkiye'deki 1990–1993 yıllarında döviz kuru - yurt içi faiz ilişkisi, 1991 yılı dışında sıcak paraya davetiye çıkarmıştır. Kamu kesiminin açıkları vergi gelirleri ile giderilmeye çalışılmak yerine, iç borçlarla finanse edilmiş; iç borçlanma faizlerin yükselmesine neden olmuş; yükselen faiz getirisi de finansal sermaye girişini uyarmış, cazip kılmıştır. Bir başka ifade ile devletin verdiği faizle, kur arasındaki farkın büyük olacağını fark eden finans kuruluşları döviz kredileri ile kamu kesimini finanse etmiştir. Bunun ilk bakışta olumsuz tek etkisi, Türkiye'nin kısa vadeli ve pahalı olarak borçlanmasıdır. Buna karşılık enflasyon düşme trendi göstermiş, ithalat kapasitesi arttığından kapasite kullanımı artmış; ucuz döviz, yüksek faizin yatırımlar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri gidermiştir. Ancak tüm bu gelişmeler borç parayla eğlenmek gibidir, yani sahte bir mutluluktur. Nitekim 1994 Ocak'ında kredi notunun düşmesi ile sıcak para sahipleri paralarını çekmeye başlamış ve para yön değiştirmiştir.

Sanayileşmenin en belirgin özelliklerinden biri, tarım sektörünün toplam ulusal gelir içindeki payının sürekli olarak düşmesi ve buna karşılık sanayi ve hizmetler sektörlerinin paylarının artmasıdır. Dolayısıyla, “olgunlaşmamış” bir ekonomiden “olgunlaşmış” bir ekonomiye geçerken bu ilişki önem kazanmaktadır.²²⁴

Tablo 3.5: Ana Sektörler İtibariyle GSMH’ nın Değişimi (1990–1995) %-olarak

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1990	16.3	25.8	57.9
1995	14.4	27.6	58.0

Kaynak: DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, çeşitli sayılar

Tablo 3.5’deki verilere göre; tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH içindeki payları sırasıyla 1990’de % 16.3, % 25.8 ve % 57.9, 1995’te ise % 14.4, % 27.6 ve % 58.0’dır. Bu veriler gösteriyor ki tarımın GSMH içindeki payı % 9.8 azalmıştır. Buna karşılık sanayi sektörünün payı % 7.1, hizmetler sektörünün payı ise % 2.7 artmıştır. Buradan, tarım sektörü aleyhindeki değişimin beklenen oranda olmasa da, sanayi sektörü lehine olduğunu görüyoruz. Değişimin yönü olumlu gibi görünmekte fakat sanayi sektörünün ulaştığı düzey pek de iyimser bir tablo sunmamaktadır.

1990 sonrası Türkiye’ye giren sıcak para az çok tahmin edilebilirken, resmi yollardan gelmeyen ve serbest piyasada TL’ye çevrildikten sonra mevduat vs. şekillerde plase edilen dövizlerin tutarı hakkında tahmin yapmanın güçlüğüdür. Özellikle, kara para ve kayıt dışı ekonomi sonucu; gerek döviz gerek TL olarak kullanılan paralar ekonomide resmen olmasa da fiilen kullanılmaktadır. Bankaların ve işletmelerin kullandığı kısa vadeli dış kredilerin büyük bir kısmı sıcak para kaynaklı olduğundan, piyasalarda dengenin ve istikrarın sağlanması güçleşmektedir. Nitekim söz konusu dönemin üzücü olan tarafı bu gelişmelerin siyasi iktidarca farkında olduğu ve saadet zinciri şeklinde adlandırıldığı halde, halen çözümlenememiş olmasıdır.

Türkiye’de de vergi esnekliklerinin kayıt dışı ekonominin dikkate alınmasıyla yeniden hesaplanması, esneklikler ve vergilerin otomatik istikrar sağlayıcı güçleri konusunda

²²⁴ Kum, s.1

daha gerçekçi değerlendirme yapma konusunda olanak sağlayacaktır.

Kayıt dışı ekonomi analize dahil edilip, vergi esneklikleri yeniden hesaplandığında, resmi GSMH' ya dayalı olarak bulunanlara göre kimi yıllarda benzer oranlar elde edilmiş olmakla beraber, kimi yıllarda esneklik değerinin zannedilenden daha yüksek, kimi yıllarda da daha düşük olduğu görülmüştür. Nitekim aşağıdaki Tablo'da görüleceği gibi yaklaşık olarak aynı oranların elde edildiği yıl 1992'dir. Kayıt dışı ekonomi dâhil edildiğinde esnekliğin daha yüksek olduğu yıl 1996'dır. Kayıt dışı ekonomi dâhil edildiğinde esnekliğin daha düşük çıktığı yıllar; 1990, 1992, 1993, 1994, 1995, 1998, 2000 yıllarıdır.

Tablo 3.6: Türkiye'de Vergi Esneklikleri (1990–2000)

Yıllar	Vergi Gelirleri Yıllık Artışı	Resmi GSMH Yıllık Artışı	Kayıt Dışı Ekonomi Dahil GSMH Yıllık Artışı	Kayıt Dışı Ekonomi Hariç Vergi Esneklikleri	Kayıt Dışı Ekonomi Dâhil Vergi Esneklikleri
1990	77.6	72.41	80.1	1.07	0.96
1991	73.2	59.73	71.3	1.23	1.02
1992	80.0	73.96	79.4	1.08	1.00
1993	86.6	80.98	89.2	1.07	0.97
1994	102.4	94.66	110.8	1.08	0.92
1995	102.7	102.3	127.8	1.01	0.80
1996	106.9	90.68	44.4	1.18	2.40
1997	111.4	96.24	107.7	1.16	1.03
1998	94.4	82.08	115.7	1.15	0.81
1999	60.4	46.27	37.1	1.31	1.62
2000	79.0	60.44	82.5	1.31	0.95

Kaynak : <http://www.die.gov.tr> (15.04.2010)

1999 Nisan ayı genel seçiminde oluşan üçlü koalisyon hükümeti Temmuz-Aralık aylarını kapsayan, daha önceki sürecin devamı olarak Yakın İzleme Anlaşması uygulamasını başlatmış ve 1999–2000 yıllarını kapsayan üç yıllık orta vadeli stand-by anlaşmasını imzalamıştır. Bu çerçevede Ocak 2000'de sıkı para ve döviz kuru politikası ile bankacılık sektöründe yapısal dönüşümleri içeren “Enflasyonu Düşürme Programı” başlatılmıştır. Program 2000 Kasımında yaşanan kriz nedeniyle kesilmiştir.²²⁵

²²⁵ Nadir Eroğlu, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)”, http://www.geocities.com/ceteris_tr/n_eroğlu.doc (Erişim: 10.01.2010)

Tablo 3.7:Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Cari Fiyatlarla Milyar TL)

Yıllar	DP	DPI	DP2	İllegal Para	V	Kayıt dışı Ekonomi	Oran%*
1990	11343	9736,808	3640,12	6096.688	12.9993	79252,68	20.90
1991	16834	16703,98	6175,956	10528,02	14,2306	149820,1	23,62
1992	30244	28543,03	10224,75	18318,28	14.3161	262246,4	22,97
1993	51364	48636.4	17160,92	31475,49,	15,7455	495597.3	24.06
1994	101401	104417,8	36419,51	67998.26	16,9361	1151625	28.53
1995	188506	192561,2	63695,96	128865,3	20,1941	2602319	31,29
1996	316000	331211,1	113362,4	217848.7	16.7484	3648618	22,77
1997	599000	645766,6	213665,7	432101	19,3269	8351172	26,13
1998	1031000	1238110	396549	841561.5	18064286	18064286	29.87
1999	1887000	2034062	632768,9	1401293	17,9742	25187116	26,79
2000	3197000	2928518	882328,4	2046190	18,842	38554307	24,73

Kaynak: Çetintaş ve Vergil, a.g.m., s.28

1999’da kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı %26,79 iken, 2000 yılında kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı da %24,73’e düşmüştür.²²⁶ Bu dönemde büyüme oranlarındaki farklılık göze çarpmaktadır.

²²⁶ Çetintaş ve Vergil, s.28

Tablo 3.8: GSMH' nın ve Kayıtlı/Kayıt dışı Ekonomi Oranının Yıllar İtibariyle Gelişimi

Yıllar	GSMH' nın Değeri (Milyar TL.)	Büyüme Hızı (%)	Kayıt Dışı Ekonomi/ Kayıtlı Ekonomi Oranı (%)
1989	77.347	1,6	21,60
1990	84.592	9,4	20,90
1991	84.887	0,3	23,62
1992	90.323	6,4	22,97
1993	97.677	8,1	24,06
1994	91.733	-6,1	28,53
1995	99.028	8	31,29
1996	106.080	7,1	22,77
1997	114.874	8,3	26,13
1998	119.303	3,9	29,87
1999	112.044	6,1	26,79
2000	119.144	6,3	24,73
2001	107.783	-9,5	32,1
2002	116.337	7,9	33,2
2003	123.164	5,9	34,3
2004	135.308	9,9	35,2
2005	145.650	7,6	36,10

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2006

1999 yılında ekonominin %6,1 oranında küçülerek, enflasyonun %70'lere ulaşması bütçe açıklarını artırmış ve taşınmaz bir noktaya gelmesine yol açmıştır.²²⁷ 1999 yılı Mart ayında erken seçim kararının alınması ile birlikte, kamu harcamalarındaki artış, 1999 yılının ilk altı ayında maliye politikasının önemli ölçüde gevşetilmesi sonucunu doğurmuştur.²²⁸

2000 yılı itibariyle Türkiye'de kayıt dışı ekonominin hacmi 38 katrilyon iken, resmi ekonomiye olan oranı da %24,7 olarak hesaplanmıştır. Her ne kadar Türkiye ekonomisi için yapılan bu kayıt dışı ekonomi hesaplamaları, sınırlı bir tahmin sağlasa da bu büyüklüğün oldukça geniş bir alanı kapsadığını ve artarak önemli bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin pozitif faydalarına rağmen, ekonomik ve sosyal yapı üzerinde yaratacağı tahribatlar göz önünde bulundurulduğunda, kayıt dışı

²²⁷ Sakal, s.220

²²⁸ Refia Yıldırım ve Erhan Yıldırım, "1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *16. Maliye Sempozyumu*, 28-31 Mayıs 2001, s.15

faaliyetlerin kayıt altına alınması ve bu büyüklüğün azaltılması Türkiye ekonomisi açısından da son derece önem kazanmıştır.²²⁹

2000 yılından sonraki dönemde tablodan da anlaşılacağı üzere kayıt dışı ekonomide belli bir artış göze çarpmaktadır. Bunun sebebi olarak kriz sonrası insanların daha ihtiyatlı davranmak istemeleri ve çıkarılan vergi afları gösterilebilir.

Türkiye’de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmi 1990–2003 döneminde 20–30 milyar dolar hacmine yükselmiştir. Ancak, GSMH içerisinde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin payına baktığımızda ise, özellikle 1990 yılından itibaren kriz yılları dışında önemli oranda azaldığı görülmüştür.

Tablo 3.9: Türkiye’de Vergi İncelemeleri Yolu ile Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi 2001–2002

Yıl	İnceleme Sayısı	İncelenen Matrah	Matrah Farkı	Matrah Farkı Oranı
2001	68,132	7,312,698,061	13,479,141,747	184
2002	113,244	13,863,392,055	7,971,330,648	57

Kaynak: Vuslat Us, **Kayıt dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2004, s.26-27

İncelenen matrahlarda beyan edilen ile tespit edilen matrah arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak yapılan hesaplamalarda, kriz yılı olan 2001 yılında kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün yüzde 100’ü aştığı görülmektedir. Ancak, bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus, söz konusu rakamlardaki büyümenin kriz yılları olması sebebiyle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki büyümeden olduğu kadar, söz konusu yıllarda yapılan vergi denetimlerinin sıklaştırılmış olabileceğinden kaynaklanabilmektedir.

²²⁹ Çetintaş ve Vergil, s.29

Tablo 3.0: Parasal Oran Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü 2001-2005

Yıl	C Dolaşımdaki Para (Bin YTL)	D=Dr (Vadesiz Mevduat) (Bin YTL)	C/D kr	Cr = k.Dr kr=0.32932	GSMH (Cari Fiyatlarla) (Bin YTL)	Vr = Yr/ (Cr+D r)	Yu=Yr*C- krD)/(kr+1)D	(Yu/Yr) * 100
2001	4.462.913	6.905.869	0,6462493	2.273.412.075	176.483.953	19,23	42096083,04	23,85
2002	6.899.360	8.928.269	0,7727545	2.939.186.155	275032366,1	23,18	91778394,66	33,37
2003	9.775.116	11.418.445	0,8560812	3.758.952.094	356680888,2	23,50	141384630,9	39,64
2004	12.443.528	16.349.864	0,7610784	5.382.375.229	428.932.343	19,74	139366991,6	32,49
2005	18.271.822	22.585.218	0,8090169	7.435.053.766	486401032,3	16,20	175581863,4	36,10

Kaynak: Veriler için <http://ekutup.dpt.gov.tr> ve <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr>

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi incelemeye konu olan dolaşımdaki para (C) ve vadesiz mevduat (D) oranının ($kr = Cr/Dr$) en düşük olduğu yıl 2001 yıldır. Fakat burada Tablo 9'daki ölçümle bağdaştırıldığında tam ters bir sonuç çıkmaktadır. Nitekim 2001 yılı kriz yılıdır ve Tablo 10'daki parasal oran yaklaşımına göre kayıt dışı ekonominin düşük olduğu görülmektedir. İlerleyen yıllarda ise sürekli bir artış söz konusu olmuştur.

Sonuç olarak son yıllarda, yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında bürokrasinin azaltılmasına, enflasyon muhasebesi uygulamasına, vergi oranlarının indirilmesine, gümrük, sosyal güvenlik ve vergi işlemlerinde büyük ölçüde otomasyona geçilmesine, kaçakçılıkla mücadeleyle, fikri mülkiyet haklarının korunmasına ve az gelişmiş illerde istihdamın artırılmasının teşvikine yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle kayıt dışıyla mücadele alanında bir altyapı oluşturulmuş olmasına rağmen kayıt dışılığın boyutu istenilen düzeyde azaltılamamıştır.

Türkiye' de Kayıt dışı ile mücadele alanında yapılan ilk ciddi çalışma 04 Ekim 2006 tarih ve 26309 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesidir. Bu proje Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı bünyesinde kayıt dışı istihdamla mücadele koordinatörlüğü kurulmuştur. Bu koordinatörlük valiliklerden ve kaymakamlıklardan gelen kaçak işçi, kaçak yabancı işçi miktarlarını derleyerek bir eylem planı oluşturulmasına yönelik çalışmaktadır.

Ülkemizde hükümetler tarafından yapılan bir diğer çalışmada Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı koordinatörlüğünde yürütülen 05 Şubat 2009 tarih ve 27132 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planıdır. Bu planda amaç rekabet gücünü arttırmak, ekonomide kayıt dışılığı azaltmak ve 2008-2010 yıllarında kayıt dışı ile mücadelede izlenecek yöntemleri tespit etmektir.

Son yıllarda, Türkiye’de, yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında bürokrasinin azaltılmasına, enflasyon muhasebesi uygulamasına, gümrük, sosyal güvenlik ve vergi işlemlerinde büyük ölçüde otomasyona geçilmesine, kaçakçılıkla mücadeleye, fikri mülkiyet haklarının korunmasına ve az gelişmiş yörelerde istihdamın artırılmasının teşvikine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle, kayıtlı çalışan mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunun artırılması amacıyla; gelir vergisi alanında, son on yılda kademeli olarak, tarife dilimi sayısı yediden dörde, en üst tarife diliminde yüzde 55 olan vergi oranı ise yüzde 35 seviyesine indirilmiş, ücretlilerde, vergi iadesi olarak bilinen uygulama kaldırılarak asgari geçim indirimini uygulanmaya başlanmıştır. Kurumlar vergisi oranı da aynı dönemde yüzde 30-33 seviyesinden yüzde 20’ye indirilmiştir. Katma değer vergisi oranlarında da, eğitim, sağlık, tekstil ve turizm başta olmak üzere birçok sektörde son yıllarda önemli indirimler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemeler, kayıt dışılığı besleyen unsurlarla mücadeleye yönelik altyapının oluşturulması bakımından önem arz etmektedir.²³⁰

²³⁰ DPT, “2011 Programı”, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, DPT Yayını, Ankara, 2010, s.89

SONUÇ

İyi bir ekonomik sistemin oluşturulabilmesi için uygulanması düşünölen her türlü ekonomik ve sosyal politikaların uygulanması sırasında ölkemizde ve diğer ölkelerde karşılaşılan en büyük sorunlardan birisi kayıt dışı ekonomi olgusudur. Gelişmişlik düzeyleri ve rejimleri farklı da olsa hemen her ölkede karşılaşılan kayıt dışı ekonomi, özellikle müdahale ve sınırlamaların yoğun olduğu ölkelerde daha büyük boyutta görölmektedir.

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi sorununa ölkenin içinde bulunduğu iktisadi ve mali yapı çerçevesine yaklaşacak olursak 1990’lı yıllardan sonra yaşanan ekonomik ve krizlerin ekonomide istikrarsızlığa neden olduğu görölmektedir. Bütçe açıklarının artış eğilimi içinde olması, kamu kesimi finansman dengesini bozmuştur. Bu durum kamu kesimi borçlanma gereğinin yıldan yıla artmasına neden olmuştur.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilendiğini ve bu sorunları etkilediğini söylemek mümkündür. Daha da önemlisi içerisinde iktisadi faktörler dışında sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaksal boyutların tamamıyla yakın ilgili olan kayıt dışı ekonomi, teorik çapta bir çözüm önerileri sıralayan fakat bir türlü ortadan kaldırılamayan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

1990–2005 yıllarına bakıldığında Türkiye kayıt dışı oranı sebebiyle diğer gelişmekte olan ölkelere kıyasla kötü bir ilerleme içerisinde diyebiliriz. Konuyu AB açısından değerlendirecek olursak eski AB ölkeleri oranlarının ortalaması olan %18 e göre son yıllarda çok yüksek seviyelerde bir kayıt dışı ekonomiye sahiptir. Fakat AB’ye yeni katılan üyelerle kıyaslandığında ise Türkiye’nin daha iyi bir konumda olduğu görölmektedir. Diğer taraftan çalışmadaki veriler göz önüne alındığında 1990 ve 2000 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomi ile 2000 yılı sonrası karşılaştırılacak olursa 2001

yılı sonrasındaki önemli artış dikkati çekmektedir.

Günümüzde devletin aldığı önlemler çerçevesinde strateji planlarında en önemli sorun niteliği taşıyan kayıt dışı ekonomi bir çok sebepten etkilenmiştir. Bunlardan en önemlileri ekonomik krizler, yüksek enflasyon, siyasi irade ve istihdam sorunları söylenebilir. Bu açıdan siyasi iktidarların aldığı önlemlerde daha etkili olmaları hızla yükselen kayıt dışı ekonominin yavaşlamasını sağlayabilir.

Bu çerçevede Türkiye’de kayıtlı ekonomiye geçiş için;

- Etkin kullanılan vergi teşvikleri ile muafiyetlerin gözden geçirilmesi ve asgari bir seviyeye indirilmesi
- Ekonomik ve sosyal konulardaki düzenlemelerin, toplumun çeşitli kesimlerinin katılımının sağlanması
- Vergi cezalarının caydırıcı özellik taşıması ve vergi aflarının sık yapılmaması
- Vergiye dahil olmayan veya düşük vergili rant gelirlerinin vergi kapsamının genişletilmesi
- Verimli istihdam imkanlarının artırılması, kayıtlı çalıştırma denetimine etkinlik kazandırılması
- Toplumun bu konuda bilinçlendirilmesi gibi bir çok kriter sıralamak mümkündür.

Önemli bir etken olarak ise kayıt dışını kayıt altına almaktan sağlanacak kaynakların altyapı yatırımları, eğitim ve sağlığa gitmesi bazı koşulların var olmasına bağlıdır. Bunlar arasında en öncelikli olanlarından biri hiç kuşkusuz, şeffaf devlet ilkesinin yerleştirilmesidir. Toplumun istediği zaman ödediği verginin nereye harcandığını sorabilir olması, devletin kendisinden bilgi isteyen vatandaşı muhatap kabul edip ona tatmin edici cevaplar verebilmesi insanların daha gönüllü vergi vermelerinde ve kayıt dışı faaliyetlerini azaltmalarında büyük bir rol oynayacaktır.

Nitekim kaynakların artan ölçüde fiziki ve sosyal altyapının iyileştirilmesine ayrılması, ekonomide etkin bir rekabet ortamı ve makroekonomik istikrarın sağlanması ile hem

özel hem de kamu kesiminde rekabet gücünü ve ekonomik büyümeyi uzun dönemde artıracak ve kayıt dışı ekonominin Türkiye'nin verimlilik göstergelerinde dünyada daha iyi sıralarda yer almasını sağlayacaktır.

Türkiye' de hükümetler tarafından kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınacağı sürekli söylense de popilist siyasi yaklaşımlar ve hemen hemen her 10 yılda bir çıkarılan vergi ve sosyal güvenlik prim afları kayıt dışı ile mücadeleyi zorlaştırmakta ve psikolojik olarak toplumu kayıt dışılığa itmektir.

Türkiye' de bu konuda en ciddi çalışmalar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yürütülen Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi (2006) ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülen Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planıdır. Ancak her iki çalışmada henüz sonuçlarını vermemiştir.

Sonuç olarak Türkiye kayıt dışı ekonomide 1990–2005 yıllarında önemli artış yaşamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bunun belirli sebeplerden dolayı arttığı bunun için önemli ve etkin bir strateji izleneceği açıktır. Çünkü 1990 ve 2000 yılları verileri ile 2000 yılı sonrası kayıt dışı ekonomi verileri karşılaştırıldığında önemli fark olduğu göze çarpmaktadır. Kısacası Türkiye'de kayıt dışı ekonomi son yıllarda önemli artış göstermiş ve gerekli tedbirlerin alınması ve kararlı ekonomik istikrarla bunun düşük seviyelere indirilmesi sağlanabilir. AB üyeliği yolunda ilerleyen Türkiye'nin AB kayıt dışı ortalaması olan %18'in çok üzerinde olması Türkiye açısından dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

AKALIN Güneri, “Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı I”, *Vergi Dünyası*, Sayı:178, Haziran 1996 s.29-33

AKAR Yıldırım, *Kara Paranın Aklanması*, SPK Yayını, Ankara, 1997 s.8-9

AKBULAK Yavuz ve TAHTAKILIÇ Koray, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler” *Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı: 468, Mart 2003 s.27-35

AKTÜRK Ergün, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003

ALTUĞ Nuray, “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi’nin Kapsamı”, *Mali Çözüm*, Sayı: 25, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/25MaliCozum/11-NurayAltug35.doc> (Erişim: 10.01.2010)

ALTUĞ Osman, “Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Başkaldırıışlar”, *Görüş Dergisi*, Ankara, Sayı:14, Mart 1994 s.63-72

ALTUĞ Osman, *Kayıt dışı Ekonomi*, Cem Yayınları, İstanbul, 1994

ATEŞ Sanlı, *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 1998

ATILGAN Hasan, *Vergilemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye’deki Durumunun Analizi*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2004 s.28-29

AY Ahmet, *Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemede Vergi Politikaları (1980 – 2004 Türkiye Örneği)*, Yüksek Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2008

AYDEMİR Şinasi, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (I)”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı:161, 1995 s.80-114

AYDEMİR Şinasi, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (II)”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 162, Şubat 1995 s.11-15

AYDEMİR Şinasi, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Hesap Uzmanları Kurulu Yayınları, İstanbul, 1995 s.27-35

AYTUĞ Osman, “Kayıtdışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı”, *TÜSİAD Yayın Organı*, Mart, Sayı:14, İstanbul, 1994 s.15-21

AYTUĞ Osman, *Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1999

BAKKAL Ufuk, *Kayıtdışı Ekonomi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2007

BAŞBUĞ Handan, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayda Alınmasına Yönelik Tedbirler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000

BAYRAKLI H. Hüseyin, SARUÇ Naci Tolga ve SAĞBAŞ İsa, “Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi:Anket Çalışmasının Bulguları”, *Maliye Sempozyumu*, 2004, http://www.uludag.edu.tr/maliyesempozyumu/3_2_h.bayrakli-t.saruc-i.sagbas.doc, (Erişim: 10.01.2010)

BİÇER Yalın, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006

BİÇER Yalın, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006

BİLANÇO, Ekonomik Rapor, *TÜRMOB Aylık Yayın Organı*, Sayı: 82, Temmuz, 2003

BULUT Halim Murat, *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007

BÜYÜKÇOBAN Zafer, *Rekabet ve Hâkim Durumdaki Kamu Teşebbüsleri_Türk Telekom Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006

CASTELLS Manuel, *Information Technology, Globalization and Social Development*, United Nations Research Institute For Social Development, Geneva-Switzerland, 1999

ÇETİNTAŞ Hakan ve VERGİL Hasan, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2003 s.20-25

ÇİZGİCİ Gülay, *Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye Açısından İncelenmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003

DEMİR Halil İbrahim, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2007

DEMİRCAN Esra Sivrekli, “Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Aralık 2003 s.97-101

DERDİYOK Türkmen, “Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini”, *Türkiye İktisat Dergisi*, Mayıs, 1993 s.54-55

DPT, “2011 Programı”, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, DPT Yayını, Ankara, 2010 s.89

DPT, “Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)”, *Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2001 s.7

DPT, *Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı DPT Yayını, Ankara, 2001 s.4

DPT, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları*, DPT-Uzmanlık Tezleri, Nisan, 1999

DURA Cihan, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 124, Ocak-Nisan, 1997 s.6

DURA Cihan, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavranır Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, *Maliye Dergisi*, Sayı:124, Ocak-Nisan 1997 s.8

DURMUŞ Mustafa, “Kayıt Dışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri: Türkiye Örneği”, *TİSK Akademi*, Sayı: 1, 2006 s.148

EKER Aytaç ve Diğerleri, *Maliye Politikası*, Takav Matbaası, İzmir, 1996,

EKİN Nusret, *Kayıt Dışı Ekonomi, Enformel İstihdam*, İTO Yayınları, İstanbul, 1995

ERDİKLER Şaban, “Yüklenen Vergi Sisteminde Yeni Stratejiler” Haziran, 2002, <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/51/serdikler.pdf> (Erişim: 10.01.2010)

ERİMEZ M. Rüştü, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı:188, Nisan 1997 s.14-17

EROĞLU Nadir, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)”, http://www.geocities.com/ceteris_tr/n_eroğlu.doc (Erişim: 10.01.2010)

Esfender Korkmaz, “Kayıt Dışı İstihdam”, 2003, <http://www.tisk.org.tr/isvederg/sub2001/esfesde.htm> (Erişim: 10.01.2010)

“Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/gdag.doc> (Erişim: 10.01.2010)

GİB, *Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008–2010)*, Gelir İdaresi Başkanlığı, Ankara, 2009

GÜMÜŞ Turgut, “Dışsallık ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme,” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 3, 2000 s.63-64

HEYES Jason, *Tackling unregistered work through social dialogue: Final report of the 2005-2007 EU-ILO Project Paper for the High Level Conference on Social Dialogue*, Unregistered Work and Local Development, Birmingham University, England, 2007 s.47-55

ILGIN Yılmaz, “Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ilginy/kayitdis.pdf> (Erişim: 10.01.2010)

ILGIN Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Proje Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi, Ankara, 1999

KAR Muhsin ve TABAN Sami, “İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları”, *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Edit: M. Kar ve S.Taban, Ekin Kitabevi, Bursa, 2003

KARACA Yüksel, “Türkiye’de İstihdam Üzerindeki Vergi Yükü Mevcut Durumun Analizi ve Bazı Alternatifler”, www.geocities.com/ceteris_tr2/y_karaca.doc (Erişim: 10.01.2010)

KAYMAK Hasan, *Dünyanın 110 Ülkesinde Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü ve Ölçümü*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2005

“Kayıt Dışı Ekonomi Sonuçları”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (Erişim: 10.01.2010)

KAZGAN Gülten ve Diğerleri, *Türkiye’de Gelir Bölüşümü*, TOBB Yayını, Ankara, 1992

KILDİŞ Yusuf, “Kayıt Dışı Ekonomi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı:2, 2000 s.11-17

KILDİŞ Yusuf, “Kayıtdışı Ekonominin Ulusal ve Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı:2, 2000

KILDİŞ Yusuf, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı:144, Eylül 2000 s.103-105

KILIÇBAY Ahmet, *Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1995

KIRKULAK Berna, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 132, Eylül 1999 s.158-167

KIZILOT Şükrü ve ÇOMAKLI Şafak Ertan, “Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*. Belek, 10–14 Mayıs 2004

KİBRİTÇİOĞLU Aykut, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, No:1–4, Ocak-Aralık 1998 s.208-216

KUBAŞ Sadık, *Kayıt Dışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, TESAV Yayınları, Ankara, 1995

KUM Hakan, *Kayıtdışı Ekonomi Sorunu ve Ölçülmesi: Teori ve Türkiye Uygulaması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2005

Maliye Bakanlığı, *2010 Yılı Bütçe Gerekçesi*, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009

MAVRAL Ülker, *Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları*, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2003 s.253-257

OK Sinan, *Ekonomik Büyüme İle İstihdam Arasındaki İlişkinin Zayıflama Nedenleri ve Bu İlişkinin Güçlendirilmesinde İşkur'un Rolü*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara, 2008 s.5-11

ÖNDER İzzettin, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme" , *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, Sayı: 23-24, Mart 2001 s.251-263

ÖNDER İzzettin, "Vergiye Psikolojik Direniş", *Görüş*, Mayıs, 1992 s.51-52

ÖZER Hande, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998

ÖZSOYLU Ahmet Fazıl, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996

ÖZTOPRAK Çiğdem, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İstatistik Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 2001

PALAMUT Mehmet E., "Adaletli Gelir Dağılımının Sosyal Refah Üzerindeki Olumlu Rolü", *Demirtaş Sanayiciler Derneği Dergisi*, Yayın No:3, 10.05.2002 s.20-31

PARASIZ İlker, *Modern Büyüme Teorileri: Dinamik Makro Ekonomiye Giriş*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1997

SARIKAYA Hatice Elanur, *Kayıt Dışı Ekonomi'nin Ekonomik Büyüme Etkisi:: Türkiye Örneği (1980-2005)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007

SARILI Mustafa Ali, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler" *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 41, 2002 s.31-44

SARILI Mustafa Ali, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri,

Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler” *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 167, Ağustos 2002 s.146-154

SAYGILI Şeref ve Diğerleri, *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972–2000*, DPT Yayını, Ankara, 2002 s.10-15

SCHNEIDER Fredrich, *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: Estimation Results over the Period 1999 to 2003*, 2005 s.55-58

SENNHOLZ Hans F., *The Underground Economy*, 1984, p.6, <http://mises.org/etexts/underground.pdf> (Erişim: 10.10.2010)

SHEAR Jeffrey, “New York City Unearths The Underground Economy”, *Government Finance Review*, No:6, 1990

SOMUNCU Ahmet “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergilendirilmesi Teori ve Türkiye Uygulaması” Erciyes Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998

SPO, *Sector Profiles Of Turkish Industry*, The Republic Of Turkey Prime Ministry State Planning Organization, 2004 s.79-81

SUGÖZÜ İbrahim Halil, *Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)*, Selçuk Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Konya, 2008

ŞEKER Sakıp, "Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 25, Ocak 1995 s.87-91

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı*, Genel, Ankara, 2004

TEMEL Adil; Ayşegül Şimşek; Kuddusi Yazıcı, “Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:104, Temmuz 1994 s.10-33

TIKTİK Ahmet, “Kayıtdışı Ekonomi, İstihdam ve İşsizlik,” *İşveren Dergisi*, 2004 http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1020&id=58 (Erişim: 10.01.2010)

TİSK, “Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Çalışmalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme”
<http://www.ceterisparibus.net/calisma/makaleler.htm> (Erişim: 10.01.2010)

TİSK, “Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Çalışmalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme,”
<http://www.ceterisparibus.net/calisma/makaleler.htm> (Erişim: 10.01.2010)

TİSK, *Avrupa Birliği'nde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme*, Yayın No: 199, Aralık, 2000

TOPTAŞ Ülker, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri*, Türkiye Esnaf – Sanatkârlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1998 s.4-5

ÜLGENER Sabri F., *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınevi, İstanbul, 1995

ÜREN Arsan, *Vergi Yükü Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1986 s.64-66

YALÇIN Ebru, *İktisadi Büyüme ve Dış Krediler*, T.C. Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2005

YALÇINCI Adnan, *Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002

YETİM Sedat, *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1999 s.21-35

YILDIRIM Refia ve YILDIRIM Erhan, “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *16. Maliye Sempozyumu*, 28-31 Mayıs 2001

YILMAZ Gülay Akgül, “Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi”, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Belek, 10–14 Mayıs 2004

YILMAZ Gülay Akgül, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İSMMMÖ, İstanbul, 2006 s.27-31

YILMAZ Gülay Akgül, *Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996

YILMAZ Gülay, “Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1–2, 1994 s.277-291

YILMAZ Özlem Göktaş, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:2, 2005 s.63-66

“Yolsuzluk”, www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi1.doc (Erişim: 10.01.2010)

YÜCEL İsmail Hakkı, *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyıl Toplumunu*, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1997

http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-disi/nedenler.htm
(Erişim: 10.01.2010)

http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1020&id=58 (Erişim: 10.01.2010)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=283> (Erişim: 10.01.2010)

EKLER

EK-1

04 Ekim 2006 Tarihli Resmi Gazete
Sayı: 26309

Başbakanlıktan:

Konu: Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi

GENELGE **2006/28**

Dünyada, özellikle belge düzeninin ve kontrol mekanizmasının yeterince gelişmemiş olduğu ülkelerde, kayıt dışı ekonominin toplam ekonomi içerisinde büyük bir yer işgal ettiği bilinmektedir. Genel ekonomik dengeler, işsizlik ve toplumsal duyarlılıklar, yabancı kaçak işçi çalıştırılmasının ve kayıt dışı istihdamın önlenmesi amacıyla planlı, koordineli, etkin, sürekli ve tüm kesimlerin katıldığı çalışmaları zorunlu kılmaktadır.

Ülkemizde de kayıt dışı istihdamla mücadele için öncelikle mükellefleri kayıt dışılığa iten nedenlerin iyi belirlenmesi; bu amaçta toplumsal uzlaşma ve hareket birlikteliği sağlanması ve buna uygun politikaların karma olarak uygulanması gerekmektedir.

Ülke ekonomisini ve sosyal hayatı olumsuz etkileyen kayıt dışı istihdamla mücadele ancak halkın, kamu yönetiminin ve sosyal tarafların birlikteliği ile etkin bir şekilde yürütülebilecektir. Bu amaçla, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca hazırlanan "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi" genelge ekinde yer almaktadır.

Projede görev alacak kamu kurum ve kuruluşları ile bunlar tarafından yerine getirilecek görevler ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Projenin uygulanması ve sonuçların denetlenmesi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın sorumluluğundadır. Kayıt dışı istihdamla mücadeleyi planlı ve koordineli bir şekilde yönetmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı bünyesinde Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü kurulmuştur.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Projenin icrasını; İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı ile koordinasyon halinde ve başta sendikalar ve meslek kuruluşları olmak üzere sosyal taraflar ve diğer sivil toplum kuruluşları ile birlikte yürütecektir. Projenin icrası aşamasında gerek duyulan diğer kuruluşlarla da koordinasyon sağlanacaktır.

Bu çerçevede, il düzeyinde kayıt dışı istihdamın önlenmesine yönelik çalışmaların valilerimizin sorumluluğunda ilgili tüm kuruluşların katkı ve katılımları ile yürütülmesi uygun görülmüştür. Kayıtlı istihdama geçiş için yapılacak faaliyetlerin ülke düzeyinde başarıya ulaşmasında valiler ve kaymakamların yapacağı çalışmalar ve konuya gösterecekleri duyarlılık, elde edilecek sonuçlar açısından son derece belirleyici olacaktır.

Valilikler özellikle SSK, Bağ-Kur, İŞKUR ve Maliye Bakanlığı il teşkilatlarının kayıt dışı istihdam ile mücadele faaliyetlerini yakinen gözetecek, öncelikle sosyal güvenlik kuruluşlarımız ve bunların denetim birimleri olmak üzere, ilgili tüm il kuruluşlarının koordineli çalışmalarını sağlayacak, genel ve özel kolluk birimlerinin ihtiyaç halinde gerekli desteği vermelerini temin edeceklerdir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Recep Tayyip ERDOĞAN
 Başbakan

EK-2

**05 Şubat 2009 Tarihli Resmi Gazete
Sayı:27132**

Başbakanlıktan:

Konu : Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı

**GENELGE
2009/3**

Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin iktisadi sorunları içerisinde kayıt dışı ekonomi ile mücadele büyük önem taşımaktadır. Ekonominin rekabet gücünün artırılması ve kamu finansmanının sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ancak kayıt dışılığın azaltılması ile mümkündür.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede başarı kazanılması ve kayıt dışılığın azaltılması; kurumlar arası işbirliği ve eşgüdümün sağlanması ve etkin bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulmasında, başta kamuoyu olmak üzere tüm tarafların desteği gerekmektedir.

Güçlü bir toplumsal ve siyasi iradeyle tüm kesimlerin katıldığı kapsamlı bir mücadele stratejisi oluşturulması, kayıt dışı ekonominin zararlarına yönelik olarak toplumun bilinçlendirilmesi, kayıt altına girmenin teşvik edilmesi, mevzuat ve işlemlerin basitleştirilmesi, etkin bir denetim ve ceza sisteminin geliştirilmesi, kuruluşlar arasında veri paylaşımının güçlendirilmesi ve ilgili kuruluşlar arasında etkin bir koordinasyon sağlanması amacıyla genelge ekinde yer alan, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008–2010” hazırlanmıştır.

Söz konusu eylem planı ile Dokuzuncu Kalkınma Planı, Hükümet Programı ve AB Müktesebatına Uyum Programı kapsamında yer alan politika öncelikleri, amaç ve hedeflere ulaşabilmek için yürütülmesi gereken yasal, idari ve diğer somut eylemler ortaya konulmaktadır.

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın sorumlu kuruluş olarak belirlendiği “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı”; Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ile koordinasyon içerisinde yürütülecektir. Gerek duyulan hallerde sendikalarla, meslek kuruluşlarıyla, sivil toplum örgütleriyle, ekonomik ve sosyal taraflarla da işbirliği yapılacaktır.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planında uygulama sürecinin izlenmesi ve değerlendirilmesi, planda yer alan takvim ve performans göstergeleri doğrultusunda Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yerine getirilecektir. Her bir eylem için belirlenen koordinatör kuruluş eylemleri izleyerek Gelir İdaresi Başkanlığına üçer aylık dönemler itibarıyla raporlayacaktır.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele eylem planında yer alan eylemler teknolojik, ekonomik ve kurumsal yapıda meydana gelen değişiklikler çerçevesinde ihtiyaç duyulduğunda güncellenebilecektir.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Recep Tayyip ERDOĞAN
Başbakan

KAYIT DIŞI EKONOMİYLE MÜCADELE STRATEJİSİ EYLEM PLANI 2008 – 2010

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede başarı kazanılması ve kayıt dışılığın azaltılması için kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin devlet politikası olarak benimsenmesi, bu konuda sürekli bir çalışma grubunun oluşturulması, stratejik eylem planının hazırlanması, kurumlar arası işbirliği ve eşgüdüm sağlanması ve etkin bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Şurası kesindir ki; kayıt dışılığı etkileyen dinamiklerin doğru analizine dayalı bir strateji ile etkin ve sonuç odaklı bir çözüm üretilebilecektir.

Bu çerçevede 2008 Yılı Programında, “**Rekabet Gücünün Artırılması**” gelişme ekseninin alt başlıklarından birisi “**Ekonomide Kayıt Dışılığın Azaltılması**” şeklinde belirlenmiştir. Buna yönelik olarak alınan politika öncelikleri ve tedbirlerinden ilki de “**İlgili tüm tarafların katkısıyla kayıt dışı ekonomiyile mücadele stratejisinin oluşturulması**” olmuştur.

Sorumlu kuruluşun Gelir İdaresi Başkanlığı olarak belirlendiği söz konusu tedbirde; işbirliği yapılan kurumlar Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’dur. Adı geçen kurumlarla yapılan toplantı ve çalışmalar sonucunda Haziran 2008’de “Kayıt dışı Ekonomiyile Mücadele Stratejisi Eylem Planı” oluşturulmuştur.

Söz konusu kayıt dışı ekonomi ile mücadele stratejisinin amaç ve hedefleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

AMAÇ/HEDEF TABLOSU

AMAÇ	HEDEF
<i>1.KAYIT İÇİ FAALİYETLERİ ÖZENDİRMEK</i>	Kayıt İçi İstihdam Yaratma Potansiyelini Güçlendirmek
	Gönüllü Uyumu Artırmak
<i>2.DENETİM KAPASİTESİNİ GÜÇLENDİRMEK VE YAPTIRIMLARIN CAYDIRICILIĞINI ARTIRMAK</i>	Denetim Kapasitesini Geliştirmek
	Veri Tabanı Paylaşımı
	Cezaların Caydırıcılığını Sağlamak
<i>3.KURUMSAL VE TOPLUMSAL MUTABAKATI SAĞLAMAK VE GÜÇLENDİRMEK</i>	Kurumsal İşbirliğini Sağlamak, Güçlendirmek ve Devam Ettirmek
	Eğitim ve Tanıtım Yoluyla Toplumsal Mutabakatı Sağlamak ve Güçlendirmek

1. KAYIT İÇİ FAALİYETLERİ ÖZENDİRMEK

Kayıt dışılığın azaltılmasına kayıtlılığın özendirilmesi ile başlanmalıdır. Bu başlık altında kayıt dışı ile kayıt içi arasında tercih yapmak durumunda kalan girişimciler ve çalışanların bu alandaki fayda/maliyet analizlerini etkileyecek bütün kurumsal ve ekonomik tedbirler değerlendirilmelidir. Burada amaç kayıt içi ekonomik faaliyetlerin ve istihdamın, girişimciler ve çalışanlar üzerindeki maliyetinin hafifletilmesi olacaktır.

Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz sonuçlar büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük boyutta olmasıyla birlikte çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında kapsanamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin olarak yerine getirememektedir. Çeşitli gerekçelerle kayıt dışı çalışma durumunda olanlar, sosyal güvenlik kapsamı dışında olma, çalıştıkları işyerinin ruhsatsız olması gibi nedenlerle, sağlıksız ortamlarda, işyeri ve iş güvenliği olmadan, pazarlık gücünden yoksun ve korumasız, istismara açık ve sigortasız olarak çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu da iş hayatında sağlıksız bir ortamın oluşmasına ve çalışma ilişkilerinin ve işgücü piyasasının işleyişinin bozulmasına yol açmaktadır. Bu nedenle kayıt dışı istihdamın uzun dönemde yaratacağı sosyal ve ekonomik olumsuzluklar konusunda kamuoyu bilinçlendirilecektir.

Vergi mevzuatı ne kadar mükemmel olursa olsun, vergi idaresi de ne kadar verimli ve etkin çalışır duruma getirilirse getirilsin, toplumda vergi bilinci ve ahlakı yerleşmediği sürece kayıt dışı ekonomi tam anlamıyla önlenemeyecektir. Vergi bilincinin ve ahlakının geliştirilmesi için basın ve yayın (yazılı veya görsel) organları yoluyla vergi kaçakçılığının utanç verici bir suç olduğu düşüncesi aşılacak; kayıt dışılığın önlenmesine yönelik çalışmalar, toplum desteğini güçlendirici kampanyalarla sağlanacaktır. Diğer taraftan kamu ile birlikte özel sektörün de işbirliği ile yürütülecek çalışmalarda, öncelikle kayıt dışılığın yoğun olarak görüldüğü sektörlerin temsilcilerinden de destek alınacaktır.

2.DENETİM KAPASİTESİNİ GÜÇLENDİRMEK VE YAPTIRIMLARIN CAYDIRICILIĞINI ARTIRMAK

Kayıt içini cazip kılmak için yaratılan yöntemlerin sağlıklı uygulanabilmesi açısından kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunanları saptama ve cezalandırma kapasitesi de güçlendirilecektir.

Denetimlerin daha etkin hale getirilmesiyle, mükelleflerin beyanlarının sürekli denetim altında bulundurulması, gerek kayıt dışında kalma gerekse kayıt altında olup eksik beyan güdüsü gibi dirençleri zamanla azaltacaktır. Denetim sonucunda ortaya çıkacak suçlara uygulanacak cezalar arttırılarak caydırıcılık özelliğine kavuşturulacaktır.

Denetimler, cezalandırma amacından çok bilinçlendirme ve eğitime yönelik olarak yapılacaktır. Çünkü amacımız, kişilerin yasalara uygun olarak hareket etmelerini sağlamaktır. Diğer taraftan etkin bir denetim yasalara uygun bir toplum yaratacağı için kayıp, kaçak en aza inecek, ekonomide yasalara uyanla uymayan arasındaki rekabet eşitsizliği de ortadan kalkacaktır.

3. KURUMSAL VE TOPLUMSAL MUTABAKATI SAĞLAMAK VE GÜÇLENDİRMEK

Genellikle ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz sonuçları olan kayıt dışı ekonominin kayda alınabilmesi ve politikaların üretilebilmesi için alınacak önlemler çağdaş bir devlet olmanın gereğidir. Bunu gerçekleştirmek için toplumun tüm kesimlerinin ve birimlerinin çaba harcaması gerekmektedir. Kayıt dışılığın ülkeye ekonomik maliyetinin çok daha da ön plana çıkarılmasında yarar görülmektedir. Bu bağlamda kayıt dışılığın Türkiye'yi ikili bir yapıya mahkum ettiği, verimsiz yapıyı koruyarak ve ekonominin daha verimli bir nitelik kazanmasını engelleyerek Türkiye'nin daha müreffeh bir geleceğe yol almasını engellediği vurgulanacaktır. Kayıt dışılığın sağladığı

sanal sosyal koruma işlevinin, kayıt dışı ile mücadelede elde edilecek kazanımlar sayesinde güçlenen mali yapı ile Devlet tarafından daha iyi sağlanabileceği ifade edilecektir.

Ödediği vergilerin daha etkin kullanıldığını gören bireyler arasında vergi verme kültürü ve vergilendirilmemiş kazançta bakış açısı da değişecek ve böylelikle kayıt dışı ile mücadele için gerekli toplumsal desteğin elde edilmesi kolaylaşacaktır. Ayrıca toplumun daha doğru bilinçlendirilmesi amacıyla, kayıt dışılığın önlenmesine yönelik kampanyanın kamu/özel sektör işbirliği ile yürütülmesi sağlanacaktır. Bu bağlamda anılan kampanyanın sorumluluğunu üstlenecek kurumsal yapının, kayıt dışılığın yoğun olarak görüldüğü sektörlerin temsilcileri ile işbirliği yaparak kampanyalardan daha etkin sonuç alınması sağlanmış olacaktır. Bir sonraki aşamada ise bu kurumların da kayıt dışı ile mücadelede daha etkin bir rol oynamalarını sağlayacak yöntemler geliştirilecektir.

İZLEME VE DEĞERLENDİRME

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele sürecinin izlenmesi, gecikme ve hedeften sapmaların belirlenmesi ve nedenlerinin araştırılması gerekli önlemlerin alınması açısından önemlidir. Bu nedenle, gelişmelerin belirlenen göstergelere ve takvime uygun olarak gerçekleşmediği hallerde de gecikme, hedeften sapma ve bunun için nedenlerinin koordinatör kuruluş tarafından raporlanması gerekmektedir. Diğer taraftan kayıt dışı ekonomiyle mücadele eylem planında yer alan eylemler teknolojik, ekonomik, kurumsal yapıda meydana gelen değişiklikler çerçevesinde ihtiyaç duyulduğunda güncellenebilecek; eylemler birleştirilebilecek, kaldırılabilir veya yeni eylemler eklenebilecektir. Çünkü eylem planının dinamik olması başarıyı elde etmek için gerekli olan koşulların en önemlilerinden birisidir.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planında uygulama sürecinin izlenmesi ve değerlendirilmesi eylem planında yer alan takvim ve performans göstergeleri doğrultusunda Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yerine getirilecektir. Her bir eylem için belirlenen koordinatör kuruluş eylemleri izleyerek Gelir İdaresi Başkanlığına üçer aylık dönemler itibarıyla raporlayacaktır. Raporlamada stratejikonetim@gelirler.gov.tr e-posta adresi kullanılacaktır.

Sorumlu Kuruluş: Eylem Planında "Sorumlu Kuruluşlar" sütununda yer alan kurumlar, aslında işbirliği yapılacak kuruluşlardır. Ancak eylem planının sahiplenilmesi ve başarılı olabilmesi için "İşbirliği Yapılacak Kuruluş" ifadesi yerine daha güçlü bir ifade olan "Sorumlu Kuruluş" ifadesi kullanılmıştır. Sorumlu Kuruluşlar, gerçekleştirilecek eylem ile doğrudan veya dolaylı ilişkisi bulunan ve koordinatör kuruluşun işbirliği yaparak somut destek talep edeceği kuruluşlardır. Diğer taraftan sorumlu kuruluşlar arasında yer alan bazı kurumlar ise eylem planının hazırlanması sırasında işbirliği yapılan kurumlarla ortaklaşa proje gerçekleştirecekleri ifade edilen kamu kurum ve kuruluşlarıdır.

Koordinatör Kuruluş: Eylem Planında "Koordinatör Kuruluş" sütununda yer alan kurumlar, aslında öngörülen eylemi gerçekleştirecek süresinde sonuçlandırmaktan ve gelişmeleri Gelir İdaresi Başkanlığına doğrudan raporlamaktan sorumlu kuruluşlardır. Bazı eylemlerde (Örnek: 55 nolu Eylem) koordinatör kuruluş sütununda birden fazla kurum bulunabilir. Bu durumda o eyleme ilişkin olarak her bir koordinatör kuruluş kendi kurumunun gerçekleştirme raporunu hazırlayacaktır.

Yapılan açıklamalar ışığında; bir eylem için bir ve/veya birden fazla sorumlu kuruluş bulunması halinde bu eyleme ilişkin raporlamanın koordinatör kuruluş tarafından yapılacağı tabiidir.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Sivas' ta doğdum. İlk, orta, lise tahsilimi Sivas'ta tamamladım. 1997 yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden mezun oldum. Üniversite öğrenimim boyunca ve mezun olunca yaklaşık olarak 5 yıl özel sektörde Muhasebe ve Finans sorumlusu olarak çalıştım. 1998 yılında Maliye Bakanlığının açmış olduğu memuriyet sınavını kazanarak Kamuda işe başladım. Maliye Bakanlığının açmış olduğu sınavı kazanarak Ankara' da Maliye Mesleki Eğitim Kursunda 9 ay süre ile mali mevzuat konusunda Maliye Bakanlığının değerli Müfettiş ve Hesap Uzmanlarından kurs aldım. 2006 yılında Maliye Bakanlığı tarafından yapılan sınavı kazanarak Mali Hizmetler Uzmanı olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesine Mali Hizmetler Uzmanı olarak

atandım. 2007 yılında Yine Maliye Bakanlığı tarafından yapılan sınavı kazanarak Ankara' da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına Mali hizmetler Uzmanı olarak atandı. Burada yaklaşık 1,5 yıl çalıştıktan sonra Sivas Cumhuriyet Üniversitesine Şube Müdürü olarak atandım. Halen Cumhuriyet Üniversitesinde Şube Müdürü olarak görev yapmaktayım.

Mali konularla ilgili yayın yapan internet sitelerinde yazılar yazmaktayım. İyi seviyede bilgisayar ve orta seviyede İngilizce bilmekteyim. Evliyim, üç çocuk babasıyım.

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Murat KARASU

İş Adresi : Cumhuriyet Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı

Rektörlük Binası-SİVAS

İş Tel : 0 346 2191010-1265

GSM : 0 535 5615149

e-mail : mkarasu@cumhuriyet.edu.tr